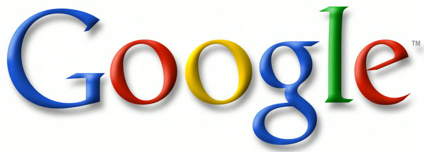

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

VOLUMEN SECUNDUM.

LONDINI:

M DCC XXII.

CUM PRIVILEGIO.

John S. Lawrence Estate
gt
5-5-1925
5-Vols.

LIBER VI.

EPITOME.

I, &c. RES adversùs Æquos & Volscos & Prænestinos prospere gestas continet. V. Quatuor tribus additæ, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Narniensis. VI. Diis Gratiæ actæ quòd Camillus in magistratu fuerit. VII, VIII. Volscos superat. IX, X. Eos è Sutrio & Nepete expellit. XI, XII, XIII. A. Cornelius Cossus Dictator creatus castra Volscorum diripit. XIV, &c. XX. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpejo dejectus est. in cujus notam senatusconsultum factum, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. XXI. Circeii, Velitræ, Lanuvini & Prænestini deficiunt. XXII, &c. Exactæ jam ætatis Camillus Trib. Mil. hostis dolo ferè victos Romanos increpat, & castra capit Volscorum. XXV, XXVI. Tusculani constanti pace vim Romanam arcent. XXVII, XXXI, &c. Ob æs alienum seditio oritur. XXVIII, XXIX. T. Quintius Cincinnatus oppida novem diebus totidem capit, decimo Præneste in deditionem accipit. XXXIV, XXXV, &c. C. Licinius & L. Sextius tribuni pl. legem promulgârunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur. eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni pl. per quinquennium soli magistratus

magistratus

gistratus fuissent, pertulerunt. & primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

I. UÆ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani sub regibus primùm, consulibus deinde ac dictatoribus, decemvirisque ac tribunis consularibus gessere foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res cum vetustate nimia obscuras, veluti quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quòd & raræ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum; & quòd etiam, si quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleræque interiere. Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætiùs feraciúsque renatæ urbis, gesta domi militiæque exponentur. Ceterùm quo primò adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit: neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore assiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primùm magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quòd legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnâsset. cui judicio eum mors, adeò opportuna, ut

Ante Chr. 387. V. C. 365.

ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. interregnum initum. P. Cornelius Scipio interrex; & post eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Poplicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium. Hi ex interregno quum extemplo magistratum iniissent, nulla de re priùs, quàm de religionibus, senatum consuluere. in primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ & quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, jusserunt. alia ex eis edita etiam in vulgus. quæ autem ad sacra pertinebant, à pontificibus maximè, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari cœptum, diemque a. d. xv. Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, (quo die ad Cremeram Fabii cæsi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœdè pugnatum) à posteriore clade Alliensem appellârunt, insignemque rei nulli publicè privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quòd postridie Idus Quintiles non litâsset Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace Deûm post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi jussum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum, putant.

Ante Chr. 386. V. C. 366.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu reip. secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad exstinguendum nomen Romanum arma ceperant: hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello, ad fanum

Volumniæ factam, mercatores afferebant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque; qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus, non odio solùm apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare: placuit eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset; dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit: justitioque indicto, delectum juniorum habuit; ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Vejente Etruriæ opposuit: alteram ante urbem castra locare jussit. tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositus. tertiam partem ipse ad Volscos duxit: nec procul ab Lanuvio (*ad Marcium* is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. Quibus ab contemptu (quòd prope omnem deletam à Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne quà intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici jussit. & fortè erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solùm incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ fla-

flagrantis, ita consternavit hostes, ut minore mole superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quàm transcendentibus sepem incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus cæsisque, quum castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit; quo minùs speratam à minimè largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos LXX demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes, exercitum eorum ad Bolas oppressit: nec castra modò, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset; aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium socios populi Romani obsidebat. quorum legati, opem rebus affectis orantes, quum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset; confectaque paucitas oppidanorum opere, vigiliis, vulneribusque, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent: eo fortè tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui quum se mœsta turba ad pedes provolvisset; principumque orationem necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exsilii comites trahebantur, excepisset; parcere lamentis Sutrinos jussit: Etruscis se luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosque

ibi confidere modico præfidio relicto, arma fecum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, foluta omnia rebus (ut fit) fecundis invenit: nullam ftationem ante moenia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hoftium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrufci paffim trucidantur ab novo hofte, neque fe conglobandi coëundique in unum, aut arma capiendi datur fpatium. quum pro fe quifque tenderent ad portas, fi quà fortè fe in agros ejicere poffent; claufas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere: alii, quos fortè armatos tumultus occupaverat, convocare fuos ut proelium inirent. quod accenfum ab defperatione hoftium fuiffet, ni præcones, per urbem dimiffi, poni arma & parci inermi juffiffent, nec præter armatos quemquam violari. Tum etiam, quibus animi in fpe ultima obftinati ad decertandum fuerant, poftquàm data fpes vitæ eft, jactare paffim arma, inermefque, quod tutius fortuna fecerat, fe hofti offerre. Magna multitudo in cuftodias divifa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum, integrumque ab omni clade belli: quia non vi captum, fed traditum per conditiones fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium fimul bellorum victor. Longè plurimos captivos ex Etrufcis ante currum duxit. quibus fub hafta venundatis, tantum æris redactum eft, ut, pretio pro auro matronis perfoluto, ex eo, quod fupererat, tres pateræ aureæ factæ fint: quas, cúm titulo nominis Camilli, ante Capitolium incenfum,

in

in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Vejentium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus. revocati quoque in urbem senatusconsulto à Vejis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos se contulerant. & primò fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde præstituta, capitalisque poena, qui non remigrâsset Romam, ex ferocibus universis singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et Roma cum frequentia crescere, tùm tota simul exsurgere ædificiis, & republica impensas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis. intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintùm, L. Julius Iulus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. improviso adorti, primo clamore atque impetu cepere. direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos; quum in sex partes divisus exercitus Romanus

Ante Chr. 385. U. C. 367.

manus fenis horis in orbem succederet prœlio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos objiceret. cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat: sed imperium quàm consilium segnius fuit. dum cunctantur, jam militum præda erat; nec nisi per invidiam adimi poterat. eodem anno, ne privatis tantùm operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

V. Jam & tribuni plebis, civitate ædificando occupata, conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primùm, post accisas à Camillo Volscorum res, possessionis haud ambiguæ. Criminabantur, *multo eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quàm à Volscis fuerit. ab illis enim tantùm, quoad vires & arma habuerunt, incursiones eo factas: nobiles homines in possessionem agri publici grassari; nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.* Haud magnoperè plebem moverant, & infrequentem in foro, propter ædificandi curam, & eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Æmilium iterum,

L. Me-

L. Menenium, L. Valerium Poplicolam tertium, creat. hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno ædes Martis, Gallico bello vota, dedicata est à T. Quintio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ; Stellatina, Tromentina, Sabatina, Narnienfis: eæque viginti quinque tribuum numerum explevere. *Ante Chr. 384. U. C. 368.*

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri quàm fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu: majoris belli cura, quòd Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit. collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextùm, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. *Ante Chr. 383. U. C. 369.* Principio anni aversæ curæ hominum sunt à bello Etrusco: quòd fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem submisisse ad id bellum. eo abnuentes publicum fuisse consilium, quòd non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella. itaque senatus Diis agere gratias, quòd Camillus in magistratu esset. dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset: & collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium: nec quicquam de majestate sua detractum credere, quòd majestati ejus viri*

viri concessissent. Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens*, inde ait, *onus à populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartùm creâsset, magnum à senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi. Itaque, si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut, tanto de se consensu civitatis, opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quàm periculi esse: se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus & exercitibus administrandam rempubl. esse. Te*, inquit, *P. Valeri, socium imperii consiliique legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque in urbe castra habere; intentum, sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex caussariis senioribusque à L. Quintio scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Servi Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris sui benignè pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus, adjecit, *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum. Proinde, quam opinionem de unico imperatore,*

ratore,

ratore, eam spem de bello haberent. Se verò bene sperare, Patres, & de bello, & de pace universaque republica, erecti gaudio fremunt: *nec dictatore unquam opus fore reipublicæ, si tales viros in magistratu habeant, tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potiùs in medium, quàm ex communi ad se trahentes.*

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modò juventutem Antiates ex nova sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renunciaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque & resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; & ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam sustineri posse:* in equum insilit, & ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, *Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud quàm perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? Vos contra, me duce, (ut Falerios Vejosque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modò trigemina victoria triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, & Æquis, & ex Etruria egistis. An me, quòd non dictator vobis sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet. neque enim dictatura*

Etenim & mihi unquam animus fuit, ut ne excessum quidem ademit. Iidem igitur omnes sumus: & quoniam eadem omnia in hoc bellum afferimus quæ in priora attulimus, eundem eventum belli exspectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet: vos vincetis, illi fugient.

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit: & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit, *infer miles*, clamitans, *signum*. Quod ubi videre, ipsum Camillum, jam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato, *Sequere imperatorem*, pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primùm pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantùm aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum, nec vis tantum militum movebat, excitata præsentia ducis; sed quòd Volscorum animis nihil terribilius erat, quàm ipsius Camilli fortè oblata species. Ita, quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. maximè id evidens fuit; quum in lævum cornu prope jam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri advectus, conspectu suo prœlium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turba hostium & fuga impediebatur, & longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat: quum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam quàm prœlium diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta quietis Romanis perfecit bellum: Latini namque & Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, ma-

lis

lis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, moenibus Satrici se includunt. quos primò Camillus vallo circumdare & aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nulla eruptione impediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quàm ut in eo tam lentæ spei victoriam exspectaret, cohortatus milites, ne tamquam Vejos oppugnantes in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate moenia undique aggressus scalis, oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dediderunt.

IX. Ceterùm animus ducis rei majori, Antio, imminebat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo rem Antiatem diuturniorem manere Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio auxilium adversus Etruscos petentes veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eò vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæque essent; & illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso Antio bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur. quanquam expertum exercitum, assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quintius

Hora-

Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere, ex parte altera interseptis itineribus ægre oppidanos vim hostium ab se arcentes. Cum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, & in præsentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis quam hostes tenebant, mœnia aggredi jubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quàm ut, aversis eò hostibus, & oppidanis jam pugnando fessis, laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod quum simul utrimque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, & mœnia summa vi oppugnari, & intra mœnia esse hostem viderent; porta se, quæ una fortè non obsidebatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna cædes fugientium & in urbe & per agros est facta. plures à Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo solùm quòd tota hostium erat, sed etiam quòd, parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam implorâssent ab Romanis, ipsi præstarent. Unde quum responsum allatum esset, nihil

hil sua potestatis esse; Etruscos mœnia custodiasque portarum tenere: primò populationibus agri terror est oppidanis admotus; deinde, postquam deditionis quàm societatis fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant; parcique jussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiæ multitudini redditæ res, oppidumque cum præsidio relictum. Ita, duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ; quæsitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent? Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quòd suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint: eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse. Militis autem non dati caussam, terrorem assiduum à Volscis, fuisse: quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.*

XI. Quæ relata Patribus, magis tempus, quàm caussam, non visa belli habere. Insequenti anno A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum, tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum à Volscis adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione, seditio,

Ante Chr. 382. U. C. 370.

ditio, unde minimè timeri potuit, à patriciæ gentis viro, & inclytæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus M. Furio; ægre ferebat solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; *tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis sed pro ministris habeat: quum interim, si quis verè æstimare velit, à M. Furio reciperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi à se priùs Capitolium atque arx servata esset: & ille inter aurum accipiendum & spem pacis solutis animis Gallos aggressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint: suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & impotens, postquam inter Patres non quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit, primus omnium ex Patribus popularis factus, cum plebis magistratibus consilia communicare, criminando Patres, alliciendo ad se plebem, jam aura non consilio ferri; famæque magnæ malle quàm bonæ esse. & non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, fidem moliri cœpit. *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modò atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent.* & erat æris alieni magna vis, re damnosissima, etiam divitibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ jactatum, ut major potestas quæreretur. Sed

Sed novæ consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

XII. Dictator etsi majorem dimicationem propositam domi quàm foris cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus; delectu habito, in agrum Pomptinum, quo à Volscis exercitum inductum audierat, pergit. Non dubito, præter satietatem, tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) undè toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites. quod quum ab antiquis tacitum prætermissumque sit; cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia sobole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quanquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quæ nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certè (quod inter omnes auctores convenit) quanquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, & Circejensium quidam; & coloni etiam à Velitris. Romanus dictator, castris eo die positis, postero quum auspicatò prodisset, hostiaque cæsâ pacem

Deûm

Deûm adoràsset, lætus ad milites jam arma ad propositum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce prima capientes processit. *Nostra victoria est, milites,* inquit, *si quid Dii vatesque eorum in futurum vident. itaque, ut decet certæ spei plenos, & cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantùm dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium excipere. Ubi illi vana injecerint missilia, & effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, & veniat in mentem unicuique, Deos esse, qui Romanum adjuvent; Deos, qui secundis avibus in prœlium miserint. Tu, T. Quinti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer, invectusque ordines pugnantium dissipa.* Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant. nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

XIII. Multitudo hostium nulli rei, præterquam numero, freta, & oculis utramque metiens aciem, temere prœlium iniit, temere omisit: clamore tantùm missilibusque telis & primo pugnæ impetu ferox, gladios, & collatum pedem, & vultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit. Impulsa frons prima & trepidatio subsidiis illata, & suum terrorem intulit eques. rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus: &, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam jactari arma passim, fugaque per agros

spargi

spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmæ emissæ, dato signo, ne, in singulorum morando cæde, spatium ad evadendum interim multitudini darent: satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes & justa cæde conficere hostem posset. Fugæ sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit, nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militâsse, sed principes quidam juventutis inventi, manifesta fides, publica ope Volscos hostes adjutos. Circejensium quoque quidam cogniti, & coloni à Velitris: Romamque omnes missi, percunctantibus primoribus Patrum, eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi haud perplexè indicavere.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, minimè dubius bellum cum his populis Patres jussuros: quum major domi exorta moles coëgit acciri Romam eum, gliscente indies seditione, quam sólito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modò Manlii, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, judicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, & manum injecit; vociferatusque de superbia Patrum, ac crúdelitate fœneratorum, & miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque; *Tum vero ego*, inquit, *nequicquam hâc dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tanquam Gallis victo-*

victoribus captum, in servitutem ac vincula duci videam. Inde rem creditori palam populo solvit, libraque & ære liberatum emittit, Deos atque homines obtestantem, *ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuosam turbam & ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans: *se militantem, se restituentem eversos penates, multiplici jam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fœnore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere, illi devovere corporis vitaque ac sanguinis quod supersit: quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Vejenti, caput patrimonii, subjecit præconi. *Ne quem vestrûm*, inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea supererit, judicatum addictumve duci patiar.* Id verò ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos, cum omisso discrimine vera an vana jaceret, thesauros Gallici auri occultari à Patribus jecit: nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse. Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem à Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hosti-

hostibus captum in paucorum prædam cessisse. Itaque exsequebantur quærendo ubi tantæ rei furtum occultaretur; differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis eò versæ erant omnium curæ: apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

XV. Ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu in urbem venit. postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset; stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet, eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam à te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse: cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhortor, liberes fœnore plebem Romanam; & istos incubantes publicis thesauris ex præda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive ut & ipse in parte præda sis, sive quia vanum indicium est, in vincula te duci jubebo, nec diutiùs patiar à te multitudinem fallaci spe concitari.* Ad ea Manlius, *nec se fefellisse*, ait, *non adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat; nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in*

arma

arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse: jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quæri. Offendit, inquit, *te, A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis à me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci; ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem aliam ferte; de capite deducite quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quàm ullius, conspectior erit. Atenim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quàm si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quæritis quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti jubetis potiùs quàm ponatis? nisi aliqua fraus subest. quo magis argui præstigias jubetis vestras, eo plus vereor ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego vobis, ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.*

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblatæque vani furti invidiæ; negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Arreptus à via-

viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique Dii Deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra, qua Gallos fudi à delubris vestris, jam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed invictâ sibi quædam patientissima justi imperii civitas fecerat; nec adversus dictatoriam vim, aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, satis constat magnam partem plebis vestem mutâsse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris moestam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus quàm gloriæ fuit. Quippe domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantùm superbiæ, quòd non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendæ caussa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit. bina jugera & semisses agri assignati. quod quum & parvum, & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio: & jam magis insignis sordibus & facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quòd defensores suos in præcipitem semper locum favore tollat, deinde in ip-*

se discrimina periculi destituat. Sic Sp. Cassium in agros plebem vocantem, sic Sp. Malium ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos: sic M. Manlium, mersam & obrutam foenore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuisse; si ad nutum dictatoris non responderit vir consularis? Fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet: cui servo unquam mendacii poenam vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis illius, quæ pene ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpejam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Jove erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gratiam servatori patriæ relatam? & quem prope cœlestem, cognomine certè Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adeò in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Jam ne noctu quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur: quum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto seditio non finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circejensibus, & à Velitris purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quòd cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia iniissent. Non negatum itaque tantùm de capti-

vis

vix, sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denunciatum senatus verbis, facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.

XVIII. Recrudescente Manliana seditione sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus quintùm, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundùm. Cujus principio anni & Patribus & plebi peropportunè externa pax data: plebi, quòd non avocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, jam in propinquum certamen aderat: & Manlius, advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quàm antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius fecisset; & vinculorum suorum invidiam non dictator modò abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem quot ipsi*

Ante Chr. 381. U.C. 372.

stis, quot adversarios habeatis: si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acriùs crederem vos pro libertate, quàm illos pro dominatione certaturos. Quot enim clientes circa singulos fuistis patronos; tot nunc adversus unum hostem eritis. Ostendite modò bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrûm deero. ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui. & vidistis in vincula duci universi eum, qui à singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Maliique exspectem? Bene facitis, quod abominamini. Dii prohibebunt hæc: sed nunquam propter me de cœlo descendent. Vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis; sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos à barbaris hostibus, à superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit? nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus Patres noveritis? Nec hoc natura insitum vobis est, sed usu possidemini. Cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? quia consuêstis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis quàm tueri libertatem. Tamen qualescunque duces habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacunque petîstis, obtinuistis, seu vi, seu fortuna vestra. tempus est jam majora conari. Experimini modò & vestram felicitatem; & me, ut spero, feliciter expertum, minore negotio, qui imperio Patri-

tribus, imponetis quàm, qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo æquanda sunt dictaturæ consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, probibete jus de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomen induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

XIX. At in parte altera senatus de secessione in domum privatam plebis, fortè etiam in arce positam, & imminenti mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius jactura civis finiat intestinum bellum. Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, *ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebis (nam &, quia eundem & suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum, præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret; eam autem ingentis dimicationis fore appareret: tum M. Mænius & Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei, nobis in animo est. nihil minus po-*

pulare quàm regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderit, & ex advocatis judices facti erunt, & accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis quàm libertati favebunt suæ.

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt, nec cum eo non modò patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremò ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem numquam usu venisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem virum, quòd primus à Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quæ, præter coetus multitudinis seditiosasque voces, & largitionem & fallax indicium, pertinentia propriè ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in caussa, sed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni, non ingrata solùm, sed invisa etiam reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine fœnore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset; ad hæc, decora quoque belli non commemorasse tantùm, sed protulisse etiam conspicienda, spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas murales coronas,

civicas

civicas octo. Ad haec servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. & quum ea quoque, quae bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis aequando, memorâsset; nudâsse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; & identidem Capitolium spectans, Jovem Deosque alios devocâsse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent; & orâsse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales versi de se judicarent. In Campo Martio quum centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset: apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberâssent ab tanti memoria decoris, nunquam fore in praeoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodicta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi crimen valuit, & obstinatis animis triste judicium invisumque etiam judicibus factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint. damnatum tribuni de saxo Tarpejo dejecerunt: locusque idem in uno homine & eximiae gloriae monimentum & poenae ultimae fuit. Adjectae mortuo notae sunt: publica una; quòd, quum domus ejus fuisset, ubi nunc aedes atque officina Monetae est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia

altera; quòd gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit. pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis caussis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta: *violatum Capitolium esse sanguine servatoris. nec Diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam prope oculis suis, à quo sua templa erepta è manibus hostium essent.*

Ante Chr. 380. *U. C.* 372.

XXI. Pestilentiam inopia frugum, & vulgatam utriusque mali famam, anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartùm, A. Manlio tertiùm, Ser. Sulpicio tertiùm, L. Lucretio, L. Æmilio tertiùm, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi, præter Volscos, velut sorte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circejosque & Velitras colonias, jamdiu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat, subitò exorti. Id Patres rati contemptu accidere, quòd Veliternis civibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomptino agro dividendo, & triumviros Nepete coloniæ deducendæ creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad populum est: &, nequicquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est, exercitus

tus propter pestilentiam non eductus: eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; & magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias à consiliis pacis. Neque in senatu solùm per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primùm fama exorta. arguentibusque eos Tusculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placidè ab senatu responsum est, ut, minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

XXII. Insequenti anno Sp. & L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere, quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartùm, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Æmilio quartùm, tribunis ad præsidium urbis, & si qui ex Etruria novi motus nunciarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversùs majora penè auxilia Prænestinorum, quàm ipsam colonorum multitudinem, secundo prœlio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti & caussa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. Literæ Romam ad senatum cum victoriæ nunciis acriores in Prænestinum,

Ante Chr. 379. U. C. 373.

eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunæ pænituisse: nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, vigere ætatis præstantem: itaque se, quod ad exercitum attineat, regere consuêsse, non regi: collegæ imperium se non posse impedire. Diis bene juvantibus ageret, quod è republica duceret. Ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset. quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id à Diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec à Diis tam piæ preces auditæ sunt. Primam aciem auctor pugnæ instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in eventu alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. lenis ab tergo clivus erat inter aciem & castra: &, quòd multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquâsset hostis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effusè sequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror, & novo hoste, & supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui è castris impetum fecerant. integrant & illi pugnam, qui simulata cessefant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed, immemor recentis ferociæ veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra

castra repetebat: quum Camillus, subjectus à circumstantibus in equum, &, raptim subsidiis oppositis, *Hæc est,* inquit, *milites, pugna quam poposcistis? Quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis? vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; &, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum & castra spectatis? neminem vestrûm illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primò tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt in hostem, & dux, præterquam quòd tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor periculumque erat) se offerebat. increpare singuli se quisque, & alios; & adhortatio invicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus à collega, restituente peditum aciem, ad equites, non castigando, (ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, *ut se, reum fortunæ ejus diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potiùs socium, quàm unius prudentiæ, dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* Optimum visum est in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maximè peditum copias vident: nihil, neque apud duces neque apud milites remittitur à summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enixæ opem: &

& Volsci, qua modò simulato metu refugerant, ea in verum fugam effusi: magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: ceteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt: plures tamen capti, quam occisi.

XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percunctantibusque fassi, publico consilio se militâsse. cujus tam vicini belli metu Camillus motus, extemplo se Romam captivos ducturum ait, ne Patres ignari sint Tusculanos ab societate descisse: castris exercituique interim, si videatur, præsit collega. Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam præcipitem casum respublica esset. & tum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandâssent; adjutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis optaret quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. qua moderatione animi, cum collegæ levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum. pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis

togati

togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus castris ante portas positis, eademne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, & ludos literarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas inter vulgus aliud puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, quà quemque suorum usuum caussæ ferrent; nihil usquam non pavidis modò, sed ne mirantibus quidem simile; circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeò nec amotæ rei usquam, nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat; sed ita omnia constante tranquilla pace, ut eò vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari jussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tusculani vera arma, verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis. ite Romam ad senatum. æstimabunt Patres, utrùm plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis. non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem à me habueritis. precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paullo ante fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus: moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quàm hostiliter jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis*

videtis nos, stantes in vestibulo curiæ vestræ; ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando à vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris & exercitibus, quòd oculis magis quàm auribus crediderunt: &, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos præstitimus, eam à vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. Hæc mens nostra est; Dii immortales faciant, tam felix quàm pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis: etsi revicta rebus, verbis confutare nihil attinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pœnituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis quibus ita satisfiat. Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam impetraverunt. ab Tusculo legiones reductæ.

XXVII. Camillus consilio & virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu abiit, creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. & P. Valeriis, Lucio quintùm, Publio tertiùm, & C. Sergio tertiùm, L. Menenio secundùm, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus; maximè propter incertam famam æris alieni, aggravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis

Ante Chr. 377. U. C. 375.

quàm

quàm fortuna debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. coeptaque jam res morte Postumii, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicâsset se magistratu, censores alii, vitio creati, non gesserunt magistratum. tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam verò ludificationem plebis tribuni ferendam negant. *Fugere senatum, testes, tabulas publicas, census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem à parte civitatis: quum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus: passim jam sine ullo discrimine bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis jam intentari arma, civium magis quàm hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam, de levando fœnore & fine aliarum injuriarum agentem. Quòd si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros; neque delectum haberi, donec, inspecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque quid sui, quid alieni sit; supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit. nam & addicebantur multi; & ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant. quæ utraque simul auxilio tribunicio & consensu plebis impediri

diti cœpta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant: neque juniores nomina dabant: quum Patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exsequendi, quàm delectus esset: quippe jam à Præneste profectos hostes in agro Sabino consedisse nunciabatur: interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen quàm deterruerat. neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quàm prope illatum mœnibus ipsis bellum valuit.

XXVIII. Nam quum esset Prænestinis nunciatum, nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semet ipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atque portas est: tandemque ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes à mœnibus recessere, & juniores Romani ad edictum sine detrectatione convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita. inde agrum latè populantes, fatalem se urbi Romanæ locum cepisse inter se jactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim si diem contactum religione, insignemque nomine ejus loci timeant Romani, quanto magis Alliensi die Alliam ipsam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos? Species profectò his ibi truces Gallorum, sonum-*

famamque vocis, in oculis atque in auribus fore. Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contra, *Ubicunque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem, ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum insignem memoria cladis, irritaturum se potiùs ad delendam memoriam dedecoris, quàm ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoria sua. Quin ipsi Galli si offerantur, illo loco se ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc, quum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrasset, nuncium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.*

XXIX. His utrimque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu,* inquit, *A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam constitisse? nec illis Dii immortales certioris quicquam fiduciæ majorisve quod sit auxilii dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste Dii testes fœderis, & expetite pœnas debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt: deinde, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt; consternatique, & præter castra etiam sua pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quàm in conspectu Præneste fuit. Ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo

tione tantum abfuit ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior tribunicia potestas impediendo delectui esset: donec conditiones impositæ Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium. Q. Servilius & L. Geganius læva ad montes Ecetramque pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordia hostium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat, sed ab justo exercitu justa ira facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe à Volscis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant; Romano contra etiam in hostico morandi erat caussa, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus erant, celebrari de integro jurisdictio: & tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum à censoribus locatum saxo quadrato faciundum, cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam

mili-

militares patricios omneis coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartùm, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, ut adversus Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent; unum ad præsidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita bella mitti posset: tertium, longè validissimum, P. Valerius & L. Æmilius ad Satricum duxere. ubi quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, extemplo pugnatum: & ut nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna; & aliquamdiu æqua virtute fortunaque Latinæ maximè legiones, longa societate militiam Romanam edoctæ, restabant. eques immissus ordines turbavit: turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti: & ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes, quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra peterent, ab equitatu maximè cæsi, castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prœlio proxima fuit, fuga simili agmine petunt Antium: & quum Romanus exercitus prope in vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quàm ira, celeritatis habuit. Prius itaque mœnia intravere hostes, quàm Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumpti. nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia ag-

Ante Chr. 374. U.C. 378.

aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; quum Antiates victi malis, subactique bello, in quo & nati erant & consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti à societate pacis, ut rebantur, inhonestæ, sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eò erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent. nec aliud tectum ejus superfuit urbis (quum faces pariter sacris profanisque injicerent) quàm matris Matutæ templum. Inde eos nec sua religio, nec verecundia Deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensos ea rabie impetus Tusculum tulit, ob iram, quòd, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modò Romanam, sed etiam in civitatem se dedissent. Patentibus portis quum improvisò incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis: nunciosque Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misere. Haud segniùs, quàm fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quintius & Servius

vius Sulpicius tribuni militum duxere. clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc moenia tueri vident, illinc arcem oppugnare, terrere unà ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos; Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrimque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes moenia, molientesque obices portarum arcere possunt. Scalis priùs moenia capta: inde effracta claustra portarum, & quum anceps hostis & à fronte & à tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam superésset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum indies miseriæque plebis crescebant; quum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. Itaque quum jam ex re nihil dari posset, fama & corpore judicati atque addicti creditoribus satisfaciebant, poenaque in vicem fidei cesserat. Adeò ergo obnoxios summiserant animos non infimi solùm, sed principes etiam plebis, ut non modò ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebejos quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experientique animus es-

 set;

set: possessionemque honoris usurpati modò à plebe per paucos annos recuperâsse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parva (ut plerumque solet) rem ingentem moliundi caussa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, cum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quòd haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem viro, tamen plebejo: eaque ipsa affinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Fortè ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiæ quum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret. quum ad id, moris ejus insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterùm is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque, *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; suique ipsam malo arbitrio, quo à proximis quisque minimè anteiri vult, pœnituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi quum pater fortè vidisset, percunctatus, *satin' salva?* avertentem, caussam doloris (quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit, comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse caussam doloris, quòd juncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere jussit: eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem viderat.

tat. Inde consilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, & cujus spei nihil præter genus patricium deesset.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni; cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. Accingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoque jam eo gradum fecisse plebejos, unde si porro annitantur, pervenire ad summam, & Patribus æquari tam honore quàm virtute possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam de ære alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, & quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum discrimine proposito, conterriti Patres quum trepidâssent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio præter expertam multis jam ante certaminibus intercessionem invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt. qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari à Licinio Sextioque viderunt, stipati Patrum præsidiis, nec recitari rogationes, nec

Ante Chr. 373.
U. C. 379.

solenne quicquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Jamque, frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet*, inquit Sextius, *quandoquidem tantum intercessionem pollere placet. isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite Patres tribunis militum creandis. faxo, ne juvet vox ista,* VETO, *qua nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis refecti nullos curules magistratus creari passi sunt. eaque solitudo magistratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

U. C. 380, 381, 382, 383, 384.

XXXVI. Alia bella opportunè quievere: Veliterni coloni, gestientes otio, quòd nullus exercitus Romanus esset, & agrum Romanum aliquoties incursavere, & Tusculum oppugnare adorti sunt. eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maximè non Patres modò, sed etiam plebem movit. Remittentibus tribunis plebis comitia per interregem sunt habita: creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modò summovere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere: obsidebanturque haud paullo vi majore Velitræ quàm Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, à quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere.

U. C. 385.

tuere. Ante novi creati sunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius iterum, A. & M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur. nam præter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. & quum octo ex collegio tribunorum plebis primò intercessores legum fuissent, quinque soli erant: & (ut ferme solent qui à suis descifcunt) capti, & stupentes animi, vocibus alienis id modò, quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant; Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret. Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne postulare, ut, quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? Ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros, plebejo homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus pateret ager? An placeret fœnore circumventam plebem, ni potius quàm sortem creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare? & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri vinctis nobiles domos? & ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?*

Ante Chr. 366. U. C. 386.

XXXVII. Hæc indigna miserandaque auditu, quum apud timentes sibimet ipsos majore audientium indignatione quàm sua increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore* affirmabant, *nisi alterum ex plebe consulem custodem suæ libertatis plebs fecisset. Contemni jam tribunos plebis, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit: nisi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec esse quòd quisquam satis putet, si plebejorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoria exîsse, quum tribunos militum idcirco potius quàm consules creari placuisset, ut & plebejis pateret summus honos, quatuor & quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Qui crederent, duobusne in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septum tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat: & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus: quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebejis idoneos viros ad curules magistratus. Nunquid enim socordiùs aut segniùs rempublicam administrari post L. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quàm per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit?*

rit? quin contra, patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebejum. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe coeptos creari: nec ullius eorum populum Romanum poenituisse. Consulatum superesse plebejis: eam esse arcem libertatis, id columen: si eò perventum sit, tum populum Romanum verè exactos ex urbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi accipi videre, novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

XXXVIII. Priùs circumactus est annus quàm à Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos utique, qui legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati, T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: & quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret; trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium summumque ad civem decurrunt. Dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatum adversariorum & ipsi caus-

Ante Chr. 365. U. C. 387.

ſam plebis ingentibus animis armant; concilioque plebis indicto, tribus ad ſuffragium vocant. Quum dictator, ſtipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumque conſediſſet; atque ageretur res ſolito primùm certamine inter ſe tribunorum plebis, ferentium legem intercedentiumque; & quanto jure potentior interceſſio erat, tantum vinceretur favore legum ipſarum, latorumque; & UTI ROGAS primæ tribus dicerent: tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunicia libido, non poteſtas, regit; & interceſſionem, ſeceſſione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperiſtis: non reipublicæ magis univerſæ, quàm veſtræ cauſſa dictator interceſſioni adero; everſumque veſtrum auxilium imperio tutabor. Itaque, ſi C. Licinius & L. Sextius interceſſioni collegarum cedunt, nihil patricium magiſtratum inſeram concilio plebis. ſi adverſus interceſſionem tanquam captæ civitati leges imponere tendent, vim tribuniciam à ſe ipſa diſſolvi non patiar.* Adverſus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo ſegniùs peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, miſit: & addidit minas, ſi pergerent, ſacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incuſſerat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quàm minuit. ſed re neutrò inclinata, magiſtratu ſe abdicavit: ſeu quia vitio creatus erat, ut ſcripſere quidam: ſeu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebes ſcivit, ut, ſi M. Furius pro dictatore quid egiſſet, quingentûm millium æris ei mulcta eſſet. Sed auſpiciis magis, quàm novi exempli rogatione, deterritum ut potiùs credam, cum ipſius viri

viri facit ingenium, tum quòd ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? & quòd eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certè fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quòd eo tempore, quo promulgatum de mulcta ejus traditur, aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: &, quoad usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam, novamque à Manlio initam, ab tribunis, velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebejo consulatu antiquabant. & perfecta utraq; res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deindè dictator rem in caussam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre Patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem magistri equitum majus, quàm tribuni consularis imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrimè accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum jàm velut in aciem adversus optimates, maximo privatim periculo, nullo*

publico emolumento, stare: consenuisse jam secum & rogationes promulgatas, & vim omnem tribuniciæ potestatis: primò intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse, deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: postremò dictatorium fulmen in se intentatum: jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebejo consuli, magistro equitum ex plebe dicendo dederit: se ipsam plebem, & commoda morari sua. Liberam urbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse modestiæ populi Romani id postulare, ut ipse fœnore levetur, & in agrum injuria possessum à potentibus inducatur: per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantùm, sed etiam sine spe honoris relinquat. Proinde ipsi primùm statuerent apud animos quid vellent; deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quòd eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgaverint. sin, quod cuique privatim opus sit, id modò accipi velint: opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quæ promulgata sint, habituros.

XL. Adversùs tam obstinatam orationem tribunorum quum, præ indignitate rerum, stupor, silentiumque inde ceteros Patrum defixisset; App. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quàm spe, ad dissuadendum processisse, & locutus in hanc fere sententiam esse: NE-

QUÆ *novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod semper familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam:* Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in republica Patrum majestate fuisse; semper plebis commodis adversatos esse. *Quorum alterum neque nego, neque inficias eo, nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem & Patres, enixè operam dedisse, ut per nos aucta potiùs quàm imminuta majestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici verè posset. Illud alterum pro me majoribusque meis contendere ausim, Quirites, (nisi, quæ pro universa republ. fiant, ea plebi tanquam aliam incolenti urbem, adversa quis putet) nihil nos neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse; nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quædam contra voluntatem fuerint) verè referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modò me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium & C. Licinium, perpetuos (si Diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii non in comitiis, non in legibus jubendis se permissuros esse?* Sub conditione, *inquit,* nos reficietis decimùm tribunos. *Quid est aliud dicere?* quod petunt alii, nos adeò fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. *Sed quæ tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus?* ut rogationes, *inquit,* nostras, seu placent seu displicent, seu utiles seu inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis.

Ob-

Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, *inquit*, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; & hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. *Ut, si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; & aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera hac civitas, non tibi frequentes succlamâssent,* Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? *quid? si non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret,* Aut omnia accipite, aut nihil fero; *quis vestrum, Quirites, ferret? Nunquamne vos res potius quàm auctores spectabitis; sed omnia semper, qua magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrûm quo dicentur, adversis accipietis? At hercule sermo est minimè civilis. Quid? Rogatio qualis est, quam à vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima..* Consules, *inquit*, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat.. *An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet, nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena Janiculum insedit, quale Gallicum modò, quum præter Capitolium atque arcem omnia hac hostium erant, & consulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius*

tius peteret; possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebejos fieri consules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex Patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo, *inquit*, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebejum. *Quid est dicere aliud, nisi,* quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi quos non vultis, imponam? *quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebejus, & lege se, non suffragio, creatum dicat? Quo modo extorqueant, non quo modo petant honores, quærunt: & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant: & occasionibus potius quàm virtute petere honores malint. Est aliquis, qui se inspici, æstimari fastidiat? qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse? qui se arbitrio vestro eximat? qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serva pro liberis faciat? Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum, in Capitolio numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quàm nobis ac liberis nostris fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homi-*

nes pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria Deorum immortalium contemptio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiæque omnia geri, quis est qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more majorum? nempe penes Patres. nam plebejus quidem magistratus nullus auspicatò creatur: nobis adeò propria sunt auspicia, ut non solùm, quos populus creat patricios magistratus, non aliter quàm auspicatò creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicatò interregem prodamus, & privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quàm tollit ex civitate auspicia, qui, plebejos consules creando, à Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cavea tardiùs exierint? si occinuerit avis? Parva sunt hæc: sed parva ista non contemnendo, majores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tanquam jam nihil pace Deorum opus sit, omnes cærimonias polluimus. Vulgò ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est: non leges auspicatò ferantur: non magistratus creentur: nec centuriatis, nec curiatis comitiis Patres auctores fiant: Sextius & Licinius, tanquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri, pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum

qua omnis humana societas tollitur. Omnium verum caussis vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.

XLI. Oratio Appii ad id modò valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimùm iidem tribuni Sextius & Licinius de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit Patribus, ut, in præsentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextùm. Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitus quàm dubii, quietæ externæ res Romanis essent; fama repens belli Gallici allata perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintùm diceretur. is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen auctor est Claudius: inclytamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quanquam ingentem Galli terrorem memoria pristinæ cladis attulerant) victoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: palati alii Apuliam maximè petentes, cum fuga se longinqua, tum quòd passim eos simul

Ante Chr. 364. U. C. 388.

mul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori consensu Patrum plebisque triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi seditio excepit: & per ingentia certamina dictator senatusque victus, ut rogationes tribuniciæ acciperentur: & comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res, terribilesque alias minas civilium certaminum venit: quum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebejo; à plebe nobilitati de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando unquam aliàs, Deûm immortalium caussa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, & dies unus ad triduum adjiceretur; recusantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum à patriciis est juvenibus, se id honoris Deûm immortalium caussa libenter acturos, ut ædiles fierent. Quibus quum ab universis gratiæ actæ essent, factum senatusconsultum ut duo viros ædiles ex Patribus dictator populum rogaret, Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

Ante Chr. 365. U. C. 389.

LIBER

LIBER VII.

EPITOME.

I. DUO *novi magistratus adjecti sunt, prætura & ædilitas curulis.* II. *Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli. cujus remedium & finis quum per novas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primùm facti sunt.* III, IV, V. *Quum dies L. Manlio dicta esset à M. Pomponio tribuno plebis, propter delectum acerbè actum, & T. Manlium filium, relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coëgit eum in verba sua jurare,* non perseveraturum se in accusatione. VI. *Quum telluris hiatu tota ad ultimum patria territa foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in patentem voraginem urbis Romanæ. in eam Curtius armatus sedens equo se præcipitavit, eaque expleta est.* VII, VIII. *Bellum in Hernicos prosperum.* IX, X. *T. Manlius adolescens, qui patrem à tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit, quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus.* XI. *Pætilius de Gallis Tiburtibusque triumphum geminum agit.* XII. *Milites se contra Gallos injussu Dictatoris C. Sulpicii pugnaturos jactant.* XIII, &c. *Quorum caussam Tullio agente*

pugna

pugna impetrata est, fusique hostes. XV. *Duæ tribus additæ; Pomptina & Publilia.* XVI. *Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quòd plus quingentis jugeribus agri possideret.* XVII. *Dictator C. Martius Rutilus primus de plebe dictus, Magistrum Equitum de plebe C. Plautium dicit.* XVIII. *Samnites in societatem accepti.* XX. *Pax Ceritibus data.* XXI. *Quinque viri Mensarii creantur ad solutionem æris alieni.* XXII. *C. Martius Rutilus primus de plebe Censor.* XXIII, XXIV, XXV. *Popilius Lænas à plebe Consul Gallos superat & triumphat.* XXVI, &c. *M. Valerius tribunus militum Gallum, à quo provocatus erat, insidente galea corvo, & unguibus rostroque hostem infestante, interemit, & ex eo Corvi nomen accepit, consulque proximo anno creatus est ob virtutem, quum vigesimum tertium ageret annum.* XXVII. *Amicitia cum Carthaginiensibus juncta.* XXIX, &c. *Campani quum urgerentur à Samnitibus bello, auxilio adversus eos à senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt. ob quam caussam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit.* XXXIV, &c. *Quum ab A. Cornelio consule exercitus, in iniquum locum deductus, in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est; qui occupato colle super id jugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in æquiorem locum evadendi dedit; ipse ab hostibus circumsessus erupit.* XXXVIII, &c. *Milites Romani, qui Capuæ in præsidio erant relicti, quum de ea occupanda urbe conspirâssent, &, detecto consilio, metu supplicii à populo Romano defecissent, per M. Valerium*

rium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos à furore revocaverat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Privernates, & Tarquinienses, & Samnites, & Volscos prospere gestas continet.

I. Nnus hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, prætura & curuli ædilitate. Hos sibi patricii quæsivere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino & P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia campestri ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus Lucius Æmilius Mamercinus. Principio anni & de Gallis, quos primò palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebejum consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum, ac justitio simile otium fuit; nisi quòd, non patientibus tacitum tribunis, quòd pro consule uno plebejo tres patricios magistratus curulibus sellis prætextatos tanquam consules sedentes nobilitas sibi sumpsisset, prætorem quidem etiam jura reddentem, & collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum: verecundia inde imposita est senatui ex Patribus jubendi ædiles curules creari. primò, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Ge-

Ante Chr. 363. U. C. 389.

Ante Chr. 362. U. C. 390. L. Genucio & Q. Servilio consulibus, & ab seditione & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione & ex multitudine alia multa funera fuisse. maximéque eam pestilentiam insignem mors quàm matura, tam acerba M. Furii fecit. Fuit enim verè vir unicus in omni fortuna, princeps pace belloque, priùs quàm exsulatum iret: clarior in exsilio vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem; vel felicitate, qua restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit. Par deinde per quinque & viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit; dignusque habitus, quem secundum à Romulo conditorem urbis Romanæ ferrent.

Ante Chr. 401. U. C. 391. II. Et hoc & insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum, nisi quòd pacis Deûm exposcendæ caussa tertiò tum post conditam urbem lectisternium fuit. & quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Ceterùm parva quoque (ut ferme principia omnia) & ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. imitari deinde eos juventus simul inconditis inter se jocu-

laria fundentes versibus cœpere: nec absoni à voce motus erant. Accepta itaque res, sæpiusque usurpando excitata, vernaculis artificibus; quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis jaciebant; sed impletas modis saturas, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum sæpius revocatus vocem obtudisset, venia petita, puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigenti motu, quia nihil vocis usus impediebat. inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diverbiaque tantùm ipsorum voci relicta. Postquam, lege hac fabularum, ab risu ac soluto joco res avocabatur, & ludus in artem paullatim verterat; juventus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit: quæ inde exodia postea appellata, consertaque fabellis potissimùm Atellanis sunt. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juventus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, & stipendia, tanquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est; ut appareret, quàm ab sano initio res in hanc, vix opulentis regnis tolerabilem, insaniam venerit.

III. Nec

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quinetiam, quum medios fortè ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impediisset, id verò, velut aversis jam Diis, aspernantibusque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. Itaque, Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino secundùm consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos quàm corpora morbi afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus, dictatorem clavi figendi caussa dici jussit. dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, qui prætor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, ea ex parte, qua Minervæ templum est. Eum clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt; eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus Minervæ inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiæ Etruscæ Deæ comparere, diligens talium monimentorum auctor Cincius affirmat. M. HORATIUS CONSUL EX LEGE TEMPLUM JOVIS OPTIMI MAXIMI DEDICAVIT ANNO POST REGES EXACTOS. A CONSULIBUS POSTEA AD DICTATORES, QUIA MAJUS IMPERIUM ERAT, SOLENNE CLAVI FIGENDI TRANSLATUM EST. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa est res, propter quam dictator

Ante Chr. 360. U. C. 392.

ctator crearetur. qua de caussa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicæ gerendæ, ac non solvendæ religione, gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

IV. Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio secundùm consulibus, dies Manlio dicitur à M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modò civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: & ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi, grave liberæ civitati, ab ostentatione sævitiæ adscitum, quam non magis in alienis, quàm in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. criminiq; ei tribunus inter cetera dabat, *Quòd filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem, urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum dederit; ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria disceret, verè imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? quia infacundior sit, & lingua impromptus. Quòd naturæ damnum utrùm nutriendum patri, (si quicquam in eo humani esset) an castigandum, ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minùs alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. At, hercule, L. Manlium malum malo augere filii, & tarditatem ingenii insuper premere; &, si quid in eo exiguum naturalis vi-*

Ante Chr. 358. U. C. 394.

vigoris sit, id exstinguere vita agresti, & rustico cultu inter pecudes habendo.

V. Omnium potiùs his criminationibus, quàm ipsius juvenis, irritatus est animus: quin contra se quoque parenti caussam invidiæ atque criminum esse ægre passus, (ut omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam quàm inimicis ejus malle) capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, & quanquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, manè in urbem, atque à porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, opus esse sibi domino ejus convento extemplo, ait: nunciaret T. Manlium Lucii filium esse. mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam deferre) salute accepta redditaque, esse ait, quæ cum eo agere arbitris remotis velit. procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, nisi in quæ ipse concepisset verba juraret, *se patris ejus accusandi caussa concilium plebis nunquam habiturum*, se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem, illum prævalidum juvenem, &, quod haud minus timendum erat, stolidè ferocem viribus suis cerneret) adjurat in quæ adactus est verba; & præ se deinde tulit, ea vi subactum se incepto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri; ita ægre habuit filium id pro parente ausum: eoque id laudabilius erat, quòd animum ejus tanta acerbitas patria nihil

hil à pietate avertisset. Itaque non patri modò remissa caussæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. & quum eo anno primùm placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam & antea sicut nunc, quos Ruffulos vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure, & procul cœtu hominum juventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse priùs, quàm Deum monitu quæri cœptum, quo plurimùm populus Romanus posset. id enim illi loco dicandum vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigâsse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quàm arma virtusque esset. Silentio facto, templa Deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos manes porrigentem se devovisse: equo deinde quàm poterat maximè exornato insidentem armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum à multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, sed ab hoc, appellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc famæ rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. & lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti

prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum feciales ad res repetendas nequicquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit: populusque id bellum frequens jussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In exspectatione civitas erat, quòd primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset: perinde ut evenisset res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Fortè ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias praecipitaretur; legionibus nec opinato pavore fusis, consul circumventus ab insciis, quem interfecissent, occideretur. Quod ubi est Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate moesti Patres, quantum feroces infelici consulis plebeji ductu, fremunt omnibus locis: *irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia quo nefas esset. Potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in Deos immortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia. quae ut primùm contacta sint ab eo, à quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato gentium jure, comitia haberentur.* His vocibus curia & forum personat. Appium Claudium, quia dissuaserat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem, consensu patriciorum, Servilius consul dicit: delectusque & justitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novae in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregiè est. In Hernicos, morte

con-

conſilio contemptim ad caſtra Romana cum haud dubia expugnandi ſpe ſuccedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio eſt facta. Multum ab ſpe adeundi valli Hernicis abfuit: adeò turbatis inde ordinibus abſceſſere. Dictatoris deinde adventu, novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur, & pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute caſtra defenſa erant, ſimul audientibus laudes meritas tollit animos, ſimul ceteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque ſegniùs ad hoſtes bellum apparatur; qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hoſtis, ſuas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur: quadragenariæ octo cohortes, lecta robora virorum ſcribuntur. Hunc eximium florem juventutis eo etiam, quòd, ut duplex acciperent ſtipendium, decreverant, ſpei animorumque implevere. Immunes quoque operum militarium erant; ut, in unum pugnæ laborem reſervati, plus ſibi, quàm pro virili parte, annitendum ſcirent. extra ordinem etiam in acie locati, quo conſpectior virtus eſſet. Duûm millium planities caſtra Romana ab Hernicis dirimebat; ibi pari ferme utrimque ſpatio in medio pugnatum eſt. Primò ſtetit ambigua ſpe pugna; nequicquam ſæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hoſtium aciem. poſtquam equeſtris pugna effectu quàm conatibus vanior erat; conſulto prius dictatore equites, permiſſu deinde ejus relictis equis, clamore provolant ante ſigna, & novam integrant pugnam. neque ſuſtineri poterant, ni extraordina-

riæ cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quicquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quàm pro numero damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret*, quærendo, *si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quicquam momenti facerent, quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent, & alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primùm gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremò jam haud dubiè avertunt: neque tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quòd perpetua fortuna utriusque populi, & extollere animos, & minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postera die deserta fuga castra Hernicorum, & saucii relicti quidam inventi: agmenque fugientium ab signis, quum præter mœnia eorum infrequentia signa conspecta essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit: quarta pars militum amissa. &, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

IX. In-

IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius & C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis, Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit caussa, quum multæ antea querimoniæ ultro citroque jactatæ essent, cur per feciales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse satis constat, & magistrum equitum Servium Cornelium Maluginensem. Macer Licinius, comitiorum habendorum caussâ, & ab Licinio consule dictum scribit, quia, collega comitia bello præferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæsita ea propriæ familiæ laus, leviorem auctorem Licinium facit. quum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis ut belli Gallici caussâ dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. eo certè anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici caussâ justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit; ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat; neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Proelia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus satis discerni poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit; &, quantum maxima voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma fortissimum virum habet, procedat agedum*

Ante Chr. 358.
U. C. 394.

gedum ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior.

X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit; quum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius L. filius, qui patrem à vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit: *Injussu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeò ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeja dejecit.* Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *hac pietate in patrem patriamque, T. Manli, esto: perge, & nomen Romanum invictum, juvantibus Diis, præsta.* Armant inde juvenem æquales. pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolidè lætum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exerentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem: & duo in medio armati, spectaculi magis more, quàm lege belli destituuntur; nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste, pictisque & auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quàm decoris species. non cantus, non exultatio, armorumque agitatio vana, sed pectus animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas

duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus; Gallus, velut moles supernè imminens, projecto læva scuto in advenientis arma hostis, vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem dejecit. Romanus, mucrone surrecto, quum scutum scuto imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, & in spatium ingens ruentem porrexit hostem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit: quem respersum cruore collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obviam militi suo progressi, laudantes gratulantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quædam militariter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam, familiæque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

XI. Et, Hercle, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepidè castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli facta, commeatuque benignè ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit caussa cur proximo anno C. Poetelius Balbus consul, quum collegæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium quum Galli ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lavicano, Tusculanoque,

Ante Chr. 357.
U. C. 395.

lanoque, & Albano agro, haud dubiè Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et quum adversus Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coëgit. creatus Q. Servilius Ahala T. Quintium magistrum equitum dixit; & ex auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator ad continendos proprio bello Tiburtes, consulari exercitu jussò manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum. quæ magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subjecta oculis, simul verecundia misericordiaque militem accendebant. Magna utrimque edita cæde, avertitur tandem acies Gallorum. fuga Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt: palati à consule Pœtelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregiè cum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius prœliis primùm parvis, postremò una insigni pugna quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devicit. Dictator consulibus in senatu & apud populum magnificè collaudatis, & suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: *Ubi enim eum secum acie conflixisse? spectatores paucos fuga trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine*

discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visam Romanis? ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum excire in hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros.

XII. Itaque insequenti anno, M. Popillio Lænate, Cn. Manlio consulibus, *Ante Chr. 356. U.C. 396.* primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad urbem Romam venerunt. terrorem repentè ex somno excitatis subita res & nocturnus pavor præbuit: ad hæc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, & portæ stationibus murique præsidiis firmati, & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium quàm Tiburtem hostem ostendit; duabus portis egressi consules, utrimque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur: apparuitque occasione magis, quàm virtute, fretos venisse. adeò vix primum impetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres & plebem metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris quàm urbi terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maximè qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere: rebusque nequicquam repetitis, novi consules C. Fabius & C. Plautius jussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, *Ante Chr. 355. U.C. 397.* Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat: Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, &

magna vis militum ab iis ex fœdere vetuſto, quod multis intermiſerant annis, accepta. quo præſidio quum fulta res Romana eſſet, levius fuit, quòd Gallos mox Præneſte veniſſe, atque inde circa Pedum conſediſſe, auditum eſt. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit: conſul ad id accitus C. Plautius dixit. magiſter equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus conſularibus exercitibus electa, adverſus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quàm parti utrique placebat, fuit. quum primò Galli tantùm avidi certaminis fuiſſent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ ſe committere adverſus hoſtem, quem tempus deteriorem indies & locus alienus faceret, ſine præparato commeatu, ſine firmo munimento morantem. ad hoc iis animis corporibuſque, quorum omnis in impetu vis eſſet, parva eadem langueſcere mora. His conſiliis dictator bellum trahebat, gravemque ediderat pœnam, ſi quis injuſſu in hoſtem pugnâſſet. Milites, ægre id patientes, primò in ſtationibus vigiliiſque inter ſe dictatorem ſermonibus carpere; interdum Patres communiter increpare, quòd non juſſiſſent per conſules geri bellum: electum eſſe eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti ſibi de cœlo devolaturam in ſinum victoriam cenſeat. Eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare; ſe injuſſu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros: immiſcerique militibus centuriones: nec in circulis modò fremere, ſed jam in principiis ac prætorio

in

in unum sermones confundi: atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur; verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.

XIII. Septimùm primum pilum jam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is præcedens militum agmen ad tribunal pergit: mirantique Sulpicio non turbam magis quàm turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, *Scilicet, dictator,* inquit, *condemnatum se universus exercitus à te ignaviæ ratus, & prope ignominiæ caussa destitutum sine armis, oravit me, ut suam caussam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœdè amissa objici nobis possent; tamen hoc à te impetrare æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. Etiam ad Alliam fusæ legiones, eandem, quam per pavorem amiserant, patriam, profectæ postea ab Vejis, virtute reciperavere. Nobis, Deûm benignitate, felicitate tua, populique Romani, & res & gloria est integra. quanquam de gloria vix dicere ausim. si nos & hostes haud secus, quàm feminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu imperator noster, quod ægriùs patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse: &, priusquam expertus nos esses, de nobis ita desperâsti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse. Quid enim aliud esse caussæ credamus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod ajunt, manibus sedeas? utcumque*

cumque enim se habeant res, te de nostra virtute dubitâsse videri, quàm nos de tua, verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, & consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, à penatibus nostris ablegatos tenet; quaeso ut, quae dicam, non à militibus imperatori dicta censeas, sed à plebe Patribus; quae, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos: si nihil armis opus sit, otium Romae potiùs quàm in castris acturos. haec dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. tum vincere cupimus, tum duce te vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum, Jovis opt. max. templum gratantes ovantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: & undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quanquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit: Tulliumque secreto, quaenam haec res sit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere à dictatore petere, ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui, neve imperatoriae majestatis, crederet: *Multitudini concitatae, quae ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem; ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, exsisteret. Nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in pote-*

potestate haberet. Differri non posse adeo concitatos animos. ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur. Dum hæc loquuntur, jumenta fortè pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa conjecta à Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrimque est. Jamque haud procul justo prœlio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certè eo casu Tullii apud dictatorem fides est. nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis quàm viribus fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate usi sunt. Mulis strata detrahi jubet: binisque tantum centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit. His fere mille effectis, centum admiscet equites, & nocte super castra in montes evadere, ac silvis se occultare jubet; neque inde ante moveri, quàm ab se acciperent signum. ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit sedulò, ut adversùs montes consisteret hostis. Instructo jam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus penè veris viribus profuit; primò credere duces Gallorum, non descensuros in æquum Romanos; deinde ubi degressos repente viderunt, & ipsi avidi certaminis in prœlium ruunt: priusque pugna cœpit, quàm signum ab ducibus daretur.

XV. Acrius

nunc, inquit, *vobis hostium, urbemque prædæ do; si mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos, nec prædæ magis, quàm pugnæ, paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore: celsique, & spe haud dubia feroces in prœlium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Aspice imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet*: piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes: primoque impetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum jam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum: nisi quòd legem, novo exemplo, ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Ceterùm tribuni plebis, non tam lege quàm exemplo moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt. nihil enim non per milites juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo à M. Popillio Lænate sua lege decem millibus æris est damnatus, quòd mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

Ante Chr. 353. *V. C.* 399.

XVII. Novi consules inde, M. Fabius Ambustus secundùm & M. Popillius Lænas iterum, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit; qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquinienses que alterum consu-

lem

lem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit; quod sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque prælatis, incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie: & tunc quidem velut lymphati & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt: deinde, ubi consules legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant increpabantque, vertit animos repente pudor; & in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci ruebant. Discusso itaque vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta victores reverterunt, militaribus jocis cum apparatum hostium tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum; & Tarquiniensibus Faliscisque ducibus ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur parareturve. eo promptiùs cuncta, ferente dictatore, populus jussit. Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocumque fama hostium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit: castra quoque nec opinatò aggressus cepit: & octo millibus hostium captis, ceteris aut cæsis aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plebejum, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, & alter consul Fabius bello retinebatur,

ces

res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quòd duo patricii consules creabantur; intercedentibusque tribunis, interrex Fabius ajebat in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset: jussum populi & suffragia esse. Quumque intercedendo tribuni nihil aliud, quàm ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Pæticus tertiùm, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt.

Ante Chr. 352. U. C. 400.

XVIII. Quadringentesimo anno, quàm urbs Romana condita erat, quinto tricesimo quàm à Gallis reciperata, ablato post undecimum annum à plebe consulatu, patricii consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Pæticus tertiùm, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suæ, non solùm virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ità ambobus patriciis mandare. quin aut toto cedendum esse, si plebejus jam magistratus consulatus fiat, aut possidendum totum; quam possessionem integram à Patribus accepissent. Plebe

contra fremit: *Quid se vivere? quid in parte civium censeri? si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quàm ambos patricios consules videant: nec invicem pareatur atque imperetur; sed pars altera, in æterno imperio locata, plebem nusquam alio natam quàm ad serviendum putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremò, victæ perseverantia consulum plebis eò dolor erupit, ut tribunos, actum esse de libertate vociferantes, relinquendumque non campum jam solùm, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum, mœsta plebs sequeretur. Consules relicti à parte populi per infrequentiam comitia nihilo segniùs perficiunt. creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertiùm, T. Quintius. In quibusdam annalibus pro T. Quintio M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta. cæteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbè sævitum, multis mortalibus in acie cæsis, ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti nobilissimus quisque, qui Ro-

Ante Chr. 351.
U. C. 401.

Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum; fœdere in societatem accepti. Non eadem domi quæ militiæ fortuna erat plebi Romanæ. nam etsi, unciario fœnore facto, levata usura erat; sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant: eo nec patricios ambo consules, nec comitiorum curam, publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Pæticus quartùm, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nunciantes, exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere: deinde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus neutram negligendam rem esse: utroq; legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. Inclinavit deinde pars major curæ in Etruscum bellum; postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam, & haud dubiè juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, ca-

Ante Chr. 50.
U. C. 402.

stra-

straque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium Lucii filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu Caeritibus bellum indixit.

XX. Tum primùm Caerites, tanquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quàm in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror invasit: &, quàm non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Poenitebatque populationis, & Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores. nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab senatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurâssent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quae se rebus affectis quondam populi Romani cepisset; conversique ad delubra Vestae, hospitium flaminum Vestaliumque ab se castè ac religiosè cultum invocabant. *Eane meritos crederet quisquam, hostes repente sine caussa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quàm furore lapsos fecisse, ut sua vetera beneficia, locata praesertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quae vis ac necessitas appellanda esset. transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum praeter viam nihil petissent,* tra-

traxisse quosdam agrestium populationis ejus, quæ sibi crimini detur, comites: eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære, sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque Diis darent. Movit populum non tam caussa præsens, quàm vetus meritum, ut maleficii quàm beneficii potiùs immemores essent. Itaque pax populo Cæriti data: induciasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum, & ædes Apollinis dedicata est.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potiùs totum è republ. consulatum, quàm promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant. Propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat: curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem con-

con-

cordiæ caussâ observare legem Liciniam comitiis consularibus jussere, P. Valerio Publicolæ datus è plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules fœnebrem quoque rem, quæ distinere unanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellârunt. Meriti æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Æmilius: qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certè alteri, gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quàm jactura, sustinuerunt. tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quàm facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissolvit, ut populo prius caveretur; aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit, ut non modò sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque exhausta vis ingens æris alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjurâsse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coëgit. dictus in castris (eò enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius.

Ante Chr. 349. U. C. 405.

XXII. Ceterùm foris tranquilla omnia fuere. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius & M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni,

ni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse C. Sulpicius Paeticus, qui prior interregno abiit, & T. Quintius Pennus. quidam Caesonem, alii Cajum nomen Quintio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quintius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis quàm cum hominibus urendo populandoque gesserunt bella: cujus lentae velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primùm à consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent, in quadraginta annos impetraverunt. Ita posita duorum bellorum, quae imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset; quia solutio aeris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. ceterùm quum censoribus creandis indicta comitia essent; professus se petere censuram C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum fortè patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant. Sed & ipse constantia inceptum obtinuit: & tribuni, omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt. & cum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non aequabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebs volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnaeo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. magister equitum dictatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentiorem eum consensum Patrum

trum consularibus comitiis fecit, quàm censoriis fuerat.

XXIII. M. Popillius Lænas à plebe consul, à Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebejum consulem fecit. nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nunciatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, impigre exercitu scriptò, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eódem quæstores ex ærario deferre; quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit: auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicæ esset. Ipse, jam satis omnibus instructis comparatisque; ad hostem pergit: cujus ut priùs nosceret vires quàm periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox, & ingenii avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo prœlium initura, explicuisset aciem; postquam neque in æquum demitti agmen vidit, & cum lóci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos, perculsos pavore rata, simul opportuniores, quòd intenti tum maximè operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prœlium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non, tanquam ex

Anno Chr. 347. U.C. 405.

æquo missa, vana (quod plerumque fit) caderent: sed omnia librata ponderibus figerentur. oneratique talis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, quum cursu penè in adversum subissent, primo incerti restitere: dein, quum ipsa cunctatio & his animos minuisset & auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se cæde ipsa foediorem dare. adeò præcipiti turba obtriti plures, quàm ferro necati.

XXIV. Nec dum certa Romanis victoria erat: alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque suppresso impetu Romanus; & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, & quòd consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere alligato, revectus ad prima signa, *Quid stas miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum: hauriendus aut dandus est sanguis. Propulistis à castris, supina valle præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eadem strage campos, qua montes replêstis. Nolite exspectare dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent,

vertunt impetum in suos; fusique per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul non ultra castra insecutus, quia & vulnus degravabat, & subjicere exercitum pugnæ fessum novo labori nolebat, à persequendo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis. Præda omni castrorum militi data. victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit. eademque caussa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

Ante Chr. 346. U. C. 406.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, num quem plebeji consulis pœniteret? simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum, privata cupiditate, quam publica injuria fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat, oraque littoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia: ut prædones maritimi cum terrestribus congressi ancipiti semel prœlio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se an

victores putarent. Inter hæc longè maximus exstitit terror. concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent: Latinos pro sua libertate potiùs, quàm pro alieno imperio, laturos arma. Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset; extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit. civili quippe standum exercitu esse, quando socialis coetus desereret. Undique non urbana tantùm, sed etiam agresti juventute decem legiones scriptæ dicuntur quaternûm millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum. quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facilè efficiant: adeò in quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cetera tristia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi præpositis; octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere littoribus jussit. & quum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, &, prohibendo populationibus,

onibus,

onibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem) locum idoneum stativis delegit.

XXVI. Ubi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quàm T. Manlium, ratus, priùs sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minùs insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. namque conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus. quod primò, ut augurium coelo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde, *Si divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens propitius adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solùm ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. corvus è conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrimque stationes fuere. Postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis Diis, ire in

prœlium jubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare miles*, ajebat, *& circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi affuere pugnæ; depugnatumque haudquaquàm certamine ambiguo cum Gallis est. adeò duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prœlium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primò per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bobus aureaque corona donat. ipse jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra. ibi, quia res trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem videbatur, dictatorem comitiorum caussa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum, (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi, tres & viginti natum annos, consulem renunciavit. collega Corvo de plebe M. Popillius Lænas quartùm consul futurus datus est. Cum Græcis à Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremò quum littoribus arcerentur, aqua etiam præter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maximè Siciliæ fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia, ea tempestate

Ante Chr. 345.
U. C. 407.

potestate intestino fessa bello, jam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimissis, quum & foris pax & domi concordia ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent, pestilentia civitatem adorta coëgit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent: eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs quam Latini diruerant. & cum Carthaginiensibus legatis Romæ fœdus ictum; quum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus: semunciarium tantùm ex unciario fœnus factum, & in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est. & sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatæ maximè res, quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutum à Volscis, M. Valerius Corvus secundùm consul cum C. Poetelio factus, quum ex Latio nunciatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quò quum Antiates aliique Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum quàm ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt. &

Ante Chr. 344. U. C. 408.

Ante Chr. 343. U. C. 409.

ne in muris quidem satis firma spe, quum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia, præter multitudinem imbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantùm matris Matutæ abstinuere ignem. Præda omnis militi data. extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribunt: idque magis verisimile est, quàm deditos venisse.

Ante Chr. 342. *U. C.* 410.

XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione coeptum. metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & quum, (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. ibi prædonum magis, quàm hostium, animi inventi. Prima itaque acie debellatum. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant: Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, ædem Junoni Monetæ vovit; cujus damnatus voti, quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros, ad eandem ædem pro amplitudine populi Romani faciendam, creari jussit. locus in arce destinatus, quæ area ædium

dium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules, dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertiùm, T. Manlio Torquato secundùm consulibus. Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. *Ante Chr. 341. V. C. 413.* namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi: librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, senatui placuit dictatorem feriarum constituendarum caussa dici. Dictus P. Valerius Publicola. magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantùm supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos: ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi Romani tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam caussa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus tertiùm, A. Cornelius Cossus. *Ante Chr. 340. V. C. 412.*

XXIX. Majora jam hinc bella, & viribus hostium, & longinquitate vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles, quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem caussa cum Samnitibus Romanis, quum so-

cietate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum quàm vires quum attulissent, fluentes luxu, ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset; Tifata imminentes Capuæ colles quum præsidio firmo occupâssent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet. ibi rursus acie dimicatum; adversoque prœlio Campani intra mœnia compulsi. quum, robore juventutis suæ acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

XXX. Legati, introducti in senatum, maximè in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conscripti, misit, amicitiam in perpetuum, auxilium præsens à vobis petitum. quam si secundis rebus nostris petîssemus, sicut cœpta celeriùs, ita infirmiore vinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minùs essemus. nunc misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque Hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror,*

arbitror, per nos in amicitiam accipiamur; sed ut vetustate & gradu honoris nos præstent. neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa caussa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnificè loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo præterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris, in amicitiam venimus vestram. Æquis Volscisque æternis hostibus hujus urbis, quandocunque se moverint, ab tergo erimus: & quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spondet & virtus & fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum & miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum aut inimicorum Campani simus: si defenditis, vestri; si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam omnem, vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium æquum est patere; iis tamen maximè, qui, cum implorantibus aliis, auxilium dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quanquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti; & ubi conflagrâssent Sidicini, ad nos trajectum illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam

Sam-

Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse caussam, oppugnatum nos veniunt. An, si ultio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quòd semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hisceine ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potiùs, Romani, beneficio vestro occupate eam, quàm illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemptus Samnitium pervenit, supra non ascendit. Itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite, Patres conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis, & jubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quàm omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, conjuges liberosque nostros esse? stare omnem

nem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renunciare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem; alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis consulite.

XXXI. Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt. itaque arma, Deos priùs quàm homines violatura, adversus Samnites vobis negamus: legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerant) *Quandoquidem,* inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis; vestra certè defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deûm, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quicquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri.* Sub hæc dicta, omnes manus ad coss. tendentes, pleni lacrimarum, in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus,

lus, luxuria superbiaque clarus, à quo paullo ante auxilium finitimi petissent, adeò infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum jam fidem agi visa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si agrum urbemque per deditionem factam populi Romani oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, *ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiæ Samnitium memor, deditionem postremò factam, Samnitibus exponerent: peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent; neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi Romani senatusque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro abstinerent.* Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium, adeò est ferociter responsum, ut non solùm gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum è curia egressi, stantibus legatis, præfectos cohortium vocarent, iisque clara voce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, Patres fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, solemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium; ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eò namque omnem belli mo-

lem

jam inclinaturam censebant) occurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibus, tentandi hostis caussa, haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit; paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos, novusque hostis terreret. quicquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium aestimarent virtutem. qualescumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubiè magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaque sua, quàm vi hostium, victos esse. Quid autem esse, duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos penè plures quàm annos ab urbe condita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos tot praeliis caesos, postremò in mare ac naves fuga compulerit? Cum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit. utrùm qui audiendus dumtaxat magnificus adhortator sit, verbis tantùm ferox, operum militarium expers; an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnae sciat? Facta mea, non dicta vos, milites,* inquit, *sequi volo; nec disciplinam modò, sed exemplum etiam à me petere. Non factionibus modò,*

nec

nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus patriæ ortus: & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem, habuit. Nunc jam nobis Patribus, vobisque plebejis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoriæ excessit. Semper ego plebem Romanam militiæ domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. nunc, quod instat, Diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.

XXXIII. Non aliàs militi familiarior dux fuit; omnia inter infimos militum haud gravatè munia obeundo. In ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam aspernari parem qui se offerret; factis benignus pro re, dictis haud minùs libertatis alienæ, quàm suæ dignitatis, memor: &, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prœlium, ut quod maximè unquam, pari spe, utrimque æquis viribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria: Romanis

manis contra quadringentorum annorum decora; & conditæ urbi æqualis victoria. Utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo, *Nostrum*, inquit, *peditum illud, milites, est opus. agitedum, ut me videritis, quacumque incessero in aciem hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. illa omnia, quà nunc erecta micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; &, cum quo fortè contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi, dextera lævaque ante se quisque memorandum prœlium ciet. Stant obnixi Samnites; quanquam plura accipiunt quàm inferunt vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. adeò morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, quum effluere jam lassitudine vires sentirent, & diei haud multum superesse, accensi ira concitant se in hostem. Tum primùm referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis: nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis quàm prœlium diremisset. Et Romani fatebantur, nunquam

quam cum pertinaciore hoste conflictum: & Samnites, quum quaereretur, quaenam prima caussa tam obstinatos movisset in fugam, *oculos sibi Romanorum ardere visos*, ajebant, *vesanosque vultus & furentia ora: inde plus, quàm ex alia ulla re, terroris ortum.* quem terrorem non pugnae solùm eventu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

XXXIV. Ceterùm hoc gaudium magna prope clade in Samnio foedatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incautè in saltum, cava valle pervium, circaque insessum ab hoste, induxit: nec priùs, quàm recipi tutò signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id morae Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitterent agmen, P. Decius, tribunus militum, conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, *Videsne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostrae, si eam, quam caeci reliquere Samnites, impigre capimus. ne tu mihi plus, quàm unius legionis principes hastatosque, dederis: cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serva. neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus ab consule, accepto praesidio vadit occultus per saltum; nec priùs ab hoste est visus, quàm loco,

loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos; & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in aequiorem locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paullo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. sed cum ira in hos magis, qui fortunam gerendae rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut à consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primùm spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum; deinde admiratio incessit, quòd nec pugnam inirent, nec si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis: *Quaenam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque illuc signa moveri, ac modò in unum conferri, modò educi videtis. opus quidem incipit nemo, quum jam circumdati vallo potuerimus esse. tum verò nos similes istorum simus, si diutiùs hic moremur, quàm commodum sit. Agite dum, ite mecum: ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis praesidia ponant, quà pateat hinc exitus, exploremus.* Haec omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis,

ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari jubet: ubi secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent. quò ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt; *Hoc silentium, milites,* inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars major erit, eo stabitur consilio. nunc, qua mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis. virtute cepistis locum: virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc, exercitum egregium populi Romani servâstis: erumpendo hinc, vosmet ipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quàm captum à nobis; nos tam paucos tot ipsi millibus hominum nec ascensu arcuerint; nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallatis: immo necesse est. in eo enim loco res sunt nostræ, ut ego vobis magis necessitatis vestræ index, quàm consilii auctor sim. neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; quum, præter arma & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fame & siti moriendum sit, si plus, quàm viros ac Romanos decet, ferrum timeamus.*

maneamus. Ergo una est salus, erumpere hinc atque abire. id aut interdiu aut nocte faciamus oportet. Ecce autem aliud minus dubium, quippe si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem, qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis, collem? Atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto noctis aptissima hora est. signo secundæ vigiliæ convenistis: quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita vadetis; vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. me modò sequimini, quem secuti estis. ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. quibus hæc salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite.

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum. quo excitatus vigil, quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent; præsidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, quum non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno, insuper pavore exanimat: quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse, quum Decius, *Macti virtute*, inquit, *milites Romani este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudi-*

[illegible] ferant. Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est: nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur. Dictis obtemperatum. atque ubi primùm illuxit, præmisso nuncio ad consulem in castra, ingenti gaudio conciuntur: & tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur: singulos universosque servatores suos vocant: Diis laudes gratesque agunt: Decium in cœlum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, & nocturno pavore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur. credere etiam aliquos ad se sequendum emissos per saltum vagari. Jussæ legiones arma capere: egressæque castris, quum per exploratores notior jam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum improvisò adortæ, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primùm intra castra compellunt: deinde castra ipsa turbatis stationibus capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque

præsi-

præsidiis. ita magna pars absenti hosti cessit, quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes cæsi, castra direpta.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocata concione, P. Decii non cœptas solùm ante, sed cumulatas nova virtute laudes peragit: &, præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, binisque privis tunicis donati. Secundùm consulis donationem legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona, ejusdem honoris index, à præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris & sextarios vini contulerunt. omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est: qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem, opem oratum veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, præter equos, ceterorum jumentorum calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem instruit: deinde,

inde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quàm in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt: fremere omnis acies, complendas esse fossas, scindendumque vallum, & in castra irrumpendum. transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterùm, quia multitudo sua commeatibus gravis, & priùs sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit. quæ quum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis quàm in portis valloque cæsis, signa captiva in unum locum conferri jussit, relictisque duabus legionibus, custodiæ & præsidii caussa, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, præda abstinerent; profectus agmine instructo, quum præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque utrùm castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria cum iis, quæ in castris capta erant, ad centum septuaginta ad

consulem

consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum; ibique omnis præda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna & Faliscos, quum in induciis essent, fœdus petere ab senatu coëgit; & Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur. fuit pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumphârunt, sequente Decio insigni cum laude donisque; quum, incondito militari joco, haud minus tribuni celebre nomen, quàm consulum esset. Campanorum deinde Suessanorumque auditæ legationes; precantibusque datum, ut præsidium eò in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Jam tum minimè salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium voluptatum delenitos militum animos avertit à memoria patriæ. inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: *neque immeritò suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potiùs Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se, nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, dedititios suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui; se, militando fessos, in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari, aut in urbe insidentem tabem crescentis indies fœnoris pati?* Hæc agitata occultis conjurationibus, nec dum vulgata

 in

in omnes consilia invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sortè provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate & usu doctus, (quippe qui jam quartùm consul esset, dictatorque & censor fuisset) optimum ratus, differendo spem quandocumque vellent consilii exsequendi, militarem impetum frustrari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis & anno post præsidia hibernatura. divisa enim erant per Campaniæ urbes, manaveruntque à Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia seditio.

Ante Chr. 339. *U. C.* 413.

XXXIX. Consul, educto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate, aut viribus parum validos. quidam in commeatus mittebantur, singuli primò, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernâssent. per speciem etiam militarium usuum quum alii aliò mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romæ, prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primò quidem ignari ludificationis, minimè inviti domos revisebant. postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium quàm qui in Campania hibernâssent, præcipuèque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primùm admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanâsse: *jam quæstiones, jam judicia, jam occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele*

fide consulum ac Patrum in se regnum passuras. Hæc, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt; nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas, saltu angusto inter mare ac montes, consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) caussis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat. nec quicquam ad justi exercitus formam, præter ducem, deerat. incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt; & sub jugo Albæ Longæ castra vallo cingunt. perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse acciri? quem Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitus caussa rectè committatur?* Postero die, quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat: cui quum militiæ magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam, procul ambitione ac foro, constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: &, quod bene verteret, acciri jusserunt. sed parum spei erat, voluntate quicquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrâssent, somno gravi Quintium oppressum nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt.

Imperator extemplo adveniens appellatus: insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. suo magis inde impetu, quàm consilio ducis convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, & magistrum equitum L. Æmilium Mamercinum.

XL. Ubi primùm in conspectum ventum est, arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem: nec, præter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaque jam duces, jam milites utrimque, congressus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam: Corvus omnes caritate cives, præcipuè milites, & ante alios suum exercitum complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quàm ab suis silentium datum. *Deos, inquit, immortales, milites, vestros, publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordiæ partæ gloriam, non victoriam, darent: satis fuit eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. quod Deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patria vestra esse: si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque*

doque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensistis; nullius superba in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quàm in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim tres & viginti annos natus consul Patribus quoque ferox esse, non solùm plebi. quod meum factum dictumve consulis gravius quàm tribuni audîstis? eodem tenore duo insequentes consulatus gessi: eadem hac imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quàm in vos, horreo dicere, hostes. ergo vos priùs in me strinxeritis ferrum, quàm in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor priùs incipiet atque impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique vestri; non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. exspectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugesque crinibus passis obviæ ab urbe veniant. tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt: vos, Romanus exercitus, non destiteritis impio bello? T. Quinti, quocunque istic loco, seu volens seu invitus, constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestiùs, tergumque civi dederis, quàm pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honestè inter primos stabis, & colloquii hujus salutaris interpres fueris. Postulate æqua, & ferte:

quamquam vel iniquis standum est potius, quam impias inter nos conseramus manus. T. Quinctius plenus lacrimarum, ad suos versus, *Me quoque,* inquit, *milites, si quis usus mei est, meliorem pacis quàm belli habetis ducem. non enim ille modò Volscus aut Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator, milites: cujus auspicia pro vobis experti nolite adversus vos velle experiri. qui pugnarent vobiscum infestiùs, & alios duces senatus habuit: qui maximè vobis suis militibus parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin, omissis ira & spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitæ permittimus fidei?*

XLI. Approbantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravitque, caussam miserorum civium susciperet, susceptamque eadem fide, qua rempublicam administrare solitus esset, tueretur. sibi se privatim nihil cavere: *nolle alibi, quàm in innocentia spem habere. militibus cavendum, quòd apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.* Quinctio collaudato, ceteris bonum animum habere jussis, dictator equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco seriove cuiquam exprobraret. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleretur: additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. id propter

propter P. Salonium postulatum est ab conjuratis: qui alternis prope annis & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primipili appellant. Huic infensi milites erant, quòd semper adversatus novis consiliis fuisset, nec particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. itaque quum hoc unum, propter Salonium, ab senatu non impetraretur; tum Salonius, obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quàm concordiam civitatis, aestimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Aequè impotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) aera demerentur, quòd adversati conjurationi fuissent.

XLII. Praeter haec invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne foenerare liceret: item aliis plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret. utique liceret consules ambos plebejos creari. quae si omnia concessa sunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque antequam Romam veniretur, sed Romae, eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quintii villam, sed in aedes C. Manlii nocte impetum factum, eumque à conjuratis comprehensum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiae ortam, sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permistos dextras jungere,

ac complecti inter se lacrimantes milites cœpisse, coactosque consules, quum viderent aversos à dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de concordia reconcilianda. adeò nihil, præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: & præter Latinorum infidum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

LIBER VIII.

EPITOME.

IV, V. *Latini cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad senatum conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent.* VI. *Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur.* VII. *T. Manlius consul filium, quòd contra edictum adversùm Latinos, quamvis prospere pugnâsset, securi percussit.* VIII. *More Romanorum Latini pugnam instruunt.* IX. *Laborantibus in acie Romanis, P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu; &, concitato equo, quum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte sua Ro-*

manis

mmis victoriam restituit. XI. *Latini in deditionem venerunt.* XII. *T. Manlio in urbem reverso nemo ex juventute obviam processit.* XIII, XIV. *Latinis populis victis civitas datur.* XV. *Minucia virgo Vestalis incesti damnata est.* XVI. *Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est.* XVII. *Metia & Scaptia Tribus additæ.* XVIII. *Veneficium complurium matronarum deprehensum, quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primùm constituta.* XIX, XX, XXI. *Privernatibus, quum rebellâssent, victis civitas data est.* XXII. *Item Fregellæ coloniæ deductæ sunt.* XXIII. *Legatis ferox responsum à Samnitibus redditur.* XXIV. *Alexander Epirensis fœdè laceratur.* XXV. *Palæpolitani, bello & obsidione victi, in deditionem venerunt.* XXVI. *Q. Publilio, qui eos obsederat, primò & imperium prolatum est, & pro consule decretus triumphus.* XXVII. *Lucani fraude decepti à Samnitibus præsidia accipiunt.* XXVIII. *Plebs nexu liberata est, propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat.* XXIX. *Vestini superantur.* XXX, &c. *Quum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit. ob eam caussam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur,* XXXIII. *Fabius Romam profugit.* XXXIV, XXXV. *Et, quum caussa parum proficeret, populi precibus donatus est.* XXXVI, &c. *Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.*

I. AM consules erant C. Plautius secundùm, L. Æmilius Mamercinus, quum Setini Norbanique Romam, nuncii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo, consedisse ad Satricum, allatum est. utrumque bellum Plautio sorte evenit. Priùs ad Privernum profectus, extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum, redditumque Privernatibus, præsidio valido imposito: agri partes duæ ademptæ. inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. ibi magna utrimque cæde atrox prœlium fuit. & quum tempestas eos, neutrò inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem prœlium parant. Volscis recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis, ac parte impedimentorum relicta, abierunt. armorum magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est. *ea Luæ matri dare se* consul dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Æmilio ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ. ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt. à quo rejecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique jus adversus

Ante Chr. 338. *U. C.* 414.

sus

fines Sidicinos petierunt. quæ se eo justiùs petere, quòd in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: & adversus Sidicinos sumserint arma, suos semper hostes, populi Romani numquam amicos. qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam; nec, ut Campani, auxilium in bello petissent; nec in fide populi Romani nec ditione essent.

II. Quum de postulatis Samnitium Tib. Æmilius prætor senatum consuluisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec, quo minùs perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attinet, nihil intercedi, quo minùs Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Fœdere icto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant maturè urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio priùs ad Romanos cœpta fieri est: deinde, postquam Patres, ut seram eam, ultimaque tandem necessitate expressam, aspernabantur; ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeò injuriæ Samnitium, quàm beneficii Romanorum memoria præsentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus po-

populationibus quàm prœliis cladium fecit. & quanquam superiores certaminibus Latini erant; haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessere. id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui quum adiissent senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium abnuerent, armis coërcerent.* Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque, ne arguendo abalienarent. *Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent. itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

III. Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit; ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. itaque per speciem adversus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occultè Romanum coquebant bellum. Huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quanquam omnia de industria celabantur, priusque, quàm moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant: tamen per quosdam, privatis hospitiis necessitudinibusque conjunctos, indicia conjuratio-

nis

nis ejus Romam emanârunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturiùs novi consules adversus tantam molem belli crearentur; religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. is creavit consules T. Manlium Torquatum tertiùm, P. Decium Murem. Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem appulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubiè ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est: quem, sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterùm Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tanquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numicium Circejensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Signiam Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat super qua re accirentur. itaque concilio prius habito prætores quàm Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano; &, quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.

Ante Chr. 337. U. C. 415.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quanquam ipse ego retuli, quid responderi placeret; tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere*

re arbitror, quid agendum nobis, quàm quid loquendum sit. facile erat, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui servitutem pati possumus; quid abest quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solùm, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos; si fœdus est; si societas æquatio juris est; si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendisque nolint: cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars est. Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando unquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optâstis; en hoc tempus adest, & virtute vestra, & Deûm benignitate vobis datum. Tentâstis patientiam, negando militem. quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descîsse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt: nec moverunt se ab urbe. unde hæc illis tanta modestia, nisi à conscientia virium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus

ita

ita responsum ab senatu Romano esse, ut facilè appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpate modò postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. si quem hoc dicere metus prohibet; en ego ipse, audiente non populo Romano modò senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut, si nos in foedere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusque partem accipiant. Hæc ferociter non suadenti solùm, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quæ è republica nominis Latini fideque sua viderentur.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio ei senatus datus est. ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent: Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus jure gentium tutus loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque Patres conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum Deûm benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis: colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium. sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum: nos, quanquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque æquari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Romæ, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquam ex*

ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri. & ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen: quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit hæc sanè patria potior, & Romani omnes vocemur. Fortè ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani Consulem T. Manlium haberent: qui adeò non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam diceret, & quemcunque in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum. & conversus ad simulachrum Jovis, *Audi Jupiter hæc scelera,* inquit, *Audite jus fasque. peregrinos consules, & peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo captus, atque ipse oppressus, visurus es? haccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis Patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? non venit in mentem pugnæ apud Regillum lacum? adeò & cladium veterum vestrarum, & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?*

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversus crebram implorationem Deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii spernentis numina Jovis Romani auditam. certè quum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum, auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit; sicut inter fœderum

derum ruptorum testationem ingenti fragore coeli procellam effusam. nam & vera esse, & aptè ad repræsentandam iram Deum ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidisset, exclamat ita, ut populo Patribusque audita vox pariter sit: *Bene habet. Dii, pium movete bellum. Est cœleste numen! es magne Jupiter! haud frustra te patrem Deûm hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque Patres conscripti, arma capere Diis ducibus? sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui jussu consulis prosequebantur, quàm jus gentium ab ira impetuque hominum tegeret. Consensit & senatus bellum, consulesque, duobus scriptis exercitibus, per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant. ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quàm pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus matrique Terræ deberi: utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt; placuit averruncandæ Deûm iræ victimas cædi; simul ut, si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribunisque, & imperiis Deûm propalam expositis,

positis, ne mora voluntaria consulis exercitum in acie teneret; comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque, iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permixti fuerant. per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

VII. Fortè inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. præerat Geminius Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se utique illustres viri noti erant) cognovit, *Unane*, ait, *turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Jupiter ipse fœderum à vobis violatorum testis, qui plus potest pollet que. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis & collata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminius paullulum ab suis equo pro-

provectus; *Visne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet?* Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris velut ad spectaculum summotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: & quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexit, spiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris sensum quum equus prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innixum, attollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit. spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma, in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit; ignarus fati futurique, laus an pœna merita esset. *Ut me omnes,* inquit, *pater tuo sanguine ortum verè ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod ubi audivit consul, extemplo filium aversatus, concionem classico advocari jussit. quæ ubi frequens convenit, *Quandoquidem,* inquit, *tu, T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti, &, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res,* sol-

solvisti; meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipubl. mihi, aut mei meorumque obliviscendum sit: nos potiùs nostro delicto plectemur, quàm respublica tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti erimus. Me quidem cum ingenita caritas liberûm, tum specimen istud virtutis, deceptum vana imagine decoris, in te movet: sed quum aut morte tua sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda, nec te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolapsam, poena restituas. I lictor, deliga ad palum. Exanimati omnes tam atroci imperio; nec aliter quàm in se quisque districtam cernentes securim, metu magis quàm modestia quievere. itaque, velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent; repente, postquam cervice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur; spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur; Manlianaque imperia non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas poenæ obedientiorem duci militem: & præterquam quòd custodiæ vigiliæque & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certàmine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit enim civili maximè bello pugna similis. adeò nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, præter animos, erat. Clypeis antea Romani usi sunt: deinde, post-

quam

quam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere: &, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acie coepit esse. postremò in plures ordines instruebantur. ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium. manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. Leves autem, qui hastam tantum gaesaque gererent, vocabantur. haec prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde aetas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maximè armis. hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant; quia sub signis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat. earum unamquamque primum pilum vocabant. tribus ex vexillis constabat: vexillum centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatae virtutis: secundum rorarios, minus roboris aetate factisque: tertium accensos, minimae fiduciae manum. eo & in postremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat. hastati sequebantur. triarii sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas subrecta cuspide in terra fixas, haud secus, quàm vallo septa inhorreret acies, tenentes. si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum

gratim, à prima acie ad triarios sensim referebantur. inde, *rem ad triarios redisse*, quum laboratur, proverbio increbuit. triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus veluti claudebant vias: unoque continente agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem incedebant. id erat formidolosissimum hosti, quum, velut victos insecuti, novam repente aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. alterum tantùm ex Latino delectu adjiciebatur: qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem. nec vexilla cum vexillis tantùm, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant; Romanus corpore haudquaquam satis validus, ceterùm strenuus vir peritusque militiæ; Latinus viribus ingens bellatorque primus; notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerant. Romano haud satis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, quà via ad Veserim ferebat.

IX. Romani consules priùs, quàm educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris à familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregiè

litâsse.

litasse. *Atqui bene habet, inquit Decius, si ab collega litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius laevo cornu praeerat. primò utrimque aequis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab laevo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum, inquit, ope, Valeri, opus est. agedum pontifex publicus populi Romani praei verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam praetextam sumere jussit, &, velato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Novensiles, Dii indigetes, Divi, quorum est potestas nostrorum, hostiumque, Diique manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis manibus Tellurique devoveo.* Haec ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, maturèque collegae se devotum pro exercitu nunciare. ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit; ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut coelo missus piaculum omnis Deorum irae, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret. ita omnis terror, pavorque cum illo latus, signa primo Latinorum turbavit; deinde in

totam

totam penitus aciem pervasit. evidentissimum id fuit, quòd, quacumque equo invectus est, ibi haud secus quàm pestifero sidere icti pavebant. ubi verò corruit obrutus telis, inde jam haud dubiè consternatæ cohortes Latinorum fugam ac vastitatem latè fecerunt. simul & Romani, exsolutis religione animis, velut tum primùm signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: & triarii, genu dextro innixi, nutum consulis ad consurgendum exspectabant.

X. Procedente deinde certàmine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito eventu collegæ, quum, ut jus fasque erat, lacrimis non minùs quàm laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset: paullisper addubitavit, an consurgendi jam triariis tempus esset; deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum & semet ipsi fatigâssent, & hastas aut præfregissent aut hebetâssent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem: tum consul triariis, *Consurgite nunc*, inquit, *integri adversus fessos, memores patriæ parentumque & conjugum ac liberorum: memores consulis pro vestra victoria morte accumbentis.* Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato, principia Latinorum perturbant; hastisque ora fodientes,

tes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evasere; tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. ceterùm inter omnes cives sociosque præcipua laus ejus belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit: alter ea virtute eoque consilio in prœlio fuit, ut facilè convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubiè fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundùm prœlium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maximè Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit: postero die inventum inter maximam hostium stragem coopertum telis: funusque ei par morti, celebrante collega, factum. Illud adjiciendum videtur, licere consuli, dictatorique, & prætori, quum legiones hostium devoveant; non utique se, sed quem velint ex legione Romana scripta civem devovere: *si is homo, qui devotus est, moritur, probè factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, & piaculum hostia cædi: ubi illud signum defossum erit, eò magistratum Romanum escendere fas non esse.* sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit: *ni moritur, neque suum, neque publicum divinum purè faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma, sive cui alii Divo devovere volet; sive hostia, sive quo alio volet, jus esto. telo, super quod stans consul pre-*

catus est, hostem potiri, fas non est: si patiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.

XI. Hæc (etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis, post prœlium demum factum, Samnites venisse subsidio, exspectato eventu pugnæ, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri coeptum. & quum jam portis prima signa, & pars agminis esset egressa, nuncio allato de clade Latinorum, quum, conversis signis, retro in urbem rediretur; pretorem eorum nomine Millionium dixisse ferunt, *pro paullula via magnam mercedem Romanis esse solvendam.* qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobâssent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. ibi in conciliis Numisius, imperator eorum, affirmando *communem verè Martem belli utramque aciem pari cæde prostravisse, victoriæque nomen tantùm penes Romanos esse, ceterum pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cæde; trucidatum exercitum omnem; cæsos hastatos principesque; stragem & ante signa & post signa factam; triarios postremò rem restituisse: Latinorum etsi pariter accisæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quàm Romam. itaque, si videatur eis, se ex Latinis & ex Volscis populis juventute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minus quàm prœlium exspectantes, nec opinato*

pinato adventu perculsurum. Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia qui non interfuerant pugnæ, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Hûic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. priùs, quàm castris locus caperetur, sarcinis utrimque in acervum conjectis, pugnatum debellatumque est. adeò enim accisæ res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro mulctati. Latinus ager, Privernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanæ dividitur. bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data, terna in Falernio, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus jussum. renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data : monumentoque ut esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille & sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro cujusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit : cui venienti seniores tantùm obviam exisse constat ; juventutem, & tunc, & omni vita deinde, aversatam eum exsecratamque. Antiates in

agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium, incursiones fecerunt. Manlius consul quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum fortè erat prætor, dixit. ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, successere consules Ti. Æmilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo, neque in similem materiam rerum, & ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis quàm patriæ memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. ibi Publilio, cujus ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat; Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebantur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus. Venerant & ab Lavinio Antioque auxilia. ubi quum prœliis quidem superior Romanus esset; ad urbem ipsam Pedum, castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret: bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. qua cupiditate offensis Patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. nam neque, quoad fuit consul, criminari apud

Ante Chr. 336. *U. C.* 416.

pud populum Patres destitit, collega haudquaquam adversante; quia & ipse de plebe erat; (materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro malignè plebi divisus) & postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit; Æmilius, cujus tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in Patres criminosis, fuit, & quòd tres leges secundissimas plebi, adversas nobilitati, tulit; unam ut plebiscita omnes Quirites tenerent; alteram, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent; tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eo ventum sit, ut utrumque plebejum consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quàm ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium Patres credebant.

XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio consulibus, quo insignitiùs omissa res Æmilio, superioris anni consuli, exprobraretur, Pedum armis virisque & omni vi expugnandum ac delendum senatus fremit: coactique novi consules omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent. ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus caussam belli haberet; &, si cujus oppidi obsidio nunciata esset, undique ex omnibus

Ante Chr. 335. U. C. 417.

 nibus

nibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen nisi admodum à paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes, Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Laviniosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se conjungentes ad Asturæ flumen Mænius improvisò adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maximè valido exercitu, majore mole; quamquam æquè prospero eventu, pugnat. Tumultum maximè repentina inter prœlium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solùm eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quievere ante, quàm, expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. Prius, quàm comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: *Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam Deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris: reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtinea-*

tinuemus. Dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel saeviendo, vel ignoscendo, potestis. vultis crudeliter consulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque saepe usi estis. vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certè id firmissimum longè imperium est, quo obedientes gaudent. sed maturato opus est, quicquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: & vestram itaque de eis curam quamprimum absolvi, & illorum animos, dum exspectatione stupent, seu poena, seu beneficio, praeoccupari oportet. nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset: vestrum est decernere quod optimum vobis reique publicae sit.

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, quum aliorum caussa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. relatum igitur de singulis, decretumque. Lanuvinis civitas data: sacraque sua reddita cum eo, ut aedes lucusque Sospitae Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini, Nomentanique, & Pedani, eodem jure quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant: crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives

cives Romanos, quòd toties rebellâssent, graviter sævitum: & muri dejecti, & senatus inde abductus: jussique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset; nec prius, quàm ære persoluto, is qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ: interdictumque mari Antiati populo est, & civitas data. Tiburtes Prænestinique agro mulctati, neque ob recens tantùm rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen, sed quòd, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociâssent. Ceteris Latinis populis connubia commerciaque & concilia inter se ademerunt. Campanis equitibus, honoris caussâ, quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque, & Formianis, quòd per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque ejusdem juris conditionisque cujus Capuam esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ: rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit: Rostraque id templum appellatum.

Ante Chr. 334. *U. C.* 418.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum omnia non opes magis Romanæ, quàm beneficiis parta gratia bona pace obtineret; inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, à T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde

inde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis caussa justior fuit. sed priùs, quàm consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse; profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam communîsse, quæ nunc Aurunca appellata; moenia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici jussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: & quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicârunt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primò propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo: quum decreto eorum jussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere; facto judicio, viva sub terram ad portam Collinam dextra via strata defossa Scelerato campo. credo ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primùm de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat rationem ejus se habiturum, est factus: senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, minùs in prætura tendente.

XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, Cæsone Duilio consulibus, Ausonum magis novo quàm magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque proelio haud sanè memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium & ad

Ante Chr. 333.
U. C. 419.

ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa ejus belli cura Patribus: quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut caussa armorum fuerant. itaque omni ope annixi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvum consulem quartùm facerent. collega additus Corvo M. Atilius Regulus. &, ne fortè casu erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore à superioribus consulibus acceptó, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset, moenia ipsa oppugnare est aggressus. & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius quàm periculo, peragere inceptum voluit. itaque aggerem & vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum fortè oblata opportunitas prævertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, quum per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reste, suspensus manibus se demisisset, perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur. nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quàm acie fusi erant. Præda capta ingens est: præsidioque imposito Calibus reductæ Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit; &, ne Atilius expers gloriæ esset, jussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. dictatorem

Ante Chr. 332. *U. C.* 420.

rem

rent ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum caussa dixerunt L. Æmilium Mamercinum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eò scriberentur, triumviros genti coloniæ deducendæ, agroque dividundo creaverunt Cæsonem Duilium, T. Quintium, M. Fabium.

Ante Chr. 331. V. C. 421.

XVII. Novi deinde consules, à veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad moenia atque urbem pervenerunt. ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixè videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. & quia pestilentia insecuta est, veluti omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum & Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Publicola. à quibus dum delectus intentiùs quàm adversus finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt,

Ante Chr. 330. V. C. 422.

quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat. eò ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterùm Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit. qui duo populi adversus regem, exscensionem à Pæsto facientem, signis collatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus novique cives censi: tribus propter eos additæ, Mæcia & Scaptia: censores addiderunt, Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore lata, qua civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta.

Ante Chr. 329. *U. C.* 423. XVIII. Fœdus insequens annus seu intemperie coeli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterùm in eo, parvi refert, quid veri sit. Illud pervelim (nec omnes auctores sunt) proditum falsò esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur; ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem, indicaturam se caussam publicæ pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefa-

ctum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; &, si sequi extemplo velint, manifestò deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia, invenerunt. quibus in forum delatis, & viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent, spatio ad colloquendum sumpto, quum, summoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatæ. neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. Prodigii ea res loco habita; captisque magis mentibus, quàm consceleratis, similis visa. itaque, memòria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum, eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi caussa creari placuit. Creatus Cn. Quintilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratu se abdicarunt.

XIX. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cujus principio anni legati ex Volscis Fabraterni, & Lucani, Romam venerunt, orantes ut in fidem reciperentur: si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter

Ante Chr. 327. *U. C.* 425.

fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati: denuntiatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent: valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quàm quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus socii Fundani, dux etiam Fundanus fuit Vitruvius Vaccus, vir non domi solùm, sed etiam Romæ clarus: ædes fuere in Palatio ejus, quæ Vacci prata, diruto ædificio publicatoque solo, appellata. Adversus hunc, vastantem effusè Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens; nec, ut longiùs à castris dimicaret, animus suppetere. vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quàm prœlium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: & ut levi momento, nec ambiguè est victus, ita brevitate ipsa loci, facilique receptu in tam propinqua castra, haud ægre militem à multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi: primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potiùs quàm vallo sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit: *negant se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo: quem extra culpam belli esse ipsum Vitruvium judicasse, quum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos.*

dis. Privernates igitur hostes populi Romani quaerendos persequendosque esse, qui simul à Fundanis ac Romanis utriusque patriae immemores defecerint. Fundanis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptae civitatis: orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum conjugumque, ac liberorum suorum in potestate populi Romani esse, futuraque. Collaudatis Fundanis consul, literisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Priùs animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, à consule, scribit Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos: eamque deditionem ab senatu non acceptam: quòd egentium atque humilium poena defungi velle Fundanum populum censuerint.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter consul comitiorum caussa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primùm statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli, tumultus Gallici fama atrox invasit, haud ferme unquam neglecta Patribus. Extemplo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus & C. Plautius, eo ipso die Kalendis Quintilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias jussi: & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia, quin opificum quoque vulgus, & sellularii, minimè militiae idoneum genus, exciti dicuntur: Vejosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longiùs discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post

Ante Chr. 326. U. C. 426.

post dies, satis explorata temporis ejus quiete, à Gallis Privernum omnis conversa vis. duplex inde fama est. alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari jussit, quoad consul redisset: tum verberatum necari. ædes ejus, quæ essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sanci versus ædem Quirini. de senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum consul, necato Vitruvio, sociisque ejus noxæ, apud satiatos jam suppliciis nocentium, tutam mentionem de Privernatibus ratus, *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas & ab Diis immortalibus & à vobis habent, Patres conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis sententiæ, quàm dandæ sunt; tamen, quum videam Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est: quamminimum irarum inter nos illosque relinqui velim.*

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus:

ſibus: tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis in qua natus eſſet, quàm præſentis neceſſitatis memor: qui interrogatus à quodam triſtioris ſententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates cenſeret? eam,* inquit, *quam merentur qui ſe libertate dignos cenſent.* cujus quum feroci reſponſo infeſtiores factos videret conſul eos, qui ante Privernatium cauſſam impugnabant; ut ipſe benigna interrogatione mitius reſponſum eliceret, *Quid ſi pœnam,* inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiſcum habituros ſperemus? Si bonam dederitis,* inquit, *& fidam, & perpetuam: ſi malam, haud diuturnam.* Tum verò minari, nec id ambiguè, Privernatem quidam, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos. pars melior ſenatus ad meliora reſponſa trahere, & dicere, *Viri, & liberi, vocem auditam. an credi poſſe ullum populum, aut hominem denique in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutiùs, quàm neceſſe ſit, manſurum? ibi pacem eſſe fidam, ubi voluntarii pacati ſint: neque eo loco, ubi ſervitutem eſſe velint, fidem ſperandam eſſe.* In hanc ſententiam maximè conſul ipſe inclinavit animos, identidem ad principes ſententiarum conſulares, utì exaudiri poſſet à pluribus, dicendo, *eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos eſſe qui Romani fiant.* itaque & in ſenatu cauſſam obtinuere, & ex auctoritate Patrum latum ad populum eſt, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam miſſi ſunt: bina jugera agri acceperunt.

XXII. Se-

XXII. Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus; præterquam quòd Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) coloniæ deducta; & populo visceratio data à M. Flavio in funere matris. Erant qui, per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur; quòd eum, die dicta ab ædilibus, crimine stupratæ matris familiæ absolvisset. Data visceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei caussa fuit: tribunatuque plebei, proximis comitiis, absens petentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere, primò in insulas Ænariam & Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc civitas cum suis viribus, tum Samnitium infidæ adversus Romanos societate freta, sive pestilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum esset à Græcis, gente lingua magis strenua, quàm factis, ferox responsum, ex auctoritate Patrum populus Palæpolitanis bellum fieri jussit. Inter consules provinciis comparatis, bello Græci persequendi Publilio evenerunt. Cornelius altero exercitu

Ante Chr. 325. *U. C.* 427.

Ante Chr. 324. *U. C.* 428.

exercitu Samnitibus, si qua se moverent, oppositus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos castra: ibi optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus.

XXIII. Publilius duo millia Nolanorum militum, & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus quàm voluntate Graecorum, recepta Palæpoli miserat. Cornelius, delectum indictum à magistratibus; universum Samnium erectum; ac vicinos populos, Privernatem Fundanumque & Formianum, haud ambiguè sollicitari. Ob haec quum legatos mitti placuisset priùs ad Samnites, quàm bellum fieret; responsum redditur à Samnitibus ferox. Ultro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentiùs ea, quæ ipsis objicerentur, purgabant, *haud ullo publico consilio auxiliove juvari Graecos: nec Fundanum Formianumve à se sollicitatos: quippe minimè poenitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterùm non posse dissimulare, aegre pati civitatem Samnitium, quòd Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent: eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis qui fecerint dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret, *Quid perplexè agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde*

inde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus; &, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus. Legati Romanorum quum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportunè capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. itaque quum & comitiorum dies instaret, & Publilium, imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ indies urbis, haud è republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, proconsul rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) literæ missæ, ut dictatorem comitiorum caussa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia vitione creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, vitiosum videri dictatorem pronunciaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul oriente nocte silentio diceret dictatorem; neque ab consule cuiquam publicè privatimve de ea re scriptum esse; nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audivisse quid dicat, quod auspicium dirimeret; neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quòd plebejus dictator sit, id vitium auguribus visum?* Hæc aliaque ab tribunis nequicquam jactata: tamen ad inter-

interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de caussa comitiis, quartusdecimus demum interrex Lucius Æmilius consules creat C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum: Cursorem in aliis annalibus invenio.

Ante Chr. 323. U. C. 429.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum, sortes Dodonæi Jovis eventu affirmâsse. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, *caveret Acherusiam aquam, Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari.* eoque ocius transmisit in Italiam, ut quammaximè procul abesset urbe Pandosia in Epiro, & Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterùm (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam, Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis Sipontumque, Bruttiorum Terinam; alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, & trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosià urbe, imminentes Lucanis ac Bruttiis finibus treis tumulos aliquantum inter se distantes insedit, ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret: & ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum à mutuo inter se auxilio; duo præsidia, quæ sine rege erant, improviso hostium adventu opprimuntur; deletisque eis, ad ipsius obsidionem

omnes

omnes conversi. inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuncii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturos. ceterùm cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, & ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat; contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter. quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Jure Acheros vocaris*, inquit. quod ubi ad aures accidit regis, adjecit extemplo animum fatis suis: substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus, minister ex regiis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur*, interrogans, indicat *Lucanos insidiis quærere locum*. quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium; & per medium amnem transmittit equum. jamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exsul transfigit. lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. namque, præciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium. quæ quum jaculis saxisque procul incesseretur; mulier una, ultra humanarum irarum fidem sævienti turbæ immista, *ut parumper sustinerent* precata, flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare, corpore regio utcumque mulcato, se suos redempturam*. Is finis lacerationi fuit: sepultumque Consentiæ quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa, inde Epirum devecta

vecta ad Cleopatram uxorem, sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirensis tristi eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

XXV. Eodem anno lectisternium Romæ, quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est Diis. Novi deinde consules jussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; & ipsi majore conatu, quàm adversus Græcos, cuncta parabant; & alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. foedere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. Tria oppida in potestatem venerunt, Allifæ, Callifæ, Ruffrium: aliusque ager primo adventu consulum longè latèque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat. nam, præterquam quòd, intersceptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat. foediora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur; &, velut capti à suismet ipsis præsidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, & quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. itaque quum, & à Tarento & à Samnitibus, fama esset, nova auxilia ventura, Samnitium plus quàm vellent intra moenia esse rebantur: Tarentinorum juventutem Græci Græcos, haud minùs per quos Samniti Nolanoque, quàm ut

ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant: postremò levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: &, *quod bonum, faustum, felixque Palæpolitanis, populoque Romano esset, tradere se* ait *mœnia statuisse. eo facto, utrùm ab se prodita an servata patria videatur, in fide Romana positum esse: sibi privatim nec pacisci quicquam, nec petere: publicè petere quàm pacisci magis; ut, si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus potiùs, cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quàm qua stultitia & temeritate de officio decessum.* Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: præsidio ei L. Quintius tribunus militum præpositus.

XXVI. Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modò maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. sed ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naves deducendas. Quod quo maturiùs fieret, omnis juventus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad littus missa. ubi dum Nymphius in tenebris, & multitudine semet ipsa impediente, sedulò aliis alia imperia turbans, terit

tempus; Charilaus ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem jussit: ad quem Græci, signo accepto à principibus, quievere: Nolani per aversam partem urbis, via Nolam ferente, effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita foedior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modò, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est: tum foedus Neapolitanum (eò enim deinde summa rei Græcorum venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam rediisse. Publilio triumphus decretus; quòd satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem venisse. duo singularia hæc ei viro primùm contigere, prorogatio imperii, non ante in ullo facta, & acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque quum Tarentini rem Palæpolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos: ira atque invidia in Romanos furere, eò etiam quòd Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse allatum est. *quippe propemodum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profectò rerum suarum in bello Samnitium*

 even-

eventuque ejus verti: eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit: quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur. Hæc consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex juventute quidam Lucanorum pretio asciti, clari magis inter populares quàm honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium coetum, vociferati sunt, se, quòd castra Romana ingredi ausi essent, à consule virgis cæsos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res, quum speciem injuriæ magis quàm doli præ se ferret; concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: & alii circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovetur, legatique ad eam rem mittantur. Repentina res, quia quàm caussam nullam, tam ne fidem quidem habebat; coacti à Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere, cæci fraude & ira nihil recusârunt. Dilucere deinde brevi fraus coepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed amissa omni de se potestate, nihil ultra, quàm ut poeniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum est, quòd ligari nexi desierunt. mutatum autem jus ob unius foeneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publilius ob æs alienum

alienum paternum nexum dedisset; quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt; & florem ætatis ejus fructum adventicium crediti ratus, primò perlicere adolescentem sermone incesto est conatus; dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ; postremò, quum ingenuitatis magis, quàm præsentis conditionis memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris; ingens vis hominum, cum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis, liberûmque suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. & quum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent; introeuntibus in curiam Patribus, laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die, ob impotentem injuriam unius, ingens vinculum fidei: jussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ, bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Ita nexi soluti; cautumque in posterum, ne necterentur.

XXIX. Eodem anno quum satis per se ipsum Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent Patres; accessit, ut & Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret. quæ res, sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quàm

in publico ullo concilio, est: ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. & quanquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello poenæ expetitæ metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique & Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quàm consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterùm alterum consulem, L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendæ caussa, longè clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem; à quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu gestum est. nam & pervastavit agros, & populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: & ita proelio uno accidit Vestinorum res, (haudquaquam tamen incruento

Ante Chr. 322. U. C. 430.

cato milite suo) ut non in castra solùm refugerent hostes, sed jam ne vallo quidem ac fossis freti dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusque se defensuri. Postremò, oppida quoque vi expugnare adortus, primò Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quòd haud fere quisquam integer prœlio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. utriusque urbis prædam militibus, quòd eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est: cujus rei vitium non in belli eventum, quòd prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, à pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius quum, post profectionem dictatoris, per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quòd omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendæ rei inductus, exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium, (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo, si affuisset dictator, res meliùs geri potuerit. non dux militi, non miles duci defuit. eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. Per arma, per viros latè stragem dedere. Secutus pedes im-

petum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata, dictatore absente, bis rem egregiè gestam. Apud antiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur. in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, ut ex tanta cæde, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum cuipiam fuit: seu credere libet Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prosperè gesta ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minimè cum eo communicantis laudem. Ita certè dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram tristitiamque. misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum verò, non Samnitium magis legiones, quàm majestatem dictatoriam, & disciplinam militarem à magistro equitum victam & eversam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. itaque plenus minarum iræque, profectus in castra quum maximis itineribus esset, non tamen prævenire famam adventus sui potuit. Præcucurrerant enim ab urbe, qui nunciarent dictatorem avidum pœnæ venire, alternis penè verbis T. Manlii factum laudantem.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites est, *ut, qua virtute rempubl. ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cujus ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. venire amentem invidia; ira-*

tum

tum virtuti aliena felicitatique furere, quòd se absente res publica egregiè gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quàm Romanos, victoriam esse: imperium dictitare spretum: tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moveri possent: & nunc id furere, id ægre pati, quòd sine L. Papirio non inermes, non manci milites fuerint; quòd se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset, qui sibi, devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? neque illum magistro equitum infestiorem quàm tribunis militum, quàm centurionibus, quàm militibus esse. si posset, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire: etiam invidiam, tanquam ignem, summa petere: in caput consilii, in ducem incurrere. si se simul cum gloria rei gestæ exstinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua caussa omnium libertati. si consensum exercitus eundem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, & salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremò se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.

XXXII. Clamor è tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim alla-

turum salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quæro*, inquit, *de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei consules, regia potestas, prætores iisdem auspiciis quibus consules creati; æquum censeas necne, magistrum equitum dicto audientem esse? itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrùm mihi turbatis religionibus respubl. in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego hæc interrogo? quum, si ego tacitus abiissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem mea dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne te quicquam rei me absente agere? vetuerimne signa cum hostibus conferre? Quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem, disciplinamque majorum, & numen Deorum, ausus es cum hoste confligere? Ad hæc, quæ interrogatus es, responde: extra ea cave vocem mittas. Accede lictor.* Adversus quæ singula Q. Fabio quum respondere haud facile esset, & nunc quereretur eundem accusatorem capitis sui ac judicem esse; modò, vitam sibi eripi citiùs, quàm gloriam rerum gestarum posse, vociferaretur; purgaretque se invicem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas & secures

cures expediri jussit. Fabius fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam in concione miscentes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi fortè tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio, & circa Fabium globus, increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret: *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet; neu unico juveni, neu patri ejus, clarissimo viro, neu Fabiæ genti injungeret ignominiam.* Quum parum precibus, parum caussâ proficerent; *intueri sævientem concionem jubebant. ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ ejus: neminem id Q. Fabio, pœnam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori, si occæcatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. postremò, ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse; non videri è republica in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent dictatorem, quàm in magistrum equitum placarent, jussi de tribunali descendere legati: &, silentio nequicquam per præconem tentato, quum præ strepitu ac tumultu nec ipsius dictatoris, nec

apparitorum ejus vox audiretur; nox, velut in proelio, certamini finem fecit. Magister equitum jussus postero die adesse, quum omnes affirmarent infestiùs Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: &, patre auctore M. Fabio, qui ter jam consul dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, quum maximè conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio est: & prendi Papirius Fabium jussit. ubi quum deprecantibus primoribus Patrum, atque universo senatu, perstaret in incepto immitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, à te ipso nominati, valet; nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ Deorum iras placant: tribunos plebis appello, & provoco ad populum: eumque tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus judicium, judicem fero, qui certè unus plus quàm tua dictatura potest polletque. videro cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur. quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum ascendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *quum eò nos deduci jussisti, unde & privati vocem mittere possemus.* Ibi primò non tam perpetuæ orationes, quàm altercatio, exaudiebantur:

vicit

ficit deinde strepitum vox & indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *Se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec à se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum: Papirium tanquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. quantum interesset inter moderationem antiquorum, & novam superbiam crudelitatemque? dictatorem Quintium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione à se ereptum, non ultra sævisse, quàm ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contempta sua senectute & auctoritate, fœdissimo cum eventu pugnâsset, non solùm in præsentia moderatum ira esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet; sed, quum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu data, socium sibi imperii delegerit. nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quàm ut pecunia eos mulctaret: capite anquisitum ob rem bello malè gestam de imperatore nullo ad eam diem esse: nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus & justissimos meritis triumphos intentari. quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quàm ut verberaret necaretque? Quàm conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in lætitia,*

titia, victoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem Deûm delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani, intuentem Capitolium atque arcem, Deosque ab se duobus prœliis haud frustra advocatos? quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore? Hæc simul jurgans, querens, Deûm hominumque fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum lacrimis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte alter, *imperium invictum populi Romani & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum, pro numine semper observatum, & Manliana imperia, & posthabita filii caritas publicæ utilitati* jactabantur. *Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ libertatis, antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, & senes faciles, de alieno imperio spreto, tanquam rei parvæ, disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere: se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum turbatis religionibus ac dubiis auspiciis pugnâsset, quicquam ex justa pœna remissurum. Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate: L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum. optare ne potestas tribunicia, inviolata ipsa, violet intercessione sua Romanum imperium; neu populus Romanus in se potissimum dictatorem & jus dictaturæ exstinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium nequicquam*

quicquam

quicquam posteros accusaturos: quum, polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint, exauctorent; infrequentia deserantur signa; neque conveniatur ad edictum; nec discernatur interdiu nocte, aequo iniquo loco, jussu injussu imperatoris pugnent; & non signa, non ordines servent; latrocinii modo caeca & fortuita, pro solemni & sacrata militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula offerte tribuni plebis: vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabio objicite.

XXXV. Stupentes tribunos, & suam jam vicem magis anxios, quàm ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani ad preces & obtestationem versus, ut sibi poenam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiae Q. Fabii daret: satis eum poenarum dedisse. Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius, contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habet*, inquit, *Quirites. vicit disciplina militaris: vicit imperii majestas: quae in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxa eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed noxae damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciae potestati, precarium*

rium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quàm, qua paullo ante exsultabas, victoria: vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quàm si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis. Quum se nihil morari magistrum equitum pronunciasset, degressum eum templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minùs periculo Q. Fabii, quàm supplicio miserabili adolescentis Manlii, videbatur. Fortè ita eo anno evenit, ut, quotiescunque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. ceterùm in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quàm trucem dictatoris iram timeret. Itaque frumentatores quum circumventi ex insidiis cæsi loco iniquo essent; creditum vulgò est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienavit à dictatore militum animos, jam ante infensos, quòd implacabilis Q. Fabio fuisset; &, quòd suis precibus negâsset, ejus populo Romano veniam dedisset.

XXXVI. Postquam dictator, præposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris. namque postero

stero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterùm tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. cessatum à milite: ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret: temperandum ingenium suum esse; & severitatem miscendam comitati. Itaque, adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, & præfectis demandabat. rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo priùs militum imperatori reconciliarentur; nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quàm quòd grato animo ea cura accepta est. Refectò exercitu, cum hoste congressus, haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, qua duxit prædæ spes, victor exercitus; perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quòd dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quàm privatum compendium in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem ab dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, & annuum stipendium darent:

quum

quum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutique caussam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

Ante Chr. 321. *U. C.* 431.

XXXVII. Dictator triumphans urbem est ingressus: & quum se dictatura abdicare vellet, jussu Patrum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeò postquam Papirium abisse magistratu nunciatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Quinto Æmilio (Aulium quidam annales habent) consulibus, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Utroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Ceterùm fortuna Samnitium, vix à se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniùmque evastatum: hostes nec hic nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque & portæ, plena armatorum fuerint. & quum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec caussa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione

po-

populi fuit judicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur, quorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Rom. bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit. ea multitudo veste mutata, & specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quàm caussa ad crimen purgandum, valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquârunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari; conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum ætatem constat; nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator, & M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli, (conducta enim pretio à finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriosè ita posita, tanquam procul abesset hostis: quum subitò advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri: nec dissimulabant orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere, propter

Ante Chr. 320. *U. C.* 432.

pro-

propinquitatem castrorum, potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec lucesceret, prœlio abstineret: ne pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem assecutus: & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, cum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari jussit. id verò, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. instruunt contra & hostes, & animis & viribus pares. auxerat id maximè animos, quòd, ignari loco iniquo non hosti cessum, velut fugientes ac territos, terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquarit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die, ab hora diei tertia ad octavam, ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis, sine respiratione ac respectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant: quum subitò Samnitium equites, quum, turma una longiùs provecta, accepissent impedimenta Romanorum, procul ab armatis, si-

ne

ne præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit, *Sine modo*, inquit, *sese præda præpediant*. Alii deinde super alios, diripi passim ferrique fortunas militum vociferabantur. Tum magistro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris. aggredere, quod inter prædandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum præda onerant, cæde inermes: cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones, peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus.*

XXXIX. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, cæde omnia replet. inter sarcinas omissas repente, objacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnæ neque fugæ satis potentes, cæduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens & Samnitium animos terruit: & dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites; tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore signa inferuntur, &, quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primus erat in conspectu: & Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere.

nere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeò repente laboris per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus, quàm si tum integri è castris signum pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum peditumque vim potuit. partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit; ab equite fugientium strages est facta; inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum prœlium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minimè id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus suscepto, infestioribus meritò Diis quàm hominibus, nihil prospere agerent: expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse: id referre tantùm, utrùm supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant sanguine.* audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Unum maximè nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis, potensque erat, haud dubiè proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Papius Romanis dederetur, & cum eo præda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur; quæque res per feciales ex fœdere repetitæ essent, secundum jus fasque restituerentur.* Feciales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime: ipse, morte voluntaria, ignominiæ se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. nihil tamen earum rerum, præter captivos, ác siqua cognita ex præda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatusconsulto triumphavit. Hoc

bel-

bellum à coss. bellatum quidam auctores sunt, eosque de Sammitibus triumphâsse; Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi caussa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo fortè implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret; functusque eo haud sanè memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret. nec facile est aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis; dum familiæ ad se quæque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certè & singulorum gesta, & publica monimenta rerum confusa: nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

LIBER IX.

EPITOME.

II, III, &c. *Itus Veturius & Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum arctum exercitu, quum nulla spes vadendi esset, fœdere cum Sammitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exerci-*

tum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. VIII, IX, &c. *Idemque, auctore Sp. Postumio consule, qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme foedus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis, & omnibus qui foedus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti.* XII, XIII. *Bellum renascitur.* XIV. *Nec multo post fusis à Papirio Cursore Samnitibus, & sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus.* XVI. *Satrico recepto Samnitium praesidium occiditur.* XVII, &c. *In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit. & aestimatis populi Romani viribus quae tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus quas ad Orientem imperio suo subjecerat.* XX. *Tribus duae adjectae sunt, Ufentina & Falerina. Suessa & Pontia coloniae deductae sunt.* XXI, &c. *Variè cum Samnitibus bellatum.* XXIX. *Ap. Claudius censor aquam Claudiam perduxit; viam stravit, quae Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit.* XXX. *Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat.* XXXIII, &c. *Appius contra legem Aemiliam censuram retinet summâ omnium invidiâ.* XXXV, &c. *Res praeterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Aequos & Samnites, quibus foedus erat restitutum, prospere gestas continet.* XLVI. *Flavius scriba, libertino patre natus, aedilis curulis fuit, per forensem facti-*

item orellias: quæ quum comitia & campum turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, à Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit. Eaque res Fabio Maximi nomen dedit.

1. SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem Cajum Pontium Herennii filium habuerunt, patre longè prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est, quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscunque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbè ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quàm quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid Diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram? Neminem neque populum, neque privatum fugio. Quòd si nihil cum potentiore*

Ante Chr. 319. U. C. 433.

tiore

siore juris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam; & precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non sua reddita res, non aliena accumulata satis sunt; quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient; placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem laniandaque viscera nostra præbuerimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde, quum rerum humanarum maximum momentum sit, quàm propitiis rem, quàm adversis agant Diis; pro certo habete, priora bella adversus Deos magis, quàm homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos.

II. Hæc non læta magis quàm vera vaticinatus, exercitu educto circa Caudium castra quàm potest occultissimè locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit; pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet præsidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse, quin vi capiant.* Jam is etiam rumor ante, de industria vulgatus, venerat ad Romanos: sed fidem auxere captivi, eo maximè, quòd sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret. ea modò, quà irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ; altera præ-

ter oram superi maris patens apertaque, sed quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus est. saltus duo alti angusti silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se juncti. jacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque: per quem medium iter est, sed, antequam venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt: & aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem Romani demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum saxorumque ingentium objacente mole invenere. quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam sua objice armisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio. stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios, (quum alterum quisque magis mentis compotem ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde ubi prætoria consulum erigi videre, & expedire quosdam utilia operi, quanquam ludibrio fore munientes, perditis rebus, ac spe omni adempta cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant, sua ipsi opera, laboremque irritam, (præterquam quòd hostes superbè increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules mœstos, ne advocantes quidem in con-

 silium,

filium, (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque in prætorium versi opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

III. Querentes magis quàm consultantes nox oppressit. quum pro ingenio quisque fremerent: alius, *per obices viarum*; alius, *per adversa montium, per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus. Modò ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope triginta vincimus, omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti.* alius, *Quò, aut quà eamus? Num montes moliri sede sua paramus? Dum hæc imminebunt juga, quà tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet.* His invicem sermonibus, quà cibi, quà quietis immemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus. itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Jam is gravis annis non militaribus solùm, sed civilibus quoque abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi consiliique. Is, ubi accepit ad Furculas Caudinas, inter duos saltus, clausos exercitus Romanos; consultus ab nuncio filii, censuit omnes inde quàm primùm inviolatos dimittendos. quæ ubi spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuncio, consulebatur, censuit ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt: quanquam

quam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in concilium acciret. Nec gravatus senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in concilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret, caussas tantùm adjiceret: *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero consilio, in multas ætates, quibus amissis duobus exercitibus haud facilè receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Quum filius aliique principes percunctando exsequerentur, *Quid si media via consilii caperetur; ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur? Ista quidem sententia,* inquit, *ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modò, quos ignominia irritaveritis: ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat. vivet semper in pectoribus illorum quicquid istuc præsens necessitas inusserit; neque eos ante multiplices pœnas expetitas à vobis quiescere sinet.*

IV. Neutra sententia accepta. Herennius domum è castris est avectus. Et in castris Romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, & jam omnium rerum inopia esset, victi necessitate legatos mittunt, qui primùm pacem æquam peterent: si pacem non impetrarent, ut provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse,* respondit; *&, quoniam ne victi quidem accepti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditi-*

tum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. VIII, IX, &c. *Iidemque, auctore Sp. Postumio consule, qui in senatu suaserat, ut eorum deditione; quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis, & omnibus qui fœdus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti*. XII, XIII. *Bellum renascitur*. XIV. *Nec multo post fusis à Papirio Cursore Samnitibus, & sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus*. XVI. *Satrico recepto Samnitium præsidium occiditur*. XVII, &c. *In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit. & æstimatis populi Romani viribus quæ tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus quas ad Orientem imperio suo subjecerat*. XX. *Tribus duæ adjectæ sunt, Ufentina & Falerina. Suessa & Pontia coloniæ deductæ sunt*. XXI, &c. *Variè cum Samnitibus bellatum*. XXIX. *Ap. Claudius censor aquam Claudiam perduxit; viam stravit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit*. XXX. *Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat*. XXXIII, &c. *Appius contra legem Æmiliam censuram retinet summâ omnium invidiâ*. XXXV, &c. *Res præterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Æquos & Samnites, quibus fœdus erat restitutum, prosperè gestas continet*. XLVI. *Flavius scriba, libertino patre natus, ædilis curulis fuit, per forensem facti-*

[illegible]: quia quum comitia & campum turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, à Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit. Eaque res Fabio Maximi nomen dedit.

I. SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem Cajum Pontium Herennii filium habuerunt, patre longè prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censetis, expiatum est, quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscunque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbè ab Romanis fœderis expiationem spretum. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quàm quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid Diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram? Neminem neque populum, neque privatum fugio. Quòd si nihil cum potentiore*

Ante Chr. 319. U. C. 433.

tiore

in eum locum deducti essent; quorum ignavia fœdiùs inde, quàm venissent, abituri: illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foveam missos. Alii alios intueri: contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. proponere sibimet ipsi ante oculos jugum hostile, & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermium iter. Inde fœdi agminis miserabilem viam, për sociorum urbes reditum in patriam ac parentes, quò sæpe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam animos datos. Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit, omnia tristiora experiundo factura, quàm quæ præceperant animis. Jam primùm cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi, & primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. Tum à consulibus abire lictores jussi, paludamentaque detracta, tantam inter ipsos, qui, paullo ante eos exsecrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut suæ quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

VI. Primi consules prope seminudi sub jugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus: tum deinceps singulæ legiones. Circumstabant armati hostes exprobrantes, eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: & vulnerati quidam, necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. ita traducti

ducti sub jugum: &, quod penè gravius erat, per hostium oculos, quum ex saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum primùm lucem adspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, & quòd pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nunciatum, evicit miseratio justa sociorum superbiam ingenitam Campanis. confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benignè mittunt: & venientibus Capuam cunctus senatus populusque obviam egressi, justis omnibus hospitalibus, privatisque & publicis funguntur officiis; neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, & alloquia non modò sermonem elicere, sed ne ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeò super mœrorem pudor quidam fugere colloquia & cœtus hominum cogebat. Postero die quum juvenes nobiles, missi à Capua ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique in curiam, percunctantibus majoribus natu, multo sibi mœstiores & abjectioris animi visos referrent; adeò silens, ac prope mutum agmen incessisse: *tacere indolem illam Romanam; ablatosque cum armis animos non reddere salutem; non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam præ metu potuisse, tanquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quod emissi essent. Habere Samnites victoriam non præclaram solùm, sed etiam perpetuam: cepisse enim*

eos non Romam sicút ante Gallos; sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque.

VII. Quum hæc dicerentur, audirenturque, & deploratum penè Rom. nomen in concilio sociorum fidelium esset; dicitur Ofilius Calavius Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate verendus, longè alitèr se habere rem dixisse: *silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse: aut se Romana ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudinaque pacis aliquanto Samnitibus quàm Romanis tristiorem memoriam fore. quippe suos quemque coram animos habiturum, ubicumque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.* Jam & Romæ sua infamis clades erat. Obsessos primùm audierunt: tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quàm periculi nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam fœdè factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam luctus est. Tabernæ circa forum clausæ, justitiumque in foro sua sponte cœptum priùs, quàm indictum: lati clavi, annuli aurei positi: penè mœstior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solùm atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis. non enim tanquam

quam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed, captorum habitu vultuque ingressi serò in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum caussâ. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Ælium Pætum magistrum equitum. quibus vitio creatis suffecti M. Æmilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. nec per eos comitia habita: & quia tædebat populum omnium magistratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. is consules creavit Q. Publilium Philonem, & L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quòd nulli ea tempestate duces clariores essent.

Ante Chr. 318. *U. C.* 434.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, solennibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. & Publilius, penes quem fasces erant, *Dic Spuri Postumi,* inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud sum ignarus*, inquit, *consules, ignominiæ, non honoris caussa me primum excitatum, jussumque dicere, non tanquam senatorem, sed tanquam reum quà infelicis belli, quà ignominiosæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de pœna retulistis, omissa defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam:*

quæ sententia testis erit, mihine an legionibus vostris pepercerim, quum me seu turpi seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus; nec quicquam ex ea, præterquam corpora nostra, debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vinctique: exsolvamus religione populum, si qua obligavimus; ne quid divini humanive obstet, quo minùs justum piumque de integro ineatur bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere placet; nec priùs ingredi hostium fines, quàm omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, Dii immortales, precor quæsoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes: novos consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit homines, ut modò vix crederent illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modò miserarentur, quòd vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremptæ pacis. Quum omnes, laudibus modò prosequentes virum, in sententiam ejus pedibus irent; tentata paullisper intercessio est ab L. Livio, & Q. Mælio, tribunis plebis: qui *neque exsolui religione populum* ajebant *deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur; neque se pro eo, quod, spondendo pacem, servâssent exercitum po-*

puli Romani, pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent, dedi hostibus, violarive posse.

IX. Tum Postumius, *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos salva religione potestis: dedetis deinde & istos sacrosanctos, quum primùm magistratu abierint; sed, si me audiatis, priùs, quàm dedantur, hic in comitio virgis cæsos, hanc jam ut intercalata pœna usuram habeant.* Nam *quòd deditione nostra negant exsolvi religione populum: id istos magis, ne dedantur, quàm quia ita se res habeat, dicere, quis adeò juris fecialium expers est, qui ignoret?* Neque *ego inficias eo, Patres conscripti, tam sponsiones quàm fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. An si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coëgissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare; deditum populum Romanum vos tribuni diceretis? & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. Quid tandem, si spopondissemus urbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest. & ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul, an dictator, an prætor spoponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites iudicaverunt, quibus non fuit satis consules spon-*

spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coëgerunt. Nec à me nunc quisquam quæsiverit, quid ita spoponderim, quum id nec consulis jus esset; nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis gestum est: Dii immortales & vestris & hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cavimus: & illi malè partam victoriam malè perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacumque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo, de pace, fœdere, agere? tridui iter expeditis erat. interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam aut pacem afferrent. ea demum sponsio esset, quam populi jussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quàm ut & illi velut somnio lætiore, quàm quod mentes eorum capere possent, nequicquam eluderentur: & nostrum exercitum eadem, quæ impedierat, fortuna expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponsio interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret. Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis vos appellare potest? quis se à vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spopondistis: civem neminem spondere pro vobis jussistis. Nihil ergo vobis, nec nobiscum est, quibus nihil mandâstis; nec cum Samnitibus, cum

quibus

quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, rei satis locupletes in id, quod nostrum est: in id, quod praestare possumus, corpora nostra, & animos. in hac saeviant, in hac ferrum, in hac iras acuant. Quod ad tribunos plebis attinet, consulite, utrùm praesens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur. nos interim, T. Veturi, vosque ceteri, vilia haec capita luenda sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma.

X. Movit Patres conscriptos tum caussa, tum auctor; nec ceteros solùm, sed tribunos etiam plebis, ut se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdicaverunt: traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quaedam affulsisse civitati visa est. Postumius in ore erat; eum laudibus ad coelum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus aequabant: emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio & opera: ipsum se cruciatibus & hostium irae offerre, piaculaque pro populo dare Romano. Arma cuncti spectant, & bellum. En unquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat? In civitate, ira odioque ardente, delectus omnium prope voluntariorum fuit: rescriptae ex eodem milite novae legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Praegressi feciales ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri. Quum apparitor, verecundia majestatis, Postumium laxè vinciret, *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum ubi in coetum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoquidem hice homines in-*

jussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo. Hæc dicenti feciali, Postumius genu femur, quanta maximè poterat vi, perculit, & clara voce ait, *se Samnitem civem esse, illum legatum, fecialem à se contra jus gentium violatum: eo justius bellum gesturos.*

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem accipiam,* inquit, *nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Spuri Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis, pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori cum qua potes fide restituis? Populum Romanum appello: quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septa fuerunt. nemo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua: quicquid pridie habuerunt, quàm in colloquium est ventum, habeant. tum bellum & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquamne caussa deficiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenæ dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem à Gallis redemistis: inter accipiendum aurum cæsi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas?*

votas? pacem sibi habeant, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus cærimoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? hoc tu, A. Corneli, hoc vos feciales juris gentibus dicitis? Ego verò istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror: nec moror, quo minùs in civitatem, obligatam sponsione commissa iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modò legatum fecialem genu perculit: ita Dii credent Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse, & à Samnite legatum Romanum violatum; eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? & vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I lictor, deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quo minùs, ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem, forsitan & publica, sua certè liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solùm, sed prope in oculis esse: & serò ac nequicquam laudare senis Pontii utraque consilia; inter quæ se media lapsos, victoriæ possessionem pace incerta mutâsse; &, beneficii & maleficii occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. Adeòque, nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Ro-

manos

manos deditio Postumium, quàm Pontium incrementa victoria inter Samnites, faceret: & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellâsse & vicisse crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit: quam aliquamdiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quòd vocem audiri præconis passi sunt, *incolumem abiturum qui arma posuisset*. ea spes remisit à certamine animos, & passim arma jactari coepta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit: tutiorque eis audacia fuit, quàm incautus ad credendum ceteris pavor. quos circumdatos igni, nequicquam Deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Consules inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit adversus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos: quòd nec ad Luceriam ire, ne à tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. itaque in aciem copias educunt.

XIII. Adversus quos Publilius consul quum dimicaturus esset, priùs alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit. Ceterùm sicut ingenti

ala-

alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est: suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prœlium urgentes signiferos: &, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modò hostes sunt; sed, ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit. ibi plus quàm in acie sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitium magis injuriis & odio, quàm beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultorum molliore, atque, ut evenit fere, loci simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequîsset, aut interjecta inter Romam & Arpos, penuria rerum omnium, exclusos à commeatibus absumpsissent. Tum quoque profectos inde ad Luceriam juxta obsidentes obsessosque inopia vexavit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, ceterùm adeò exiguè, ut militi, occupato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis fru-

frumentum veheret; interdum occursu hostium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare. & obsessis, priusquam alter consul victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. Itaque quum spes nulla esset diutiùs obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus signa cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus parantibus utrisque se ad prœlium, legati Tarentini interveniunt, denunciantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minùs discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoque eo, quum tempus omne in apparatu consumpsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnæ proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ assolent, quum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati occursare, responsum exspectantes. Quibus Papirius ait, *auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat. litatum præterea est egregiè. auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur*. Signa inde ferri jussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quæ, suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret. Samnites ex parte altera quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem verè cupiebant, aut expediebat simulare, ut

ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre: deceptos potiùs quodcumque casus ferat passuros, quàm ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur.* Accipere se omen consules ajunt, & eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant. Ipsi inter se partitis copiis succedunt hostium munimentis: & simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modò insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere: & pro se quisque, non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbè vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent, memorantes, cædunt pariter resistentes, fusosque; inermes atque armatos; servos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque. nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent; avidosque cædis milites è castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos, ob interpellatam dulcedinem iræ, confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minimè cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: ne, desperata venia, hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere priùs quàm perire optantes.* Laudare ea milites, lætarique obviam itum iræ suæ esse:

fateri

fateri omnia patienda potius, quàm proderetur salus tot principum Romanæ juventutis.

XV. Dimissa concione consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui caussa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit, *debuisse eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere quid victis patiendum censeret. ceterùm, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quàm in se ipsi ferre, maluerint, nunciare Luceriam jussit, arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum. septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque quæ ad Caudium amiserant; &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est. siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius

Heren-

Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterùm id minùs miror obscurum esse de hostium duce dedito missòque sub jugum. id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominiæ, haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem, secundùm Furium Camillum triumphaverit, an consulum Papiriique præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu consul tertiùm creatus sit, an L. Papirius Mugillanus, & in cognomine erratum sit.

Ante Chr. 317. U. C. 435.

XVI. Convenit jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo prœlio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus; legatisque, missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset; nisi præsidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent: plus ea voce, quàm armis illatis terroris colonis injectum. Itaque subinde exsequentes quærendo à consule legati, quonam se pacto paucos & infirmos crederet præsidio tam valido & armato vim

vim allaturos? ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus praesidium in urbem accepissent, discedunt: aegreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duae factiones senatum distinebant; una, cujus principes erant defectionis à populo Romano auctores; altera fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera (quum praesidium Samnitium, quia nihil satis praeparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) enunciare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, & quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione & praesidium Samnitium, insessis circa viam silvestribus locis, nec opinato oppressum est: & ab urbe plena hostium clamor sublatus; momentoque unius horae Samnis caesus, Satricanus captus, & omnia in potestate consulis erant. Qui, quaestione habita, quorum opera defectio esset facta; quos sontes comperit, virgis caesos securi percussit; praesidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos, auctores sunt. Et fuit vir haud dubiè dignus omni bellica laude, non animi solùm vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Praecipua pedum pernicitas inerat, quae cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium aetatis suae fuisse ferunt: & seu virium vi, seu exercitatione

tione multa, cibi vinique eundem capacissimum: nec cum ullo asperiorem (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto,* inquit, *ne utique dorsum demulceatis quum ex equis descendetis*. & vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Prænestinus prætor per timorem segniùs ex subsidiis suos duxerat in primam aciem: quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securim jussit. ad quam vocem exanimi stante Prænestino, *Agedum lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*: perfusumque ultimi supplicii metu, mulcta dicta dimisit. Haud dubiè illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana staret. quin eum parem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in Europam vertisset.

XVII. Nihil minùs quæsitum à principio hujus operis videri potest, quàm ut plus justo ab rerum ordine declinarem; varietatibusque distinguendo opere, & legentibus velut diverticula amœna & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium; ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maximè in res bellicas, potens. Ea & singula

singula intuenti, & universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facilè præstant invictum Romanum imperium. Jam primùm, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum: sed clariorem tamen eum facit, quòd unus fuit: quòd adolescens, in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum: Cyrum, quem maximè Græci laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modò Pompejum, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Manium Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro erat, animi ingeniique: tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum Junii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem juvenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minùs clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius

rius Corvus, insignes ante milites, quàm duces? cessissent Decii devotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor; illo corporis robore, illo animi? victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille? quem qui *ex regibus constare* dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit. Id verò erat periculum, ne solertiùs, quàm quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnæ deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non jam cum Dario rem esse dixisset; quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ suæ apparatibus, prædam veriùs quàm hostem, nihil aliud quàm bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longè alius Italiæ, quàm Indiæ, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti, & vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumptus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui si ex habitu novæ fortunæ, novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur; Dario magis similis quàm Alexandro in Italiam venisset, & exercitum Macedoniæ oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, & desideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; & fœda supplicia, & inter vinum & epulas cædes amicorum, & vanitatem ementi-

endæ ſtirpis. Quid, ſi vini amor indies fieret acrior? quid, ſi trux ac præfervida ira? (nec quicquam dubium inter ſcriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id verò periculum erat, quod leviſſimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare ſolent, ne majeſtatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuiſſe) ſuſtinere non potuerit populus Romanus, & adverſus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maximè prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere auſi ſint homines (id quod ex monumentis orationum patet) adverſus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam miſſurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paullo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quòd populus Romanus, etſi nullo bello, multis tamen prœliis victus ſit, Alexandro nullius pugnæ non ſecunda fortuna fuerit: non intelligunt ſe unius hominis res geſtas, & ejus juvenis, cum populi jam octingenteſimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, ſi quum ex hac parte ſecula plura numerentur, quàm ex illa anni, plus in tam longo ſpatio quàm in ætate tredecim annorum fortuna variaverit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adverſa fortuna pugnæ fuit? paginas in annalibus magiſtratuum faſtiſque percurrere licet, conſulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit.

tuit. Et quo sint mirabiliores, quàm Alexander, aut quisquam alius rex; denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quàm annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum caussa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: malè gestis rebus alterius successum est: tironem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges, non liberi solùm impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset; imò etiam eo plus periculi subîsset, quòd Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solùm obnoxium, sed etiam offerentem se: Romanis multi fuissent Alexandro vel gloria vel rerum magnitudine, pares; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret, moreretur que.

XIX. Restat, ut copiæ copiis comparentur, vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni, quinique exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Æquis, & omni Campania, & parte Umbriæ Etruriæque, & Picentibus,

& Marsis, Pelignisque, ac Vestinis, atque Apulis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris à Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maximè Thessalorum. hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum majus quàm auxilium traheret. Adde, quòd Romanis ad manum domi supplementum esset; Alexandro, (quod postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus, sarissæque illis: Romano scutum, majus corpori tegumentum, & pilum, haud paullo quàm hasta vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, & unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans, facilis partienti quacunque opus esset, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prœlio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiam si prima prospere evenissent, Persas, & Indos, & imbellem Asiam quæsisset, & cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quòd Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem, quum per annos quatuor & viginti, primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri suffecturam

fuisse reor ad unum bellum. & forsitan quum & foederibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset, & timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, & Persen, non modò cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia vero, & civilia bella sileant. nunquam ab equite hoste, nunquam à pedite, nunquam aperta acie, nunquam æquis, utique nunquam nostris locis laboravimus. Equitem, sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca, gravis armis miles timere potest. Mille acies graviores quàm Macedonum atque Alexandri avertit, avertetque; modò sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor, & civilis cura concordiæ.

XX. M. Foslius Flaccinator inde & L. Plautius Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de foedere renovando legati quum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque de foedere negatum: induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigâssent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Theanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primùm præfecti Capuæ creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: quum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petîssent. Et duæ Romæ additæ tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatis

Ante Chr. 316.
U. C. 436.

natis semel in Apulia rebus, Theates quoque Apuli ad novos consules, C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam, foedus petitum venere, pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores. id audacter spondendo impetraverunt, ut foedus daretur; neque ut æquo tamen foedere, sed ut in ditione populi Romani essent. Apulia perdomita (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino adventu Æmilii consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina, fama per socios vulgavit: Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius coloniæ patroni. Nec arma modò, sed jura etiam Romana latè pollebant.

Ante Chr. 315. *V. C.* 437.

XXI. C. Junius Bubulcus & Q. Æmilius Barbula consules, exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio & M. Popillio, ceterùm dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi caussam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repentè portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii quàm viribus freta suis, justo mox proelio inito Romanos urgent. &, quanquam anceps dimicatio erat, tamen utrimque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud

Ante Chr. 314. *V. C.* 438.

facilem

facilem ad circumveniendum cepit, & diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra mœnia compulit. tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: &, spe abjecta Saticulæ tuendæ, Plistiam ipsi socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. Consules novi, sicut superiores, Romæ manserunt: Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum ad Saticulam cum supplemento venit. neque enim Samnites ad Plistiam manserant; sed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti castra eodem, quo ante, loco posuerunt, lacessentesque prœlio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentiùs dictator in mœnia hostium versus, id bellum tantùm ducere quod urbem oppugnabat; securior ab Samnitibus agere, stationibus modò oppositis, ne qua in castra vis fieret. eo ferociùs obequitare Samnites vallo, neque otium pati. Et quum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, summovit hostem: tum in minimè pertinaci genere pugnæ sic fortuna exercuit opes, ut insignis utrimque clades, & clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, ægre patiens quo tam ferociter adequitâsset, inde se

Ante Chr. 313. U. C. 439.

ſe fundi fugarique, orando hortandoque equites prœlium integravit. in quem, inſignem inter ſuos cientem pugnam, magiſter equitum Romanus infeſta cuſpide ita permiſit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad ducis caſum perculſa magis, quàm irritata eſt multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hoſtium turmas, tela conjecerunt: fratri præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo, magiſtrum equitum plenus mœroris atque iræ trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hoſtiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes deſcenſum ab Romanis eſt, coactique idem Samnites facere: & repentina acies circa corpora ducum pedeſtre prœlium iniit, quo haud dubiè ſuperat Romanus: recuperatumque Aulii corpus miſta cum dolore lætitia victores in caſtra referunt. Samnites, duce amiſſo, & per equeſtre certamen tentatis viribus, omiſſa Saticula, quam nequicquam defendi rebantur, ad Pliſtiæ obſidionem redeunt: intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Pliſtia per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli ſedes eſt, ad Soram è Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quo quum prior Romanus exercitus ad ulciſcendam civium necem recuperandamque coloniam magnis itineribus præveniſſet; & ſparſi per vias ſpeculatores, ſequi legiones Samnitium, nec jam procul abeſſe, alii ſuper alios nunciarent; obviam itum hoſti, atque ad Lautulas ancipiti prœlio dimicatum

micatum est. non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; & per præmissos nuncios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quàm obsidentis modo, signum repentè pugnæ proposuit, & efficaciùs ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi quàm in semet ipso cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit: &, tanquam nulla, nisi in eruptione, spes esset, *Locis*, inquit, *angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem infesta. nam & circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant: &, si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in qua infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant repetantque, quibus opera est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoria, nobis abscindamus. Ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit; castra, quibus imperatum est, incendant. Damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur.* Ea oratione dictatoris,

quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi vadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quanquam proximis tantùm (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant: & in tempore postquam ardentia procul vidit castra magister equitum (id convenerat signum) hostium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac semet ipsam turba impediens, in medio cæsa. Capta hostium castra direptaque, quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætum, quàm quòd, præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

Ante Chr. 312. U. C. 440.

XXIV. Ad Soram inde reditum; novique consules M. Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterùm quum, propter difficilem urbis situm, nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset; Soranus transfuga clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet; deductusque, traditurum urbem promittit. Visus inde (quum, quonam modo id præstaturus esset, percunctantes doceret) haud vana afferre, perpulit prope adjuncta mœnibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minùs intentæ in

custo-

custodiam urbis diurnæ stationes ac nocturnæ vigiliæ essent. ipse, insequenti nocte, sub oppido, silvestribus locis cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope invia in arcem ducit, pluribus, quàm pro numero virorum, missilibus telis eo collatis. Ad hæc saxa erant, & temere jacentia (ut fit) in aspretis, & de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum constituisset Romanos, semitamque angustam & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset; *Hoc quidem ascensu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos & decem numero, &, quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis; & locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore omnia implebo: vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde quanto maximè poterat cum tumultu, *ad arma*, & *pro vestram fidem cives!* clamitans, *Arx ab hostibus capta est, ite, defendite.* Hæc, incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos à spe recuperandæ arcis. Fuga cuncta complentur: portæque ab semisomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur; quarum per unam præsidium Romanum clamore excitatum irrumpit, & concursantes per viam pavidos cædit. Jam Sora capta erat, quum consules prima luce advenere; & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his

ducentos

ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt: ceteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi, summo gaudio plebis: cujus maximè intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

XXV. Consules, ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa Campaniam passim factæ. Nec Capua ipsa crimine caruit. quin Romam quoque & ad principum quosdam inquirendos ventum est. Ceterùm Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia, urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero, in proditionem urbium suarum conjurati, ad consules veniunt: docent, *suos, jampridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, juventute & armis Samnites juvisse: fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum; & obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse.* His auctoribus mota propiùs castra: missique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab iis simul custodes

custodes trucidari coepti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent. ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora eodemque consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit: deletaque Ausonum gens vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecino bello certâsset.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo impetu urbs sita in plano capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi. eoque ira processit, ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Præter odium, quod exsecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere à relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia & quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes factæ: de quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quæstiones decretæ: dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. is M. Fosslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror. itaque sive timore ejus, seu conscientia, Calavios, Ovium Noviumque, (ea capita conjurationis fuerant) priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubiè ab ipsis conscita judicio subtraxit. Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res:

non

non nominatim, qui Capuæ, sed in universum, qui usquam coîssent, conjurâssentve adversus rempublicam, quæri senatum jussisse; & coitiones honorum adipiscendorum caussa factas, adversus rempublicam esse. latiorque & re & personis quæstio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quæstionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines: appellantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec ii modò, in quos crimen intendebatur, sed universi simul, negare, nobilium id crimen esse; quibus si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum. ipsos adeò dictatorem magistrumque equitum, reos magis quàm quæsitores idoneos ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abîssent. Tum enimvero Mænius, jam famæ magis quàm imperii memor, progressus in concionem ita verba fecit: *Et omnes anteacta vita vos conscios habeo, Quirites; & hic ipse honos, delatus ad me, testis est innocentiæ meæ. neque enim, quod sæpe aliàs, quia ita temporà postulabant reipublicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maximè procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de caussa, vos existimare, quàm me pro magistratu quicquam incompertum dicere, melius est) primùm ipsas expugnare quæstiones omni ope annisi sunt: dein, postquam ad id parum potentes erant, ne caussam dicerent, in præsidia adversariorum, appellationem & tribunicium auxilium, patricii confugerunt: postremò repulsi inde (adeò omnia tutiora, quàm ut innocentiam suam purgarent, visa) in-*

in nos irruerunt, & privatis dictatorem poscere reum verecundia non fuit: ut omnes Dii hominesque sciant, ab illis etiam, quæ non possint, tentari, ne rationem vitæ reddant, me obviam ire crimini, & offerre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quæso, consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primùm & hunc M. Foslium quæstiones exerceatis: ut appareat innocentia nostra nos, non majestate honoris, tutos à criminationibus istis esse. Abdicat inde se dictatura, & post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregiè absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterùm invisus nobilitati, caussam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quàm dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit. inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spe Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperirent, Capuam Romanis eriperent. Eò consules cum valido exercitu venerunt. & primò circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt. deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt; ibique primùm castra in conspectu hostibus data: deinde levibus prœliis equitum sæpius quàm peditum utrimque pericu-

lum factum. nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & senescere dilatione belli vires suæ videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis: quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eò vis fieret, quàm ad prœlium starent: aciem pediti tutam fore. Consules Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. Dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latiùs patefacta stetit. Sinistris, præterquam quòd confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires: qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit: universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit. in hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos: signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam hortator affuerat, avectus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem ab sinistra parte priùs exortum. unde haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit, Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. Ceterùm omnia mutavit repente consulis adventus. nam & conspectu ducis refectus militum est animus: & majus quàm pro

numero

numero auxilium advenerat, fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox visa etiam, proelium restituit. Tota deinde jam vincere acie Romanus: &, omisso certamine, cædi capique Samnites, nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est.

XXVIII. Consules, egregia victoriâ parta, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cursore quintùm, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius cum Foslio magistro equitum exercitum accepit. Is quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit. unde nocturna Samnitium fuga, sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maximè ad Nolam armis repetendam. eò se intra moenia sub adventum dictatoris & Samnitium omnis multitudo & Nolani agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad moenia esset, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. nec ita multo post, sive à Poetelio dictatore, sive ab C. Junio consule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas; Poetelium autem pestilentia orta clavi figendi caussa dictatorem dictum. Suessa, & Pontiæ, eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam sitam in conspectu littoris sui incoluerant.

Ante Chr. 311.
U. C. 441.

rant. & Interamna & Casinum ut deducerentur coloniæ, senatusconsultum factum est. sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules M. Valerius, P. Decius.

Ante Chr. 310.
U. C. 442.

XXIX. Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cujus, secundùm Gallicos tumultus, arma terribiliora essent, cum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit; arma, quæque alia res poscit, summa industria parat: nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubiè, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia & apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. & censura clara eo anno Appii Claudii & C. Plautii fuit: memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quòd viam munivit, & aquam in urbem duxit: eaque unus perfecit, quia ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus collega magistratu se abdicaverat. Appius, jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi caussa solennia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis

statu

ſtatu ſuo ſacris religionem facere poſſet, quum duodecim familiæ ea tempeſtate Potitiorum eſſent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum ſtirpe exſtinctos; nec nomen tantùm Potitiorum interiiſſe, ſed cenſorem etiam Appium, memori Deûm ira, poſt aliquot annos luminibus captum.

XXX. Itaque conſules, qui eum annum ſecuti ſunt, C. Junius Bubulcus tertium & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni queſti apud populum, deformatum ordinem prava lectione ſenatus, qua potiores aliquot lectis præteriti eſſent; negaverunt eam lectionem ſe, quæ ſine recti pravique diſcrimine ad gratiam & libidinem facta eſſet, obſervaturos: & ſenatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante cenſores Appium Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum ſeni deni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea, perquam paucis ſuffragio populi relictis locis, dictatorum & conſulum ferme fuerant beneficia. Tulere eam rogationem tribuni plebis L. Atilius, C. Marcius. alterum, ut duumviros navales claſſis ornandæ reficiendæque cauſſa idem populus juberet. lator hujus plebiſciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejuſdem anni rem, dictu parvam, præterirem, ni ad religionem viſa eſſet pertinere. Tibicines, quia prohibiti à proximis cenſoribus erant in æde Jovis veſci, quod traditum antiquitus erat, ægre paſſi, Tibur uno agmine abierunt: adeò ut nemo in urbe eſſet qui ſacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit ſenatum: legatoſque Tibur miſerunt, ut darent

Ante Chr. 309.
U. C. 443.

rent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benignè polliciti, primùm accitos eos in curiam hortati sunt, ut reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios, per speciem celebrandarum cantu epularum caussa invitant, & vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno victos conjiciunt, ac Romam deportant: nec priùs sensere, quàm plaustris in foro relictis plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu, atque hac, quæ nunc solennis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio Cluviam præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites: verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggressus est mœnia, vi cepit; atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus: caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longè ditissimum atque opulentissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur. minùs itaque sævitum in hostes est: prædæ plus penè, quàm ex omni Samnio un-

unquam egestum: benignéque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eò curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes, & captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes, quæ & vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt ut prædatum eò expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat: & postquam intrâsse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. & primò nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, & notis ordinibus in veteri disciplina militiæ, jam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies: consul, ad ancipitem maximè pugnam advectus, desilit ex equo; & *Jovem, Martemque, atque alios testatur Deos, se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse; neque in se aliud, quàm nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quàm virtutem militum vindicaturam. conniterentur modò uno animo omnes invadere hostem, victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, & loco non armis fretum. Sed quem esse jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum?* Fregellana arx, Soranaque, & ubicunque iniquo

iquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem, ubi paullulum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen. ceterùm, postquam prima signa planiciem summam ceperunt, sensitque acies aequo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paullo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia hosti quaesita ipsos tum sua fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit. Caesa ad viginti millia hominum: victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste praedam pecorum discurrit.

XXXII. Dum haec geruntur in Samnio, jam omnes Etruriae populi, praeter Aretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quae urbs socia Romanis velut claustra Etruriae erat, ingens orsi bellum. Eò alter consulum Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benignè in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum, consultando, maturarent traherentne bellum, traduxerunt: postero die, ubi celeriora quàm tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto, signum pugnae propositum est; armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, extemplo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Consul ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrinque steterunt, exspectantes ut ab adversariis

clamor

clamor & pugna inciperet. & prius sol meridie se inclinavit, quàm telum hinc aut illinc emissum est. Inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, & signa inferuntur. Nec segniùs ab Romanis pugna initur. Concurrunt infensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps prœlium multos utrimque, & fortissimum quemque absumit. nec priùs inclinata res est, quàm secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. nullo unquam prœlio fugæ minus nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset, ita ut victores prius quàm victi pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est: quia & ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno prœlio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post prœlium saucii decesserint, quàm ceciderant in acie.

XXXIII. Q. Fabius, insequentis anni consul, bellum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. ceterùm & Fabius supplementum ab Roma adduxit: & novus exercitus domo accitus Etruscis venit. Permulti jam anni erant, quum inter patricios magistratus tribunosque plebis nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur.

Ante Chr. 308. U. C. 444.

tur. Ap. Claudius censor, circumactis decem & octo mensibus, quod Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, quum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicâsset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis quàm justam, nec in vulgus, quàm optimo cuique, gratiorem. Is quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mamercum Æmilium dictatorem laudibus ferret: qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coëgisset spatium; *Dic agedum*, inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses?* Negare Appius *interrogationem tribuni magnopere ad caussam pertinere suam. nam etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset; quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset: non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.*

XXXIV. Hæc sine ullius assensu cavillante Appio, *En*, inquit, *Quirites, illius Appii progenies, qui decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces & imperium obtinuit: nec ante continuando abstitit magistratu, quàm obruerunt eum malè parta, malè gesta, malè retenta imperia. Hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi extorres patria Sacrum montem cepistis: hæc,*

hæc; adversus quam tribunicium auxilium vobis comparâstis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quæ fœnebres leges, hæc, quæ agrarias semper impugnavit: hæc connubia Patrum & plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit. hoc est nomen multo quàm Tarquiniorum infestius vestræ libertati. Itane tandem, Appi Claudi, quum centesimus jam annus sit ab Mamerco Æmilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremò populus jussisset, scivit? Immo verò omnes sciverunt: & ideo Æmiliæ potiùs legi paruerunt, quàm illi antiquæ, qua primùm censores creati erant; quia hanc postremam jusserat; & quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum exlegem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium & M. Geganium: qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicârunt; quum, ira finita potestatis, Mamercum Æmilium, principem ætatis suæ belli domique, ærarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit: tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum caussa dictatorem

audacter crees? Quàm isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos C. Manius dictator, quia quum quæstiones severiùs, quàm quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quærebat, ipsi criminis objectata ab inimicis est; ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam, ne degeneraveris à familia imperiosissima & superbissima: non die, non horâ citiùs, quàm necesse est, magistratu abieris, modò ne excedas finitum tempus. Satis est, aut diem, aut mensem censuræ adjicere. Triennium, inquit, & sex menses ultra quàm licet Æmilia lege, censuram geram, & solus geram. hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? Pœnitet enim, quòd antiquissimum solenne, & solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio Deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe exstincta est: nisi universam rempubl. eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Julio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratum, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quàm tua, Appi? Nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit: tamen neminem invenit qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores

fores post mortem collegæ se magistratu abdicârunt. Tu nec quòd dies exiit censuræ, nec quòd collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coërcet: virtutem in superbia, in audacia, in contemptu Deorum hominumque ponis. Ego te, Appi Claudi, pro istius magistratus majestate ac verecundia, quem gessisti, non modò manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori à me appellatum vellem: sed & hæc, quæ adhuc egi, pervicacia tua & superbia coëgit me loqui; &, nisi Æmiliæ legi parueris, in vincula duci jubebo: nec, quum ita comparatum à majoribus sit, ut comitiis censoriis, nisi duo confecerint legitima suffragia, non renunciato altero comitia differantur; ego te, qui solus censor creari non possis, solam censuram gerere patiar? Hæc taliaque quum dixisset, prendi censorem, & in vincula duci jussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consulique Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis, tentandasque munitiones, si quà posset, acies hostium instructa occurrit. quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subjecta latè planicies; consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paullulum in clivos agmen: (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. Etrusci omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, immemores, prœlium ineunt, adeò raptim & avidè, ut, abjectis missilibus, quo celeriùs manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra, nunc tela, nunc saxa,

quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur scuta, galeæque ictæ, quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent) stantes & expositos ad ictus quum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque & instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati & principes invadunt. eum impetum non tulerunt Etrusci; versisque signis fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani, prævecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi penè agmine, ac vexato vulneribus, in silvam Ciminiam penetratum. Romanus multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari cœptum.

XXXVI. Silva erat Ciminia, magis tum invia atque horrenda, quàm nuper fuere Germanici saltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quisquam, præter ducem ipsum, audebat. aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium Cæsonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua consulem genitum, tradunt) speculatum se iturum professus, brevique omnia certa allaturum. Cære educatus apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, linguamque Etruscam probè noverat. Habeo auctores, vulgò tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis literis erudiri solitos. Sed

pro-

propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. servus ei dicitur comes unus fuisse nutritus unà, eoque haud ignarus linguæ ejusdem. nec quicquam aliud proficiscentes, quàm summatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accipere; ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprehendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quàm quòd abhorrebat à fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrâsse dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum, consulis verbis egisse de societate amicitiaque: atque inde comi hospitio acceptum, nunciare Romanis jussum, commeatum exercitui dierum triginta præsto fore, si ea loca intrâsset; juventutemqne Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata consuli essent, impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu; &, luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant: & quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit: portaque altera egressus, ante noctem agmen assequitur. Postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. inde contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes, repente à principibus regionis ejus concitatæ, Romanis occurrunt, adeò incompositæ, ut

vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis, latè depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eò fortè quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant denunciatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. lætati seriùs se, quàm ut impedire bellum possent, venisse, nuncii victoriæ Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latiùs erat, quàm profligatum, bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriæ modò populos, sed Umbriæ finitima. Itaque, quantus nunquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque in silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quàm primùm in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendam contra spatio: deinde, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eò sibi è castris cibaria ejus diei deferre juberent: mansuros se sub armis, & aut nocte, aut certè luce prima castra hostium invasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites jubet: præcipit ut in armis sint, quacumque diei noctisve hora signum dederit. Paucis milites alloquitur: Samnitium bella extollit: elevat Etruscos: nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse. Præterea, telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri

opus

opus eſſe. His ambagibus prodi ſimulabat hoſtes, quo animus militum multitudine territus reſtitueretur: &, quòd ſine munimento conſederant, veriſimilius erat quod ſimulabatur. Curati cibo corpora quieti dant: & quarta fere vigilia ſine tumultu excitati arma capiunt. Dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum, foſſaſque implendas. intra munimenta inſtruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde ſigno paullo ante lucem, quod æſtivis noctibus ſopitæ maximè quietis tempus eſt, proruto vallo erupit acies: ſtratos paſſim invadit hoſtes: alios immobiles, alios ſemiſomnos in cubilibus ſuis, maximam partem ad arma trepidantes cædes oppreſſit. paucis armandi ſe datum ſpatium eſt. Eos ipſos non ſignum certum, non ducem ſequentes, fundit Romanus, fugatos eques perſequitur. ad caſtra, ad ſilvas diverſi tendebant. Silvæ tutius dedere refugium. nam caſtra in campis ſita eodem die capiuntur; aurum argentumque juſſum referri ad conſulem; cetera præda militis fuit. Cæſa aut capta eo die hoſtium millia ad ſexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam ſilvam ad Peruſiam pugnatam, quidam auctores ſunt; metuque in magno civitatem fuiſſe, ne intercluſus exercitus tam infeſto ſaltu, coortis undique Tuſcis Umbriſque, opprimeretur. Sed ubicunque pugnatum eſt, res Romana ſuperior fuit. itaque à Peruſia, & Cortona, & Aretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempeſtate erant, legati, pacem fœduſque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella, vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus & classis Romana à P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum appulsa Pompejos esset; socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) prædæ longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus assecuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt. quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: interclusum Romanum exercitum obsideri: cladisque imaginem Furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam non hostium magis armis, quàm locorum iniquitatibus esse. Jam gaudium invidia quadam miscebatur, quòd belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt; protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit. dimicatum prœlio utrimque atroci, atque incerto eventu est. & quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum,

litum, atque unum legatum, & (quod insigne maximè fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (ut solet) ingens terror Patres invasit: dictatoremque dici placebat: nec, quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri omnibus infestis tutò posse; nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fabius infestus privatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solùm, auctoritate monerent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium consulem quum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam esset acturus, legatis recessit. nocte deinde silentio (ut mos est) L. Papirium dictatorem dixit, cui quum ob animum egregiè victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quòd Faucia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis: quod utroque anno ejusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis, pertulit legem; & profectus cum legionibus

ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque à Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi pugnam. instructos deinde, armatosque (quum ab neutris proelium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria gestæ. nam & cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est: (fusi tamen magis quàm cæsi hostes, quia coeptam acriter non tolerârunt pugnam,) & ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrâta coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis nunquam aliàs ante simul copiis, simul animis dimicârunt; tantoque irarum certamine res gesta est, ut ab neutra parte emissa sint tela. gladiis pugna coepit: & acerrimè commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ: cadunt antesignani: &, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeòque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint. ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde impetum eorum, utcumque affecta fuerat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia coepta, & averti manipuli quidam; & ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primùm dies fortuna veteri abundantes

dantes Etruscorum fregit opes. cæsum in acie quod roboris fuit; castra eo impetu capta, direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat: qui, præter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summum latius, quà pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali; ad imum cuneatior, mobilitatis caussa. spongia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocrea tectum. galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armorum fuerat; doctique à ducibus erant, *horridum militem esse debere, non cælatum auro argentoque, sed ferro & animis fretum. quippe illa prædam veriùs quàm arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera. Virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi; & ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prœlium ducit. dextro ipse cornu consistit; sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem & magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior fortè Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste, & paribus candore armis insignes. eos se Orco mactare Junius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, & haud dubiè impulit aciem. Quod ubi

ubi sensit dictator, *Ab legione cornu victoria incipiet?* inquit: *& dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* Concitat milites. nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius à dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus additus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanæ, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga à Samnitibus cœpta. Jam strage hominum armorumque insignium campi repleri, ac primò pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit. cujus triumpho longè maximam speciem captiva arma præbuere. tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum dividerentur. inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum thensæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deûm insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia, & odio Samnitium, gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armârunt, Samnitiumque nomine appellârunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepissent, ni legati dedentes urbem exîssent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus

Etruriæ

Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, consul, præstantiore etiam quàm dictator victoria triumphans, urbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis, ingenti consensu, consulem alterum, alterum prætorem declaravit.

XLI. Fabio ob egregiè perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius prætor quartùm creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quòd uti ea quum daretur noluissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes victi: neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primùm prœlio cum Romanis bellâssent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. induciæ annuæ datæ. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, & binæ tunicæ in militem exactæ. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruscis turbavit repentina

Ante Chr. 307. U. C. 445.

defectio

defectio Umbrorum, gentis integræ à cladibus belli, nisi quòd transitum exercitus ager senserat. Ii, concitata omni juventute sua, magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnificè de se, ac contemptim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit: & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Umbrorum bellum: & ipsæ minæ metum fecerant expertis à Gallica clade, quàm intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti à bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam bellum omittendum censerent. Plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modò ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruit: cohortatusque prædicatione vera, qua in Tuscis, qua in Samnio, partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere jubet; & vocis impiæ poenas expetere, qua se urbem Romanam oppugnaturos minati sunt. Hæc tanta sunt alacritate

tate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur: non tanquam in viros, aut armatos incurrunt, mirabile dictu: signa primò eripi coepta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem: armatique milites ex acie in aciem transferri. &, sicubi est certamen, scutis magis quàm gladiis geritur res, umbonibus incussaque ala sternuntur hostes. plus capitur hominum, quàm ceditur: atque una vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est à primis auctoribus belli. postero insequentibusque diebus & ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienæ sortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuârat consulatum, ita senatus insequente anno, quo Ap. Claudius, L. Volumnius consules fuerunt, prorogavit, maximè Appio adversante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, quum collegæ novum bellum Salentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud poenituit. multa secunda proelia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. prædæ erat largitor; & benignitatem per se gratam comitate adjuvabat: militem-

Ante Chr. 306. V. C. 446.

temque iis artibus fecerat & periculi & laboris avidum. Q. Fabius proconſul ad urbem Alliſas cum Samnitium exercitu ſignis collatis confligit. minimè ambigua res fuit. Fuſi hoſtes, atque in caſtra compulſi. nec caſtra forent retenta, ni exiguum ſuperfuiſſet diei: ante noctem tamen ſunt circumſeſſa, & nocte cuſtodita, ne quis elabi poſſet. Poſtero die, vix dum luce certa, deditio fieri cœpta: & pacti, qui Samnitium forent, ut cum ſingulis veſtimentis emitterentur. Hi omnes ſub jugum miſſi. ſociis Samnitium nihil cautum. ad ſeptem millia ſub corona veniere. qui ſe civem Hernicum dixerat, ſeorſum in cuſtodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad ſenatum miſit: & quum quæſitum eſſet, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adverſus Romanos bellâſſent, per Latinos populos cuſtodiendi dantur. juſſique eam integram rem novi conſules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus, (ii enim jam creati erant) ad ſenatum referre. id ægre paſſi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

Ante Chr. 305. *V. C.* 447.

XLIII. In Samnio quoque, quia deceſſerat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præſidiaque quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captivorum corpora militum fœdè ſævitum. itaque eò P. Cornelius cum exercitu miſſus. Marcio novi hoſtes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum juſſum erat) decernuntur. Primò ita omnia opportuna loca hoſtes inter conſulum caſtra interce-

terceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non posset, & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeò ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justi scriberentur exercitus. Ceterùm Hernicum bellum nequaquam pro præsenti terrore ac vetustate gentis gloriæ fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt, bimestri stipendio frumentoque, & singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejecti: cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obsepserant hostes, saltusque pervios ceperant; ne quà subvehi commeatus possent. neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque apparebat, neque Samnitem certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui Hernicis subactis maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos consulares exercitus, nihil crederent superesse spei; advenientem incomposito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatæ sarcinæ in medium: &, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primùm in stativa perlatus, deinde conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit. isque, confestim arma capere jussis,

raptim-

raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit, clamitans *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriæ compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.* Quà impetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in castra hostium tendit; & vacua defensoribus capit atque incendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, & hostes respexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri. sed omnia obtinet cædes: nec in ullam partem tutum perfugium est. Jam, triginta millibus hostium cæsis, signum receptui consules dederant: colligebantque in unum copias, invicem inter se gratantes: quum repente visæ procul hostium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant, integravere cædem. in quas nec jussu consulum, nec signo accepto victores vadunt, malo tirocinio imbuendum Samnitem clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probè scirent novum militem hostium inter perculsos fuga veteranos ne tentandò quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiæ veteres novæque montes proximos fuga capiunt. eo & Romana erigitur acies; nec quicquam satis tuti loci victis est. & de jugis, quæ ceperant, funduntur. jamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, & annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in urbem rediit: statuaque equestris in foro decreta est; quæ ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus po-

pulis,

pulis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt quàm civitatem, suæ leges redditæ: connubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu Hernicorum soli habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data: concilia connubiaque adempta: & magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis à C. Junio Bubulco censore locata est: quam consul bello Samnitium voverat: ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo viæ per agros publica impensa factæ, & cum Carthaginiensibus eodem anno fœdus tertiò renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure: ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Tib. Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit, biennio exempto, quo Claudium Volumniumque & Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consultò binos consules, falsos ratus, transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ. itaque ambo consules in Samnium missi, quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubiè Samnites victos, ac viginti millia inde hominum capta tradunt: alii Marte æquo discessum: & Postumium metum simulantem nocturno itinere

Ante Chr. 304. U. C. 448.

nere

nere clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis & ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque (& ita erant) petîsse videretur, postquam & munimentis castra firmavit, & omni apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo præsidio de vigilia tertia, quà duci proximè potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum adversus sedentem, ducit. ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus signa confert. & quum anceps prœlium in multum diei processisset, tum Postumius, integris legionibus, defessam jam aciem hostium improvisò invadit. Itaque quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes: signa unum & viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex & viginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & castra utraque capta: & Bovianum, ubi postero die cœptum oppugnari, brevi capitur. magnaque gloria rerum gestarum consules triumphârunt. Minucium consulem cum vulnere gravi relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt; & M. Fulvium in locum ejus consulem suffectum; & ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

Ante Chr. 303. *U. C.* 449.

XLV. P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho consulibus Samnites, seu finem seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere.

qui-

quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi sæpe bellum parantes pacem petîssent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse: P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur.* Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus benignè præbito commeatu peragrâsset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, ceterùm per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quòd, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia: &, post Hernicos subactos, universa prope gens sine dissimulatione consilii publici ad hostes desciverat: & postquam, icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant res repetitum, *tentationem* ajebant *esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum, quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati præoptaverint: quibus legendi quid mallent copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore.* Ob hæc vulgò in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Æquis jussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus à castris hostium consederunt. Æquorum exercitus (ut qui suo nomine per multos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent. movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præsidiis urbium relictarum excidia.

Itaque,

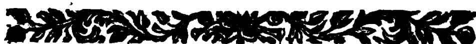
Itaque, postquam inter multas sententias una, quæ, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita; ut prima vigilia diversi è castris ad deportanda omnia tuendaque mœnibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; &, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterùm, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi. sed vestigia in omnes æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primò errorem faciebant: post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt: quorum pleraque diruta, atque incensa: nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiæque. iis populis fœdus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno C. Flavius Cn. filius, scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterùm callidus vir & facundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, quum appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret, neque accipi nomen, quòd scriptum faceret; tabulam posuisse, & juràsse, se scriptum non facturum. quem aliquanto antea desiisse scriptum facere, arguit Macer

cer

cer Licinius, tribunatu ante geſto, triumviratibuſque, nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Ceterùm (id quod haud diſcrepat) contumacia adverſus contemnentes humilitatém ſuam nobiles certavit: civile jus repoſitum in penetralibus pontificum evulgavit, faſtoſque circa forum in albo propoſuit, ut, quando lege agi poſſet, ſciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani, ſumma invidia nobilium, dedicavit: coactuſque conſenſu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba præire: quum, more majorum negaret, niſi conſulem aut imperatorem poſſe templum dedicare. Itaque ex auctoritate ſenatus latum ad populum eſt, ne quis templum aramve injuſſu ſenatus aut tribunorum plebis partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per ſe, niſi documentum ſit adverſus ſuperbiam nobilium plebejæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum viſendi cauſſa Flavius quum veniſſet, conſenſuque nobilium adoleſcentium, qui ibi aſſidebant, aſſurrectum ei non eſſet: curulem afferri ſellam eo juſſit: ac ſede honoris ſui anxios invidia inimicos ſpectavit. Ceterùm Flavium dixerat ædilem forenſis factio, Ap. Claudii cenſura vires nacta: qui ſenatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat: & poſteaquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus diviſis, forum & campum corrupit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes diſceſſit civitas: aliud integer populus fautor & cultor bonorum, aliud forenſis factio tenebat: donec Q. Fabi-

us & P. Decius censores facti. Fabius, simul concordiæ caussa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas appellavit. adeòque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus Quintilibus transveherentur.

LIBER X.

EPITOME.

I. *Coloniæ deductæ sunt Sora ac Alba.* II. *Cleonymus Dux Lacedæmonius ab Italiæ littore pellitur vix quintâ parte navium incolumi.* III. *Carseoli Marsi in deditionem accepti.* IV, V. *Etruscis victis induciæ biennii datæ.* VI, VII, VIII. *Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent.* IX. *Lex de provocatione ad populum à Valerio consule tunc tertiùm lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis & Terentina.* X. *Etrusci Gallos nequicquam in Romanos cient.* XI. *Manlius Consul equo effusus expiravit.* XII, &c. *Samnitibus bellum indictum, & adversus eos sæpe prosperè pugnatum.* XVIII, &c. *Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus, pugnaretur,* XXVII, &c. *Romanusque exercitus*

exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, & morte sua victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit.) XXX, &c. *Fabius de Gallis Etruscis & Samnitibus triumphat.* XXXVIII, XXXIX. *Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit.* XLVII. *Census actus est; lustrum conditum. censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.*

I. LUCIO Genucio, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ: Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat: sed possederant Samnites. eò quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quòd Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habita, virgis cæsi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est; quòd nunciabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est: & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximèque lapidum ictu, donec, altero specus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ. ita intus fumo ac vapore

Ante Chr. 302.
U. C. 450.

 ad

ad duo millia armatorum, ruentia novissimè in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumpta.

Ante Chr. 301. U. C. 451. M. Livio Dentre & Æmilio consulibus redintegratum Æquicum bellum. Coloniam, ægre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterùm tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus, solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus caussa dictator diceretur, C. Junius Bubulcus. is cum M. Titinio magistro equitum profectus primo congressu Æquos subegit. ac die octavo triumphans in urbem quum rediisset, ædem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

II. Eodem anno classis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ littora appulsa, Thurias urbem in Salentinis cepit. Adversùs hunc hostem consul Æmilius missus, proelio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori, Salentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Salentinos in quibusdam annalibus invenio: & Cleonymum priùs, quàm confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumvectus inde Brundusii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva importuosa Italiæ littora, dextra Illyrii Liburnique & Istri, gentes feræ & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad littora Venetorum pervenit. ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum littus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis: agros haud procul proximos

mos campestres cerni : ulteriora colles : inde esse ostium fluminis prælti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse : (Meduacus amnis erat) eò invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, & dulcedine prædandi longiùs usque à navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nunciata, (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur : altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia autem quindecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interemptis, impetus factus : territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis trajicere. & in terra prosperum æquè in palatos prædatores prœlium fuerat : refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes cæsique. pars capti classem indicant, regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum aptè planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus quàm hostem timentes circumvadunt, fugientesque in altum acriùs quàm repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas

trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, disscessit. rostra navium spoliaque Laconum in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt qui viderunt. Patavii monimentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotannis solenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romæ cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare ab Arretinorum seditionibus motu orto nunciabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum. simul Marsos agrum vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paullum. id magis credo, quàm Q. Fabium, ea ætate, atque eis honoribus, Valerio subjectum. ceterùm ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prœlio uno Marsos fundit. compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam intra dies paucos cepit: & parte agri mulctatis Marsis fœdus restituit. Tum in Etruscos versum bellum. & quum dictator auspiciorum repetendorum caussa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantùm à Fabio abhorret, quòd si qua alia arte cognomen suum æquavit, tum maximè bellicis laudibus:

sed

ſed etiam, quòd memor Papirianæ ſævitiæ, nunquam, ut dictatoris injuſſu dimicaret, adduci potuiſſet.

IV. Nunciata ea clades Romam, majorem, quàm res erat, terrorem excivit. nam ut exercitu deleto, ita juſtitium indictum, cuſtodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ: arma, tela in muros congeſta. Omnibus junioribus ſacramento adactis, dictator ad exercitum miſſus, omnia ſpe tranquilliora, & compoſita magiſtri equitum cura, caſtra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ ſigna amiſerant, extra vallum ſine tentoriis deſtitutas invenit: exercitum avidum pugnæ, quo maturiùs ignominia aboleretur. Itaque confeſtim caſtra inde in agrum Ruſellanum promovit. Eò & hoſtes ſecuti. & quanquam ex bene geſta re ſummam & in aperto certamine virium ſpem habebant; tamen inſidiis quoque, quas feliciter experti erant, hoſtem tentant. Tecta ſemiruta, vici per vaſtationem agrorum deuſti, haud procul caſtris Romanorum aberant. ibi abditis armatis, pecus in conſpectu præſidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulſum. ad quam illecebram quum commoveretur nemo ab Romana ſtatione, paſtorum unus, progreſſus ſub ipſas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes: quid ceſſarent, quum per media caſtra Romana tutò agere poſſent? Hæc quum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens eſſet indignatio, nec tamen injuſſu movere ſe auderent: jubet peritos linguæ attendere animum, paſtorum ſermo agreſti an urbano propior eſſet. Quum referrent, ſonum

linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quàm pastoralia esse, *ite igitur, dicite,* inquit, *detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quàm armis vinci posse.* Hæc ubi audita sunt, & ad eos, qui consederant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quàm quæ ab suo præsidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit: interea ipse impetus hostium sustinet.

V. Nuncio allato, dictator signa ferri ac sequi armatos jubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque: & vix ab impetu & cursu tenebantur. cum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos ut ociùs eant, quo magis festinantes videt dictator, eo impensiùs retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra, principio exciti pugnæ, omnibus copiis aderant. Et super alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec jam ab suis resisti posse. & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. Ceterùm satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quàm maximè vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quanquam lentè procedunt, jam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat spatium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum

pentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, quà satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies: & emissus eques libero cursu in hostem invehitur; incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem offundit. Itaque ut propè serum auxilium jam penè circumventis, ita universa requies data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. Haerent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliquà & evadere possent. Fortè quodam loco malè densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit: atque eà quum Deos pandere viam fugae conclamâssent, plures inermes quàm armati evadunt. Hoc proelio fractae iterum Etruscorum vires: &, pacto annuo stipendio, & duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciae biennii datae. dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Aretinorum compositis, & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeò etiam absentem, creatum credidere quidam; & per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, consulatum cum Appulejo Pansa gessisse.

Ante Chr. 300. *U. C.* 452.

VI. M. Valerio & Q. Appulejo consulibus satis pacatæ foris res fuere. Etruscum adversæ belli res, & induciæ quietum tenebant: Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis, patricios plebejosque, ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulniis: qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebejos: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgârunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum; quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum id redigi collegium potuerit, non invenio: quum inter augures constet, imparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Tatienses, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti, novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterùm, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre passi Patres, quàm quum consulatum vulgari viderent: simulabant ad

Deos

Deos id magis, quàm ad se, pertinere. ipsos visuros, ne sacra sua polluantur : id se optare tantùm, ne qua in rempublicam clades veniat. Minùs autem tetendere, assueti jam tali genere certaminum vinci. & cernebant adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores; sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque & triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maximè ferunt, & inter Publium Decium Murem. qui quum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebejis consulatus rogabatur, disseruissent; retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem: quo se habitu pro populo ac legionibus devovisset. TUM *Publium Decium cos. purum piumque Diis immortalibus visum, aquè ac si T. Manlius collega ejus devoveretur: eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minùs audirent Dii, quàm Ap. Claudii? castiùs eum sacra privata facere, & religiosiùs Deos colere, quàm se? quem pœnitere veterum, quæ pro republica nuncupaverint tot consules plebeji, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebejorum ductu & auspicio res geri cœpta sunt: numerarentur triumphi: jam ne nobilitatis quidem suæ plebejos pœnitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus*

spei fore senatui populoque Romano in patriciis quàm in plebejis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui Deorum hominumve indignum videri potest, inquit, *eos viros, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali laureaque honorâritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? qui Jovis* Optimi *Maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit, si conspicietur cum capide ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus, æquo animo legetur; si auguratum aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deûm) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quàm acceperimus; & Deorum magis, quàm nostra caussa expetamus, ut quos privatim colimus, publicè colamus.*

VIII. *Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam integra sit caussa patriciorum de sacerdotiis, & non jam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri cærimoniarumque aliarum plebejos videmus. nec tum patriciis ulla injuria facta est, quum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebejos numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quæ plebeji nominentur: non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines* ple-

plebeii divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quàm magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam principem nobilitatis vestra, seu Attum Clausum seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora afferimus: imò omnia eadem, qua vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus: Cajus Licinius Stolo primus magister equitum: C. Marcius Rutilus primus & dictator & censor: Q. Publilius Philo primus prator. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos justum imperium & auspicium domi militiaque: aquè adhuc prosperum plebejum ac patricium fuit, porroque erit. En unquam fando audistis, patricios primò esse factos, non de coelo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quàm ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, avumque jam poterit filius meus. Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. Certamen tantùm patricii petunt, nec curant quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublica, UTI ROGAS, *jubendam censeo.*

IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat: apparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor

suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentiùs sanctam. tertià ea tum post reges exactos lata est, semper à familia eadem. Caussam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quàm quòd plus paucorum opes, quàm libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quòd gravi pœna, si quis verberâsset necâssetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocâsset, virgis cædi securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quàm improbè factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum credo vinculum satis validum legis. nunc vix seriò ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appulejus in Umbria Nequinum oppidum circumsedit. locus erat arduus, atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est: nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno majori se usui reipubl. fore

Ante Chr. 499. *U. C.* 453.

suæ urbano gesto magistratu: ita nec dissimulantem quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit, qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium, Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium, Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse; secutamque fabulam mistam ex ædilitiis, & consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum à P. Sempronio Sopho & P. Sulpicio Saverrione censoribus; tribusque additæ duæ, Aniensis ac Terentina.

X. Hæc Romæ gesta. Ceterùm ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto, ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt; inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incautè credenda. cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. qua refracta, consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eò adversus Umbros missa, à flumine Narnia appellata. exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adversus inducias paratum bellum. sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingressus, paullisper à proposito avertit. Pecunia deinde,

qua

quas multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta acceptaque, quum parata cetera ad bellum essent, sequique Etruscus juberet, inficias eunt, mercedem se belli Romanis inferendi pactos: quicquid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacesserent cultores. Militaturos tamen se, si utique Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant. Multa de eo concilia populorum Etruriae habita. nec perfici quicquam potuit; non tam, quia imminui agrum, quam quia accolas sibi quisque adjungere tam efferatae gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem, sine labore ac periculo partam, retulerunt. Romae terrorem praebuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti: eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo est.

XI. T. Manlio consuli Etruria provincia sorte evenit: qui vix dum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspiravit. tertius ab eo casu dies finis vitae consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos. Romae tum desiderio viri, tum incommoditate temporis tristis nuncius fuit, ut Patres ab jubendo dictatore consulis subrogandi comitia ex sententia principum habita deterruerint. M. Valerium consulem omnes sententiae centuriaeque dixere; quem sena-

senatus dictatorem dici jussurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeò ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset; neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, quum passim non villæ solùm sed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset; alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immeritò terribile erat, fama, Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: Samnites arma & rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ: & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret, (ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet) ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione præparando ac convehendo frumento fuisset. Eo anno (nec traditur caussa) interregnum initum. interreges fuere Appius Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit: creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt questum, *quia conditionibus perlicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quàm ut unquam postea no-*

Ante Chr. 292. U. C. 464.

men

men Romanum violent. Orare Patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quanquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.

XII. Brevis consultatio senatus fuit. ad unum omnes jungendum foedus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benignè responsum Lucanis, ictumque foedus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denunciarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus & Patres censuerunt & populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt: diversique ad suum quisque bellum proficiscuntur. Scipioni segne bellum, & simile prioris anni militiæ exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrimque cæde. nox incertis, qua data victoria esset, intervenit. lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam & stativa trepidè deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur: prædæ un-

undique actæ. nec solum modò vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis. urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

XIII. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Æquicolarum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quòd non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quòd exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis. Itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primò non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem, convertit. *Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: & fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, & constantior, quàm velint humanæ res, videatur. Et se gloriæ seniorum succrevisse, & ad suam gloriam consurgentes alios lætum aspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam justa studia: quæ verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari jussit, qua intra decem annos eundem consulem

lem refici non liceret. Vix prae strepitu audita lex est. tribunique plebis, nihil id impedimenti futurum ajebant, se ad populum laturos, uti legibus solveretur. Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo attineret leges ferri*, rogitans, *quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere*. Populus nihilominus suffragia inibat: & ut quæque intro vocata erat centuria, consulem haud dubiè Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dii approbent*, inquit, *quod agitis, acturique estis, Quirites. Cæterùm, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis; in collega sit mea apud vos gratiæ locus. P. Decium, expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso mecum consulem faciatis*. Justa suffragatio visa. omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quàm quod lege finitum erat, agri possiderent. nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartùm & P. Decius Mus tertiùm, quum inter se agitarent, ut alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc aut in illam provinciam copiæ satis, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset: ab Sutrio, & Nepete, & Faleriis legati, auctores concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis quà venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones du-

ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit: explorant tamen latiùs, quàm populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites desperato improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, & ipsi acie justa maluerunt concurrere. itaque & in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo quàm spe, committunt. Ceterùm, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri videt, M. Fulvium & M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, & adhortari, ut, si quando unquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent. Peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spem in impetu esse equitum. & ipsos nominatim juvenes pari comitate utrumque nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterùm, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quàm posset occultissimè, circumducere jubet: inde ascensu abdito

dito à conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites ducibus tribunis haud multo plus hostibus quàm suis, ex improviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies; nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prœlio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus: nec sustinere frons prima tam longum certamen, increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitem: & tempore improvisa ex montibus signa, clamorque sublatus non vero tantum metu terruere Samnitium animos. nam & Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit: & pro se quisque miles, adesse alterum consulem, adesse legiones, gaudio alacres fremunt: errorque utilis Romanis oblatus, fugæ formidinisque Samnites implevit, maximè territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur. & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quàm pro tanta victoria, fuit. tria millia & quadringenti cæsi: capti ad trecentos ferme & triginta: signa militaria capta tria & viginti.

XV. Samnitibus Apuli se ante prœlium conjunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit quàm cædis. duo millia Apulorum cæsa. spretoque eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quin-

quinque mensium evastârunt. Quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex & octoginta. nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monimenta vastitatis circa, regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia quadringenti. cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum caussa Romam profectus maturavit eam rem agere. quum primò vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris caussa, quàm ut patricii recuperarent duo consularia loca, cum suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primò, de se eadem fere quæ priore anno dicendo, abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas: orare ut ex cœno plebejo consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium quàm se consulem fieri videret: *nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum*. Ita Lucius Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Appium Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubiè præstantem.

Ante Chr. 296.
U. C. 458.

XVI. Co-

XVI. Comitiis perfectis, veteres consules jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio & Ap. Claudio consulibus; P. Decius, qui consul in Samnio relictus à collega fuerat; proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se praelio committentem, postremò expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt; &, quod legationibus nequicquam saepe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mistis terrore precibus, acturos efficaciùs rati, postulaverunt principum Etruriae concilium: quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentâsse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem à populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellâsse, quòd pax servientibus gravior, quàm liberis bellum esset: unam sibi spem reliquam in Etruscis restare: scire, gentem Italiae opulentissimam armis, viris, pecunia esse: habere accolas Gallos, inter ferrum & arma natos, feroces cum suopte ingenio, tum adversus Romanum populum; quem captum à se, auroque redemptum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenae quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiae regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant.*

XVII. Haec

XVII. Hæc eos in Etruria jactantes, molientesque, bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato concilio, *Quid per agros*, inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes ac mœnia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio præsidet: cessere finibus; ac sibimet ipsi exsilium conscivere.* Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, & caritate ducis, & spe majoris quàm ex agrestibus populationibus prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi captique: & alia præda ingens capta est: quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. *Haccine*, inquit, *victoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes fortunæque in urbibus relictæ, vestræ sunt, quando legiones eorum, tot prælíis fusas, postremò finibus expulistis. Vendite ista: en illicito lucro mercatorem, ut sequatur agmen: ego subinde suggeram, quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud magnus, præda major manet.* Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti à muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in mœnia evasere. captum oppidum ac direptum est: ad duo millia & trecenti occisi: & sex millia hominum capta: & miles ingenti præda potitus; quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum

inde,

inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. Ceterùm ibi plus laboris ac periculi fuit. & defensa summa vi mœnia sunt: & locus erat munimento naturaque tutus. sed evicit omnia assuetus prædæ miles. ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, à Fabio Ferentinum, Romuleamque oppugnatas tradunt. sunt qui novorum consulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscumque ductu auspicioque, gererentur, Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur: cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes conciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: & Gallica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum jam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia: castra haud procul ab hoste posita. Ceterùm magis eò profectum est, quòd mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma Etruriæ populos metus Romani nominis comprimeret, quàm quòd ductu consulis quicquam ibi satis scitè aut fortunatè gestum sit. Multa prœlia

locis

locis & temporibus iniquis commissa, spesque indies graviorem hostem faciebat. & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas, ad collegam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa inter consules populi Romani jam iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit, Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se literis accitum. Jam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum. & Lucanorum seditiones, à plebejis & egentibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate per Q. Fabium proconsulem missum eò cum veteri exercitu compresserat. Decio depopulandos hostium agros relinquit: ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit; quem advenientem læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immeritò iratum, si nihil scripserat; illiberali & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset: *Satin' salvæ*, inquit, *Luci Volumni? ut sese in Samnio res habent? Quæ te caussa, ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: literis ejus accitum venisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. *Tu verò abeas*, inquit: *neque te quisquam moratur. etenim minimè consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene Hercules verteret*, dicere Volumnius: *malle frustra operam insumptam, quàm quicquam*

incidisse, cur non satis esset Etruria unus consularis exercitus.

XIX. Digredientes jam consules, legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obsistere, atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine rempub. prodat: si qua clades incidisset, desertori magis, quàm deserto, noxiæ fore. Eò rem adductam, ut omnis rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. neminem quæsiturum, quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed à republ. & ab exercitu retineri, experiretur modò voluntatem militum.* Hæc monendo obtestandoque, prope restitantes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius caussa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset; cavillansque Appius *sibi acceptum referre* diceret *debere, quòd ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberent: priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequîsse, nunc jam populares orationes serere. Quàm mallem,* inquit Volumnius, *tu à me strenuè facere, quàm ego abs te scitè loqui didicissem. Postremò conditionem ferre, qua decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam & Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* tum mili-

militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. quo animadverso consensu, Volumnius, *Quoniam, in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erravi, non committam ut quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velitis, clamore significate*. Tum verò tantus est clamor exortus, ut hostes è castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. & Volumnius signa canere, ac vexilla efferri è castris jussit. Appium addubitâsse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commodè instructi fuerunt. nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque impetu magis milites, quàm cujusquam ductu aut imperio, pugnam capessebant: & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quàm Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inæquali concursum est: &, velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cœlum sublatis conspiceretur, ita precatus esse, *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo*. Hæc precatus, velut instigante Dea, & ipse collegæ & exercitus virtutem adæquavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; & milites, ne ab altera parte priùs victoria incipiat, annituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem

haud facilè sustinentes, quàm cum qua manus conserere assueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii, cohortiumque Sabellarum, paullisper recruduit pugna. iis quoque mox fusis, jam à victoribus castra oppugnabantur. & quum Volumnius ipse portæ signa inferret, Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos: per vallum, per fossas irruperunt. Castra capta direptaque: præda ingens parta, & militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi: duo millia & centum viginti capti.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu, populationibusque Campani agri, ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, & ipse cernit recentia cladis vestigia, & Caleni narrant tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicari agmen possit: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea quanquam similia veris erant, certiùs tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem: inde tertia vigilia moturum iter in Samnium esse. His

satis

ſatis exploratis profectus, tanto intervallo ab hoſtibus conſedit, ut nec adventus ſuus propinquitate nimia noſci poſſet, & egredientem è caſtris hoſtem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad caſtra acceſſit: gnaroſque Oſcæ linguæ exploratum quid agatur mittit. Intermiſti hoſtibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoſcunt infrequentia armatis ſigna egreſſa, prædam prædæque cuſtodes exire, ignobile agmen, & ſua quemque molientem, nullo inter alios conſenſu, nec ſatis certo imperio. Tempus aggrediendi aptiſſimum viſum eſt: & jam lux appetebat. itaque ſigna canere juſſit; agmenque hoſtium aggreditur. Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ ſe agere prædam; pars ſtare; incerti utrùm progredi, an regredi in caſtra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. & Romani jam tranſcenderant vallum: cædeſque ac tumultus erat in caſtris. Samnitium agmen, præterquam hoſtili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipſi ſoluti vinctos ſolvebant: partim arma in ſarcinis deligata rapiebant, tumultumque prœlio ipſo terribiliorem, intermiſti agmini, præbebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Stajum Minacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt: diſſipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipſum circumſiſtunt, inſidentemque equo captum ad conſulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima ſigna Samnitium: prœliumque jam profligatum integratum eſt, nec diutius ſuſtineri potuit. Cæſa ad ſex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: ſigna militaria

ria triginta: &, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia & quadringenti; præda ingens sociorum: accitique edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Præstituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessæ: coactique vendere prædam, ne alibi quàm in armis animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: & per eos fortè dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum, Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari: & Gallos pretio ingenti sollicitari. His nunciis senatus conterritus, justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit. nec ingenui modò, aut juniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. & defendendæ urbis consilia agitabantur: summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Ceterùm parte curæ exonerârunt senatum Lucii Volumnii consulis literæ; quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque & supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt: justitium remittitur, quod fuerat dies decem & octo: supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis, depopulatæ ab Samnitibus, agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur; una ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata; altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium

datum

datum est, ut plebiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare, nec, qui nomina darent, facilè inveniebantur: quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum, & crebræ literæ Appii, monentis, ne regionis ejus motum negligerent. *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. jam castra bifariam facta esse: quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* Ob hæc (& jam appetebat tempus comitiorum) L. Volumnius consul Romam revocatus. qui prius, quàm ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. *jam tum, quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos, duos consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubiè tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.*

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur: eumque & prærogativæ, & primò vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremò ad collegam P. Decium poscendum. *id senectuti suæ adminiculum fore: censura, duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nil concordi*

Ante Chr. 295. U.C. 457.

cordi collegio firmius ad rempubl. tuendam esse. novo imperii socio vix jam assuescere senilem animum posse: cum moribus notis faciliùs se communicaturum consilia. Subscripsit orationi ejus consul cum meritis P. Decii laudibus, tum *quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent,* memorando, *quàm prope ultimum discrimen suis & collegæ certaminibus nuper ventum foret:* admonendo Decium, Fabiumque, *ut uno animo, una mente viverent. esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsides habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse.* His agendis dies est consumptus. postridie ad præscriptum consulis & consularia & prætoria comitia habita. Consules creati, Q. Fabius & P. Decius: Ap. Claudius prætor: omnes absentes. & L. Volumnio ex senatusconsulto & scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum caussa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publicè vinum ac thus sacrificiis præbitum. supplicatum iere frequentes viri feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patriciam plebejo nuptam Volumnio consuli, matronæ, quòd è Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem ani-

animorum exarsit: quum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam; & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri, honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere, verò gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit: & convocatis plebejis matronis conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ plebejæ dedico: vosque hortor, ut quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit: detisque operam, ut hæc ara, quàm illa, si quid potest, sanctius, & à castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio à pollutis, nec matronis solùm, sed omnis ordinis feminis, postremò in oblivionem venit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt. quorum bonis mulctaris, ex eo quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis; & ad Ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Urbis sub uberibus lupæ posuerunt: semitamque saxo quadrato à Capena porta ad Martis straverunt: & ab ædilibus plebejis, L. Ælio Pæto & C. Fulvio Curvo, ex mulctaticia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti: pateræque aureæ ad Cereris positæ.

XXIV. Q. inde Fabius quintum & P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuraque collegæ; nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quàm concordia inter se clari. quæ ne perpetua esset, ordinum magis quàm ipsorum inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebejis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certè contentio in senatu: &, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. in concione, ut inter militares viros, & factis potiùs quàm dictis fretos, pauca verba habita: Fabius, *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse* dicere, *se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sollicitâssent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii, legisse* sensim exprobrat: *& invidisse Decium concordibus collegiis tribus*. Postremò *se tendere nihil ultra, quàm ut, si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent. in senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum*. P. Decius senatus injuriam querebatur. *quoad potuerint Patres annisos ne plebejis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modò populi, sed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris ejus caussa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ, quæ modò non*

sua

sua contumelia splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis: velle & P. Decium gloriari: & forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se exstincturum. Postremò se collegæ honores præmiaque concessurum verecundia ætatis ejus majestatisque: quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum: &, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certè laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potiùs, quàm Patres gratificentur. Jovem optimum maximum, Deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certè id & natura æquum, & exemplo utile esse, & ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri rectè possit. Fabius nihil aliud precatus populum, quàm ut, priusquam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quàm senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: & pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, *Quatuor millia,* inquit, *peditum, & sexcentos equites duntaxat scribere in animo est. hodierno & crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. majori mihi cura est,*

ut omnes locupletes reducam, quàm ut multis rem geram militibus. Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac spei gerente, quòd non desiderata multitudo erat: ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt, qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere; læti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quòd eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius quò pergerent. respondentibusque lignatum se ire, *ain' tandem*, inquit, *num castra vallata non habetis?* Ad hoc quum succlamatum esset; duplici quidem vallo, & fossa, & tamen in ingenti metu esse: *habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum: redite, & vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, & iis qui in castris remanserunt militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, consulis se Q. Fabii facere jussu. Postero inde die castra mota, & Appius prætor Romam dimissus. inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems hauddum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, præpositoque castris L. Scipione proprætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quàm quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto accitus. nam in utrumque auctores sunt. Ab

Ap-

Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt: quum in senatu, & apud populum (id quod per literas assiduè fecerat) terrorem belli Etrusci augeret. *non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum adversus quatuor populos. Periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinque millia peditum, equitumque cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci.* Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipubl. posset, Romam venisset: vel aliquem ex legatis misisset, à quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, & quot per duces esset.

XXVI. Fabius ut Romam rediit, & in senatu, & productus ad populum, mediam orationem habuit, ut nec augere nec minuere videretur belli famam: magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quàm suo aut reip. periculo consulere. ceterùm si sibi adjutorem belli, sociumque imperii darent; quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? *Neminem omnium secum conjungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore: sin collega quid aliud malit; at sibi L.* Volum-

Volumnium darent adjutorem. Omnium rerum arbitrium & à populo, & à senatu, & ab ipso collega Fabio permissum est. & quum Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis, triumphusque non bellum decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit; adjecerunt & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterùm antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem & castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant parte alia egressi. ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique urgèret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul à Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quàm in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa,

infixa, orantesque moris sui carmine. Sunt qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant: nec tantum cladis acceptum: & circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem subsidium è castris tulisse, victoresque Umbros, redintegrato prœlio, victos esse: captivosque eis ac prædam ademptam. Similius vero est, à Gallo hoste, quàm Umbro, eam cladem acceptam; quòd, cum sæpe aliàs, tum eo anno, Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quòd ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini majore exercitu, quàm Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius & L. Postumius Megellus, proprætores ambo, stativa in eis locis habere jussi.

XXVII. Consules ad hostes transgressi Apennino in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita convenit, ut ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti, dies indicta pugnæ: Samnitibus Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana oppugnare. Hæc consilia turbârunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi: qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut

ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur. per biduum lacessiere prœlio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. pauci utrimque cecidere: magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quàm ad discrimen summa rerum adducta. Tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum è montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. lupo data inter ordines via, cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illac fuga*, inquit, *& cædes vertit, ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris nostri admonuit.* Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Adversus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, adversus Gallos pro sinistro Decius quintam & sextam instruit. secunda & quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeò æquis viribus gesta res est, ut, si affuissent Etrusci & Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinâssent, accipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterùm, quanquam communis adhuc Mars belli erat, nec dum discrimen fortuna fecerat qua datura vires esset, haudquaquam similis pugna in dextro lævoque cornu erat. Romani

apud

apud Fabium arcebant magis quàm inferebant pugnam: extrahebaturque in quàm maximè serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus fluere; primaque eorum prœlia plusquam virorum, postrema minus quàm feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quàm integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit: & quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipse, fortissimæ juvenum turmæ immistus, orat proceres juventutis, ut secum in hostem impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu & ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longiùs evectos, & jam inter media equitum agmina prœlium cientes, novum pugnæ conterruit genus. essedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, & insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani: & insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quò fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare

care fusos. deinde ut nulla vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror*, inquit, *familiare fatum? Datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Jam ego mecum legiones hostium mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus, M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. devotus inde eadem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri. Quum secundùm solennes precationes adjecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem; cælestium, inferorum iras: contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium; locumque eundem suæ pestis & Gallorum ac Samnitium fore*: hæc exsecratus in se hostesque, quà confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum; inferensque se ipse infestis telis interfectus est.

XXIX. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori aliàs esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, & maximè globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana incassum jactare tela: torpere quidam, & nec pugnæ meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque proprætorem esse, vociferari, *Vicisse Romanos, defunctos consulis fato: Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deorum Manium esse: rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem:*

aciem : furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio & C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie, jussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna : jussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta. quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus, ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro cornu primò (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem : deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa eandem vim habere visa, præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent impetu, incurrerent ; sensim suos signa inferre jussit, & commovere hostem. Postquam non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse : tum collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, & legiones concitavit, & signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum : præterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius, audita morte collegæ, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet, & circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem : tertiæ deinde

inde legionis subsequi principes; &, qua turbatum agmen hostium viderent, impetu equitum instare, ac territos cædere. Ipse ædem Jovi Victori, spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra, & Galli ab tergo circumventi. Cæsa eo die hostium viginti quinque millia, octo capta. nec incruenta victoria fuit. Nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia: ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia hostium, conjecta in acervum, Jovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. postero die inventum, relatumque est cum multis militum lacrimis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta; & præter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregiè est: Perusinorumque & Clusinorum cæsa amplius tria millia, & signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum à Pelignis est. ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam vero stanti. sed superjecere quidam augendo fidem, qui in hostium

exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse : scilicet cum Umbris Tuscisque, quos & ipsos pugnæ affuisse. & ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium proconsule ducem consulibus, exercitumque ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem secuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quàm mors præclara P. Decii est : excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque & tunicæ ; præmia illa tempestate militiæ haudquaquam spernenda.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc nec in Etruria pax erat. nam & Perusinis auctoribus post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat : & Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque, & parte alia in Æserninum, quæ Vulturno adjacent flumini, descendere. Adversus eos Appius Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria, rebellante denuo, quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit : cepit ad mille septingentos quadraginta : qui redempti singuli æris trecentis decem. præda alia omnis militibus concessa. Samnitium

nitium legiones quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius proconsule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. ibi & Samnitium legiones omnes considunt, & Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. nam & terram multifariam pluisse, & in exercitu Appii Claudii plerosque fulminibus ictos nunciatum est: librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia mulctavit. ex quo mulctaticio ære Veneris ædem, quæ prope Circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen, annumque sextum & quadragesimum, à M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. & ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen duriora pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, misti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant: imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant: socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus jam stare poterant; tamen bello non abstinebant. adeò ne infeliciter quidem defensæ

libertatis

libertatis tædebat: & vinci, quàm non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus & M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est: quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationem Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit. Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos opprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem: ubi & intrare, nedum vastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. & quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeò, ut lucis usum eriperet, non prospectu modò extra vallum adempto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Improvisò oppressis, nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum decumana porta impetus factus, itaque

Ante Chr. 294. U. C. 458.

itaque captum quæstorium: quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde ad arma.

XXXIII. Consul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Suessanamque, quæ proximæ fortè erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum principali via inducit. Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: & clamore magis quàm oculis hostem noscunt; nec, quantus numerus sit, æstimari potest. Cedunt primò incerti fortunæ suæ, & hostem introrsum in media castra accipiunt. inde quum consul vociferaretur, expulsine extra vallum, castra deinde sua oppugnaturi essent, rogitans: clamore sublato, connixi primò resistunt: deinde inferunt pedem, urgentque, & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt: expellunt extra portam vallumque: inde pergere àc persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ, vigilumque, & eorum qui circa quæstorium oppressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit: & non modò proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama tumultuosior etiam, quàm res erant, perlata Romam, coëgit L. Postumium consulem, vixdum validum, proficisci ex urbe: prius tamen, quàm exiret, militibus edicto Soram jussis convenire. Ipse ædem Victoriæ, quàm ædilis curulis ex mulctaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit.

cavit. Ita ad exercitum profectus ab Sora in Samnium, ad castra collegæ perrexit. inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi consules ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt.

XXXIV. Postumius Milioniam oppugnare adortus, vi primò atque impetu, deinde, postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, capta jam urbe, ab hora quarta diei ad octavam fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. postremò potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur simul advenit consul, primò ita compositus instructusque mœnibus successit, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde ut silentium vastum in urbe, nec arma nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret: duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia atque explorare omnia jubet. equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. Adequitant deinde sensim portis: urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt excessum urbe: solitudine haud dubia perspicuum esse, & recentibus vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum.

rum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem; & modicum spatium progressos tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque eò se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longè latèque silentium ac solitudinem vidisse: extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit, ceteros interim castra communire jussit. Ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictaque quæ migratu difficilia essent. Ea direpta: & cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam: suos prima vigilia profectos: credere eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. Prœlium varium & anceps fuit. tristius tamen eventu Romanis; & quia insueti erant vinci, & quia digredientes magis quàm in ipso certamine senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit, jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conferendas manus. Minus cladis (ceterùm non plus animorum) ad hostes erat. ubi primùm illuxit, abire sine certamine cu-

piunt.

piunt. Sed via una, & ea ipsa præter hostes erat: qua ingressi, præbuere speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. Consul arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum: legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos: tota nocte inter vulnera & gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore à fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quæ ubi consul accepit, sibimet ipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat, *quid cessarent, tergiversarenturque? hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent: & pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse: qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Hæc jurganti increpantique respondebant, *confectos se pugna hesterna esse: nec virium quicquam, nec sanguinis superesse; majorem multitudinem hostium apparere, quàm pridie fuerit.* Inter hæc appropinquabat agmen: & jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant, nec dubium esse quin castra circumvallaturi sint. Tunc enimvero consul, *indignum facinus esse*, vociferari, *tantum contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur*, inquit, *in castris, ut fame potiùs per ignominiam, quàm ferro, si necesse est, per virtutem moriamur? Dii bene verterent, facerentque quod se dignum quisque*

ducerent: consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potiùs, quàm circumvallari castra Romana videat. Dicta consulis, legati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum approbavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter è castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti ac prope victi procedunt versus hostem, nec spe nec animo certiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo à primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur: exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos: nullam inde ne fugæ quidem patere viam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum evadendum.

XXXVI. In medio sarcinas conjiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, & stabant exspectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet: neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abiissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerant Samnites: & turbatus.

tus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, ut quicumque ad vallum pergeret, sive ille Romanus sive Samnis esset, pro hoste haberetur; hæc ipsa minitans, obstitit profusè tendentibus suis in castra, *Quò pergis*, inquit, *miles? & hic arma & vires invenies: nec vivo consule tuo nisi victor castra intrabis. proinde elige, cum cive, an hoste pugnare malis.* Hæc dicente consule equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solùm consulem, sed fors etiam adjuvit, quòd non institerunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem à castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: & ostendere suis, paucos & ordinibus incompositis effusè venire hostes. Inter hæc consul, manus ad coelum attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, si constitisset à fuga Romana acies, redintegratoque prœlio cecidisset vicissetque legiones Samnitium. Omnes undique annisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum. adeò facilè inclinata res, repulsique à castris hostes; mox etiam redacta ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæsere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem àrmatorum sarcinis circumdant. Tum verò eos à fronte urgere

pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac trecentorum, qui omnes nudi sub jugum missi. cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit, recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millia trecenti. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati, quum prædam aliam inde mistam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem ab Luceria redeuntem: nec prædam solùm amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi cæduntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis & exercitu ibi relicto, comitiorum caussa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militum, & quòd captivos sine pactione sub jugum misisset.

XXXVII. Consul alter, Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primùm pervastaverat Volsiniensem agrum: deinde cum egressis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipsorum depugnat. duo millia ac Etruscorum cæsi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantùm vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quàm bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimæ urbes, Etru-

truriæ capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; & vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. mulcta præsens quingentûm millium æris in singulas civitates imposita. Ob hasce res gestas consul quum triumphum ab senatu, moris magis caussa, quàm spe impetrandi petisset, videretque alios, quòd tardiùs ab urbe exisset; alios, quòd injussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos; ad solatium æquatæ repulsæ, sibi quoque negare triumphum: *Non ita*, inquit, *Patres conscripti, vestræ majestatis memor ero, ut me consulem esse obliviscar. eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, victoria & pace parta triumphabo*. Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta est. Pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, ajebant: pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum est: vocatusque eò consul, quum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed jussu populi triumphasse diceret; adjiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum: ni sciret, mancipia nobilium, tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse, ac futuram*: posteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adversus intercessionem septem tribunorum, & consensum senatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium auctor est Claudius, in Samnio

captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas; eumque triumphâsse. Fabius ambos consules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit; traductumque in Etruriam exercitum, (sed ab utro consule non adjecit) & ad Luceriam utrimque multos occisos: inque ea pugna Jovis Statoris aedem votam, ut Romulus ante voverat. sed fanum tantùm, id est locus templo effatus, jam sacratus fuerat. Ceterùm hoc demum anno, ut aedem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem voti damnata republica, in religionem venit.

Ante Chr. 293. *U. C.* 459.

XXXVIII. Sequitur hunc annum & consul insignis, L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: & bellum ingens victoriaque, quantum de Samnitibus nemo ad eam diem, praeter L. Papirium patrem consulis, pepererat. & fortè eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant: & opes Deorum etiam adhibuerant, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abîsset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus pluteisque, & linteis contectus, patens ducentos maximè pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sa-

ſacrum petere affirmabat ex vetuſta Samnitium religione: qua quondam uſi, majores eorum fuiſſent, quum adimendæ Etruſcis Capuæ clandeſtinum cepiſſent conſilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobiliſſimum quemque genere factiſque. ſinguli introducebantur. Erat cum alius apparatus ſacri, qui perfundere religione animum poſſet: tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæque circa cæſæ, & circumſtantes centuriones ſtrictis gladiis. Admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quàm ut ſacri particeps: adigebaturque jurejurando, quæ viſa auditaque in eo loco eſſent, non enunciaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine, in exſecrationem capitis familiæque & ſtirpis compoſito, niſi iſſet in prœlium, quò imperatores duxiſſent: & ſi aut ipſe ex acie fugiſſet, aut, ſi quem fugientem vidiſſet, non extemplo occidiſſet. Id primò quidam abnuentes juraturos ſe, obtruncati circa altaria ſunt: jacentes deinde inter ſtragem victimarum, documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea deteſtatione obſtrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec ſexdecim millium numerum confeciſſent. ea legio linteata, ab integumento conſepti quo ſacrata nobilitas erat, appellata eſt. His arma inſignia data, & criſtatæ galeæ, ut inter ceteros eminerent. Paullo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum ſpecie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni diſpar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam conſedit.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius superioris anni consul in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti; capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit. minus quàm collega cepit hominum, plus aliquanto occidit: præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maximè depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque gnaviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis quàm inferendo pugnam, dies absumebatur. quod quum inciperetur, remitteretur-que, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quàm ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit: *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste: opus esse & illum, quanta maxima vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta

referens. Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit: multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium apparatu, vana magis specie quàm efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere: & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem à parente suo occidione occisam; spoliaque ea honestiora victori hosti, quàm ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsan nomini familiæque suæ, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces; spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quàm qui, nefando sacro mista hominum pecudumque cæde respersus, ancipiti Deûm iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes Deos, hinc jurisjurandi adversus fœdera suscepti exsecrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.*

XL. Hæc comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset; simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: pœnitet in posterum diem dilatum certamen: moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis à collega, Papirius silentio surgit: & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimique æquè intenti erant: dux militum, miles ducis

cis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos qui auspicio intererant, pervenit. nam quum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nunciavit. Consul lætus, auspicium egregium esse, & Deis auctoribus rem gesturos pronunciat, signumque pugnæ proponit. Exeunti jam fortè in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas. quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri jubet: subsidiaque suis quæque locis, & præfectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem; equitibus legatos alios, C. Cædicium & C. Trebonium præfecit. Sp. Nautium mulos detractis clitellis cum cohortibus alaribus in tumulum conspectum propere circumducere jubet, atque inter ipsam dimicationem quanto maximè posset moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis. qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renunciaverunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. cui ille: *Tu quidem macte virtute diligentiaque esto; ceterùm qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, in semet ipsum religionem recipit: mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auspicium est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent & Samnites signa: insequitur acies ornata armataque; ut hostium quoque

que

que magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurreretur que, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nunciatum est, *Dii in praelio sunt*, inquit, *habet poenam noxium caput*. Ante consulem haec dicentem corvus voce clara occinuit. quo laetus augurio consul, affirmans nunquam humanis rebus magis praesentes interfuisse Deos, signa canere, & clamorem tolli jussit.

XLI. Proelium commissum atrox, ceterùm longè disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in proelium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quàm inferre pugnam, cogit. nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus à fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumque strages, & respersae fando nefandoque sanguine arae, & dira exsecratio, ac furiale carmen detestandae familiae stirpique compositum. his vinculis fugae obstricti stabant, civem magis quàm hostem timentes. Instare Romanus à cornu utroque, à media acie, & caedere Deorum hominumque attonitos metu. repugnatur segniter, ut ab iis quos timor moraretur à fuga. Jam prope ad signa caedes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: pulverem majorem quàm pro numero excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos

per

per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modò, sed etiam Romanos: & consul affirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adesse. annitarentur vincere priùs, quàm gloria alterius exercitus fieret.* Hæc insidens equo. inde tribunis centurionibusque imperat, ut vias equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit: perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit. instant Volumnius & Scipio, & perculsos sternunt. Tum jam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes; pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam præter hostes metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniam compulsum est. nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt. equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit. ad urbem Scipioni majore resistitur vi: non quia plus animi victis esset, sed meliùs muri quàm vallum armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore prius, quàm colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat, *Satin' æquo*

ani-

[illegible] patierentur ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli à portis urbis? Reclamantibus universis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portam: secuti alii testudine facta in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere: penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Hæc primò ignorare consul, & intentus recipiendo exercitui esse. jam enim præceps in occasum sol erat, & appetens nox periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longiùs ab dextra castra capta videt, ab læva clamorem in urbe mistum pugnantium ac paventium fremitu esse. & tum fortè certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset; acciri quas receperat copias, signaque in urbem inferri jussit. Ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere. nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterùm illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari à prœlio potuit: & in ipso discrimine, quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi, priusquam temetum biberet, sese facturum. id votum Diis cordi fuit, & auspicia in bonum verterunt.

XLIII. Eadem

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce ad moenia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem: subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Jam signum dantem eum nuncius à collega trepidus de viginti cohortium adventu, & ab impetu moratus est: & partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum coëgit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur: manumque, si fortè ita res posceret, conferret: modò ne ad Cominium eæ copiæ admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis jussit: ac testudine ad portas successit. simul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes: ita postquam jam non ex intervallo, nec missilibus, sed cominus gerebatur res: & qui ægre successerant ex plano in muros, loco quem magis timuerant victo, facilè in hostem imparem ex æquo pugnabant: relictis turribus murisque, in forum omnes compulsi, paullisper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. Deinde abjectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem consulis venerunt. cæsa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi. septem millia passuum quum abessent à Cominio, revocati ab suis, neutri proelio

occur-

occurrerunt. Primis ferme tenebris, quum in conſpectu jam caſtra, jam Aquiloniam habuiſſent, clamor eos utrimque par accidens ſuſtinuit. deinde è regione caſtrorum, quæ incenſa ab Romanis erant, flamma latè fuſa certioris cladis indicio progredi longiùs prohibuit. Eo ipſo loco prope temere ſub armis ſtrati paſſim inquietum omne tempus noctis, exſpectando timendoque lucem, egere. prima luce incerti, quam in partem intenderent iter, repente in fugam conſternantur conſpecti ab equitibus: qui, egreſſos nocte ab oppido Samnites perſecuti, viderant multitudinem non vallo, non ſtationibus firmatam. Conſpecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat. jamque etiam legionariæ cohortes ſequebantur: ceterùm nec pedes fugientes perſequi potuit; & ab equite noviſſimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. Arma multa pavidi, ac ſigna militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum eſt.

XLIV. Lætitiam utriuſque exercitus Romani auxit & ab altera parte feliciter geſta res. uterque ex alterius ſententia conſul captum oppidum diripiendum militi dedit: exhauſtis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia & Cominium deflagravere. & conſules, cum gratulatione mutua legionum ſuaque, caſtra conjunxere. In conſpectu duorum exercituum & Carvilius ſuos pro cujuſque merito laudavit, donavitque: & Papirius, apud quem multiplex in acie circa caſtra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque haſtatorum, armillis aureiſque coronis donavit: Nautium, propter

pter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium, propter navatam cum equitatu & in prœlio operam, & nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones, militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant. equites omnes, ob insignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certè alterius. Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eò pertinaciùs & infestiùs agere cetera & persequi; ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. *Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent.* Itaque, literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sepinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam legiones ducunt.

XLV. Literæ consulum ingenti lætitia & in curia & in concione auditæ: & quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. nec populo Romano magna solùm, sed peropportuna etiam ea victoria fuit: quia per idem ferè tempus rebellâsse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset: quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules, omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occa-

occasionem rebellandi habuisset. Legationes sociorum, à M. Atilio prætore in senatum introductæ, querebantur uri & vastari agros à finitimis Etruscis, quòd desciscere à populo Romano nollent: obtestabanturque Patres conscriptos, ut se à vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore. Segniùs tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent. quibus non redditis, ex auctoritate Patrum, jussu populi, bellum Faliscis indictum est: jussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transferet. Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies: Palumbinum eodem quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis signis collatis ancipiti prœlio, & cum majore sua, quàm hostium, jactura dimicavit. Castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit: oppugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut cæsa ad decem millia hominum: ita, ut parva admodum plures caperentur. Sortientibus provinciæ consulibus, Etruria Carvilio evenit secundùm vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sepinum major vis hostium restitit: sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex æquo erat:

erat: non enim muris magis se Samnites, quàm armis ac viris moenia, tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem justam coëgit hostes: obsidendoque, vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus cædis editum capta urbe: septem millia quadringenti cæsi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est.

XLVI. Nives jam omnia oppleverant; nec durari extra tecta poterat: itaque consul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis transiere, ac transvecti sunt: multæ civicæ coronæ, vallaresque ac murales, conspectæ. Inspectata spolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. æris gravis transvecta vicies centies millies & quingenta triginta tria millia. id æs redactum ex captivis dicebatur. argenti quod captum ex urbibus erat P M. CCCXXX. omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil datum ex præda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quòd tributum etiam in stipendium militum collatum est: quum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque hercule tam exiguo tempore per-

perficere potuisset) ab dictatore patre votam filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur; sed sociis etiam coloniisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvilius consul, in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capti. & Faliscis, pacem petentibus, annuas inducias dedit: pactus centum millia gravis æris, & stipendium ejus anni militibus. His rebus actis, ad triumphum decessit, ut minùs clarum de Samnitibus, quàm collegæ triumphus fuerat; ita cumulo Etrusci belli æquatum. Æris gravis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope ædem eidem Deæ ab rege Servio Tullio dedicatam. & militibus ex præda centenos binos asses, & alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Postumium, legatum ejus: qui dicta die à M. Cancio tribuno plebis fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quàm peragi, accusatio ejus poterat.

XLVII. Exacto jam anno novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est à P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti à primis censoribus: lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primùm ob res bello bene gestas ludos Romanos spectaverunt: palmæque tum primùm, translato è Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules, Q. Fabium Maximi filium Gurgitem & D. Junium Brutum Scævam. ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad solatium unius mali, pestilentiæ urentis simul urbem atque agros, suffecit. portentoque jam similis clades erat. & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur. Inventum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum, præterquam quòd unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

Ante Chr. 292.
U. C. 460.

EPITOMÆ

EPITOMÆ AB XI AD XXI

LIBRUM HISTORIARUM

Ab urbe Condita

T. LIVII PATAVINI:

Quas, ut amissæ Historiæ argumentum exstaret, hoc in loco placuit interponere.

EPITOME LIBRI XI.

*Q*Uum Fabius Gurges consul malè adversum Samnites pugnâsset, & senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc sibi ignominiam, eò maximè senatum movit, quòd iturum se filio legatum pollicitus est; idque præstitit: ejus consiliis & opera filius consul adjutus, cæsis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentia laboraret, missis legatis ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insu-

V. C. 460.

insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Æsculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui praeesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quartò renovatum est.

U. C. 462. *Curius Dentatus consul, Samnitibus cæsis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Adria. Triumviri capitales tunc primùm creati sunt. Censu acto lustrum conditum est: censa sunt civium capita ducenta septuaginta tria millia. Plebs propter æs alienum, post graues & longas seditiones, ad ultimum secessit in Janiculum: unde à Q. Hortensio dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Volsinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.*

EPITOME LIBRI XII.

QUum legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum à Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui praerat classi, occiso, legati ad eos à senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt. ob id bellum iis indictum est. Sammites defecerunt. Adversus eos, & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos, aliquot prœliis à compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio

cio Jubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

EPITOME LIBRI XIII.

V*Alerius Lævinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit,* V. C. 472. *elephantorum maximè insuetata facie territis militibus. Post prœlium quum corpora* Romanorum, *qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem* Romam *processit.* C. *Fabricius missus ad eum à senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, à rege tentatus est. captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus à Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut, componendæ pacis caussa, rex in urbem reciperetur. de qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui, propter valetudinem oculorum, jam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, & sententiâ sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartò fœdus renovatum est.* V. C. 474. *Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum à Pyrrho transfugerat, polliceretur se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, & Samnites prospere gestas continet.*

EPITOME LIBRI XIV.

Pyrrhus in Siciliam trajecit. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est.

U. C. 477. *Curius Dentatus, quum delectum haberet, ejus, qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quòd is decem argenti pondo facti haberet. Lustro à censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolemao Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deducta sunt, Posidonia & Cossa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit. quo facto ab iis foedus violatum est. Res praeterea contra Lucanos, Samnites & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.*

EPITOME LIBRI XV.

Victis Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, qua Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsâssent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data. coloniae deducta, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primùm populus Romanus argento uti coepit. Umbri & Sallentini

tini victi in deditionem accepti sunt. Quaestorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

EPITOME LIBRI XVI.

ORigo *Carthaginiensium & primordia urbis referuntur: contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus. Quum de ea re inter suadentes ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset, transgressisque tum primum mare equitibus Romanis adversus Hieronem saepius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum à censoribus conditum. censa sunt civium capita ducenta nonaginta duo millia, ducenta viginti quatuor. Decimus Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Æsernia deducta est. Res praeterea contra Poenos & Vulsinios prospere gestas continet.*

EPITOME LIBRI XVII.

CN. *Cornelius consul à classe Punica circumventus, & per fraudem, velut in colloquium evocatus, captus est. C. Duillius consul adversus classem Poenorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoria duxit triumphum. ob quam caussam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti à coena, tibicine canente, funale praeferretur. L. Cornelius consul in Sardinia & Corsica contra Sardos, & Corsos, & Hannonem Poenorum ducem, feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum, à Poenis circumsessum, temere* du-

U. C. 492.

U. C. 493.

duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute & opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat. Annibal dux Pœnorum, victa classe, cui præfuerat, à militibus suis in crucem sublatus est.

EPITOME LIBRI XVIII.

Atilius Regulus consul, victis navali prœlio Pœnis, in Africam trajecit. & ibi serpentem portentosæ magnitudinis cum magna militum clade occidit, & quum aliquot prœliis bene adversum Carthaginienses pugnâsset, successorque ei à senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas questus est. in quibus inter caussas petendi successoris, quòd agellus ejus à mercenariis esset desertus. Quærente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcessito à Carthaginiensibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prœlio & captus est. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformavere naufragia classium. Tib. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus. P. Sempronius Sophus, M'. [illegible]ius Valerius Maximus, censores, quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt. lustrum condiderunt: quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus à Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, &, si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, jurejurando adstrictus est rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset. Utrumque negandi auctor senatui fuit:

&

& quum, fide custodita, reversus esset, supplicio à Carthaginiensibus de eo sumpto, periit.

EPITOME LIBRI XIX.

CÆcilius Metellus, rebus adversus Pœnos prospere gestis, speciosissimum egit triumphum, tredecim ducibus hostium, & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul contra auspicia profectus jussis immergi pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit: & revocatus à senatu, jussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem; qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta est. Colonia deducta fuit Fregena, in agro Sallentino Brundusium. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii, qui, contemptis auspiciis, malè pugnaverat, à ludis revertens, quum turba premeretur, dixit, Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! *ob eam caussam mulcta ei dicta est. Duo prætores tum primùm creati sunt. Cæcilius Metellus, pontifex maximus, A. Postumium consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est à sacris recedere. Rebus adversus Pœnos à pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriæ C. Lutatius*

V. C. 501.

V. C. 503.

tatius consul, victa ad Ægates insulas classe Pœnorum, imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus, pontifex maximus, ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adjectæ sunt, Velina & Quirina. Falisci quum rebellâssent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

EPITOME LIBRI XX.

SPoletum colonia deducta. Adversus Ligures tunc primùm exercitus promotus est. Sardi & Corsi, quum rebellâssent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis, propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primùm trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot prœliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. item Illyrii, quum rebellâssent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum à censoribus conditum est: quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent; Æsquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam

V. C. 530.

niam munivit, & circum Flaminium exstruxit. Colonia deducta in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.

LIBER XXI.

EPITOME.

I, &c. IN *Italiam belli Punici secundi ortus narratur*: V, &c. *Et Annibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus.* XIV. *A quo Saguntum sociorum populi Romani civitas octavo mense capta est.* XVIII. *De quibus injuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur, quum satisfacere nollent, bellum iis indictum est.* XXIV, &c. *Annibal, superato Pyrenæo saltu, per Gallias, fusis Volscis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit; & laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot prœliis repulisset)* XXXVII, XXXVIII. *descendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equestri prœlio fudit.* XLV, XLVI. *In quo vulneratum* P. *Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit.* LV, LVI, &c. *Iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Annibal Appenninum quoque per maximam militum vexationem propter vim tempestatum transiit.* LIX. *Clade pari cum Sempronio Consule pugnat.* LX, &c. *Cn. Cornelius*

nelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto.

I. IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maximè memorabile omnium, quæ unquam gesta sint, me scripturum, quod Annibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma: neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conserebant bello. & adeò varia belli fortuna, ancepsque Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui vicere. Odiis etiam prope majoribus certârunt, quàm viribus; Romanis indignantibus, quòd victoribus victi ultro inferrent arma; Pœnis, quòd superbè avarèque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Annibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Amilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum perfecto Africo bello exercitum eò trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, quum primùm posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissæ. nam & Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam superimposito, interceptam.

II. His

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos; ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret, majus eum, quàm quod gereret, agitare in animo bellum: &, si diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, quæ Annibalis ductu intulerunt. Mors Amilcaris peropportuna & pueritia Annibalis distulerunt bellum. Medius Asdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (ut ferunt) primò Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem provecto annis adscitus, & quia gener erat, factionis Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quàm modicæ erant, haud sanè voluntate principum, imperio potitus. Is plura consilio quàm vi gerens, hospitiis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quàm bello aut armis, rem Carthaginiensem auxit. Ceterùm nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit: comprehensusque ab circumstantibus haud alio, quàm si evasisset, vultu, tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante lætitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cùm hoc Asdrubale, quia miræ artis in sollicitandis gentibus, imperioque jungendis suo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

III. In Asdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, quâ extemplo ju-

venis Annibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vixdum puberem Asdrubal literis ad se arcessierat: actaque res etiam in senatu fuerat; Barcinis nitentibus, ut assuesceret militiæ Annibal, atque in paternas succederet opes. Hanno alterius factionis princeps, *Et æquum postulare videtur*, inquit, *Asdrubal; & ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes convertisset, *Florem ætatis*, inquit, *Asdrubal, quem ipse patri Annibalis fruendum præbuit, justo jure eum à filio repeti censet. nos tamen minimè decet juventutem nostram pro militari rudimento assuefacere libidini prætorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis serò imperia immodica, & regni paterni speciem videat? & cujus regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum maturè serviamus? Ego, istum juvenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum vivere æquo jure cum ceteris, censeo; ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.*

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Annibal in Hispaniam, primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Amilcarem viventem redditum sibi veteres milites credere, eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. deinde brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum

rendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facilè decerneres, utrùm imperatori, an exercitui carior esset: neque Asdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenuè agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali non voluptate modus finitus. vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora. Id quod gerendis rebus superesset, quieti datum. ea neque molli strato, neque silentio arcessita. * Multi sæpe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. Vestitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque idem longè primus erat. princeps in prœlium ibat, ultimus conserto prœlio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quàm Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum ac vitiorum triennio sub Asdrubale imperatore meruit: nulla re, quæ agenda videndaque magno futuro duci esset, prætermissa.

V. Ceterùm ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Amilcarem, deinde Asdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret: * Saguntinis inferre bellum statuit. quibus oppugnandis

quia

quia haud dubiè Romana arma movebantur, in Olcadum fines priùs (ultra Iberum ea gens in parte magis quàm in ditione Carthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, tractus ad id bellum videri posset. Cartejam, urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat diripitque. Quo metu perculsæ minores civitates, stipendio imposito imperium accepere: victor exercitus opulentusque præda Carthaginem Novam in hiberna est deductus. Ibi largè partiendo prædam, stipendio præterito cum fide exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica & Arbacala urbes vi captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exsulibus Olcadum, priore æstate domitæ gentis, quum se junxissent, concitant Carpetanos: adortique Annibalem regressum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave præda turbavere. Annibal proelio abstinuit; castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus præcepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, elephantos ante quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere, invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quòd metu cessisse credebant hostem; id morari victoriam rati, quòd inter-

interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, quà cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ vis ingens equitum in flumen immissa: medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum: quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel inermi equite, equo temere acto perverti posset: eques corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, comminus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta. quidam verticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt. postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum colligerentur, priusquam tanto ex pavore reciperent animos, Annibal, agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat. ceterùm jam belli caussa certamina cum finitimis serebantur, maximè Turdetanis. quibus quum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen juris, sed vim quæri appareret, legati à Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum, jam haud dubiè imminens, orantes. Consules tunc Romæ erant, P. Cornelius Scipio & Tib. Sempronius Longus. qui quum, legatis in senatum introductis, de republ. rétulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus si videretur digna caussa, & Annibali denunciarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret, & Carthaginem

Ante Chr. 218. *U. C.* 534.

ginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent: hac legatione decreta, necdum missa, omnium spe celeriùs Saguntum oppugnari allatum est. Tunc delata ex integro res ad senatum. Alii, provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam censebant: alii totum in Hispaniam Annibalemque intendebant bellum. erant qui non temere movendam rem tantam, exspectandosque ex Hispania legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit. legatique eò maturiùs missi, P. Valerius Flaccus & Q. Bœbius Pamphilus, Saguntum ad Annibalem, atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis rupti deposcendum.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summa vi oppugnabatur. Civitas ea longè opulentissima ultra Iberum fuit sita, passus mille ferme à mari. Oriundi à Zacyntho insula dicuntur, mistique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. ceterùm in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, quâ fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Annibal infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartitò aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quàm cetera circa, vallem vergens: adversus eum vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum

ventum est, cœptis succedebat. & turris ingens imminebat: & murus, ut in suspecto loco, supra ceteræ modum altitudinis emunitus erat: & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. Ac primò missilibus summovere hostem: nec quicquam satis tutum munientibus pati. deinde jam non pro mœnibus modò atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quàm Pœni. Ut verò Annibal ipse, dum murum incautiùs subit, adversum femur tragula graviter ictus cecidit; tanta circa fuga atque trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineæ desererentur.

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis quàm oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est bellum; pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ cœptæ agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus. ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multimoda arte distineri cœpti sunt: & non sufficiebant. jam enim feriebantur arietibus muri: quassatæ quoque multæ partes erant. una continentibus ruinis nudaverat urbem. tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum ea ruina crediderant Pœni, qua, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in

pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat, quales in oppugnationibus urbium, per occasionem partis alterius, conseri solent: sed justæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Pœno cepisse jam se urbem, si paullulum adnitatur, credente; Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne relicto à se loco hostem immitteret. Itaque quo acriùs & confertim magis utrimque pugnabatur, eo plures vulnerabantur; nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, missile telum hastili oblongo, & cetera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum exstabat. id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, linebantque pice. ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Sed id maximè, etiam si hæsisset in scuto, nec penetrâsset in corpus, pavorem faciebat: quòd quum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus præbebat.

IX. Quum ergo diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia præter spem resisterent, crevissent animi; Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset; clamorem repente oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt: inde impeditum trepidantemque exturbant: postremò fusum fugatumque in castra redigunt. Interim, ab Roma legatos venisse, nunciatum est. quibus obviam ad mare missi ab Annibale, qui dicerent, nec tutò

eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma: nec Annibali tanto discrimine rerum operæ esse legationes audire. Apparebat, non admissos protinus Carthaginem ituros. literas igitur nunciosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset.

X. Itaque præterquam quòd admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus, adverso senatu, caussam fœderis, magno silentio propter auctoritatem suam, non assensum audientium, egit. *Per Deos fœderum arbitros ac testes monuisse, prædixisse se, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem ejus conquiescere viri: nec unquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem Diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Utrùm hostem, an vos, an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos ab sociis, & pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non admisit; jus gentium sustulit. hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt. publica fraus absit: auctorem culpæ, & reum criminis deposcunt. Quo leniùs agunt, segniùs incipiunt; eo, quum cœperint, vereor ne perseverantiùs*

verahtiùs sæviant. Ægates insulas, Erycemque ante oculos proponite; quæ terra marique per quatuor & viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Amilcar, Mars alter, ut isti volunt. sed Tarento tum in Italia non abstinueramus ex fœdere: sicut nunc Sagunto non abstinemus Vicerunt ergo Dii hominesque: & id, de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupisset; eventus belli, velut æquus judex, unde jus stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Annibal vineas turresque admovet: Carthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falsus utinam vates sim) nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Annibalem? dicet aliquis. Scio meam levem esse in eo auctoritatem, propter paternas inimicitias. Sed & Amilcarem eo periisse lætatus sum. quòd si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus: & hunc juvenem, tanquam furiam facemque hujus belli, odi ac detestor. Nec dedendum solùm id piaculum rupti fœderis: sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eò, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, nec sollicitare quietæ civitatis statum possit. Ego autem ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios qui Annibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Annibalem ex fœdere Romanis dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.

XI. Quum Hanno perorâsset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit. adeò prope omnis senatus Annibalis erat, infestiúsque locutum

arguebant Hannonem, quàm Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, *Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Annibale esse. populum Romanum injustè facere, si Saguntinos vetustissimæ Carthaginiensium societati præponat.* Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal, quia fessum militem prœliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit. Ut verò pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeò accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini ut à prœliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies; ita non nocte, non die unquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quàm ante, adorta est: nec, qua primùm aut potissimùm parte ferrent opem (quum omnia variis clamoribus streperent) satis scire poterant. Ipse Annibal, quà turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. quæ quum admota, catapultis balistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudâsset, tum Annibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quòd cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. Itaque latiùs, quàm cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem

vade-

vadebant. Locum quoque editum capiunt: collatisque eo catapultis balistisque, ut castellum in ipsa urbe, velut arcem imminentem, haberent, muro circumdant. & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrimque summa vi & muniunt & pugnant. sed interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium longa obsidione, & minuitur exspectatio externæ opis; quum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. Paullisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Annibalis in Oretanos Carpetanosque. qui duo populi delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum defectionis quum præbuissent, oppressi celeritate Annibalis, omiserunt mota arma.

XII. Nec Saguntí oppugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, quem præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, ut ducem abesse nec cives nec hostes sentirent. Is & prœlia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantulum muri discussit: strataque omnia recentibus ruinis advenienti Annibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prœlium cum multorum utrimque cæde initum, & pars arcis capta est. tentata deinde per duos exiguæ pacis spes, Alconem Saguntinum & Alorcum Hispanum. Alcon, insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Annibalem noctu transisset, postquam nihil lacrimæ movebant, conditionesque tristes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit, moriturum affirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret,

ret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis; traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Pœnus jussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, affirmans, se pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Annibalis: ceterùm publicè Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipse ita jubebat) est deductus. quo quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summota cetera multitudine, senatus Alorco datus est. cujus talis oratio fuit:

XIII. *Si civis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Annibalem venit, ita pacis conditiones ab Annibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Annibalis, nec transfuga ad vos venissem. Quum verò ille aut vestra aut sua culpa manserit apud hostem: si metum simulavit, sua: vestra, si periculum est apud vos vera referentibus: ego, ne ignoraretis esse aliquas & salutis & pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem caussa me, nec ullius alterius, loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides sit, quòd neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperâstis, pacis unquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam quàm æquam. cujus ita aliqua spes est, si eam quemadmodum ut victor fert Annibal, sic vos ut victi audiatis:*

vis: si non id quod amittitur, in damno, (quum omnia victoris sint) sed quicquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit: agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque, ad se jubet deferri: conjugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis à Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc, quanquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, quum omnium potestas ei à vobis facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed hæc patienda censeo potiùs, quàm trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.

XIV. Ad hæc audienda quum circumfusâ paullatim multitudine permistum senatui esset populi concilium, repente primores secessione facta (priusquam responsum daretur) argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semet ipsi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem, non cunctandum in tali occasione ratus Annibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit; signo dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, ceterùm prope necessarium cognitum in ipso eventu est. Cui enim

enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super seipsos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnæ quàm morientes fecerunt?

XV. Captum oppidum est cum ingenti præda. Quanquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, & in cædibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant; tamen ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam pretiosam supellectilem vestemque missam Carthaginem. Octavo mense, quàm coeptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem Novam in hiberna Annibalem concessisse: quinto deinde mense, quàm à Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius & Tib. Sempronius consules fuerint. ad quos & principio oppugnationis legati Saguntini missi sint: & qui in suo magistratu cum Annibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaverint. aut omnia breviora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius & Tib. Sempronius consules fuerunt, non coeptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & Flaminii non potest. quia Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab Tib. Sempronio consule: qui, post pugnam ad Trebiam, ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

XVI. Sub idem fere tempus & legati, qui redierant à Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse; & Sagunti excidium nunciatum est: tantusque

tusque simul mœror Patres, misericordiaque sociorum peremptorum indignè, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset; ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis quàm consulerent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum: nec rem Romanam tam desidem unquàm fuisse atque imbellem. Sardos, Corsosque, & Istros, atque Illyrios lacessisse magis quàm exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum veriùs quàm belligeratum. Pœnum, hostem veteranum, trium & viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, primùm Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis, Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum avidas semper armorum Gallicas gentes: cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis esse.

XVII. Nominatæ jam antea consulibus provinciæ erant. tum sortiri jussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & socium quantum ipsis videretur, & classis quanta parari posset. Quatuor & viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, mille & octingenti equites: sociorum quadraginta quatuor peditum, & quatuor equitum millia. naves ducentæ viginti quinqueremes, celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, vellent, juberent, populo Carthaginiensi bellum indici. Ejusque belli caussa supplicatio per urbem habita, atque adorati Dii, ut bene ac feliciter eveniret, quòd bel-

lum

lum populus Romanus jussisset. Inter consules ita copiæ divisæ. Sempronio datæ legiones duæ: ea quaterna millia erant peditum, & trecenti equites: sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti, naves longæ CLX, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Tib. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum; quia L. Manlius prætor & ipse cum haud invalido præsidio in Galliam mittebatur. Navium maximè Cornelio numerus deminutus: sexaginta quinqueremes datæ (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo justo equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille ducentis. Duas legiones Romanas, & quatuordecim millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos, Gallia provincia eodem anno versa in Punicum bellum habuit.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium. L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Carthaginienses, publicone consilio Annibal Saguntum oppugnâsset? & si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem venerunt, quum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil ultra quàm unum, quod mandatum erat, percunctatus esset: tum ex Carthaginiensibus unus princeps: *Vana,*

Romani, inquit, *& prior legatio fuit, quum Annibalem, tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem, deposcebatis. ceterùm hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Annibal & insimulabatur, & deposcebatur. nunc à nobis & confessio culpa exprimitur: &, ut à confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quærendum censeo: sed utrùm jure, an injuria. Nostra enim hæc quæstio atque animadversio in civem nostrum est: nostro, an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una disceptatio est, licueritne per fœdus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant; nobis vobiscum fœdus est à Lutatio consule ictum: in quo cavetur utrorumque sociis. nihil de Saguntinis (necdum enim erant socii vestri) cautum est. Atenim eo fœdere, quod cum Asdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod a vobis didici. Vos enim quòd C. Lutatius consul primò nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi jussu ictum erat, negâstis vos eo teneri. itaque aliud de integro fœdus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro icta; ne nos quidem Asdrubalis fœdus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere: & quod diu parturit animus vester, aliquando pariat.* Tum Romanus sinu ex toga facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacem portamus: utrum placet, sumite.* Sub hanc vocem haud minùs ferociter, *daret utrum vellet*, succlamatum est. & quum is iterum sinu

effuso

effuso bellum dare dixisset, *accipere se* omnes responderunt: *&, quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.*

XIX. Hæc directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quàm de foederum jure verbis disceptare, cum ante, tum maximè Sagunto excisa. nam si verborum disceptationis res esset, quòd foedus Asdrubalis cum Lutatii priore foedere commutatum est, comparandum non erat: quum in Lutatii fœdere disertè additum esset, ita id ratum fore, si populus censuisset; in Asdrubalis fœdere nec exceptum tale quicquam fuerit, & tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. Quanquam etsi priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat iis, qui tunc essent: nec, ne qui postea assumerentur. & quum assumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi, aut receptos in fidem non defendi? tantum, ne Carthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem, aut sua sponte desciscentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in societatem pellicerent, aut averterent à Pœnis, trajecerunt. Ad Bargusios primùm venerunt: à quibus benignè excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volscianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam respon-

ſum ceteros populos ab ſocietate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio reſpondit: *Quæ verecundia eſt vos, Romani, poſtulare, utì veſtram Carthaginienſium præponamus amicitiæ, quum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudeliùs, quàm Pœnus hoſtis perdidit, vos ſocii prodideritis? ibi quæratis ſocios, cenſeo, ubi Saguntina clades ignota eſt. Hiſpanis populis ſicut lugubre, ita inſigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ aut ſocietati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volſcianorum juſſi, ab nullo deindè concilio Hiſpaniæ benigniora verba tulere. itaque nequicquam peragrata Hiſpania in Galliam tranſeunt.

XX. In his nova terribiliſque ſpecies viſa eſt, quòd armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. quum, verbis extollentes virtutem gloriamque populi Romani ac magnitudinem imperii, petîſſent, ne Pœno, bellum Italiæ inferenti, per agros urbeſque ſuas tranſitum darent; tantus cum fremitu riſus dicitur ortus, ut vix à magiſtratibus majoribuſque natu juventus ſedaretur. Adeò ſtolida impudenſque poſtulatio viſa eſt, cenſere, ne in Italiam tranſmittant Galli bellum, ipſos id avertere in ſe, agroſque ſuos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, reſponſum legatis eſt, *neque Romanorum in ſe meritum eſſe, neque Carthaginienſium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adverſus Pœnos ſumant arma. Contra ea, audire ſeſe, gentis ſuæ homines agris finibuſque Italiæ pelli à populo Romano, ſtipendiumque pendere, & cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris

Gal-

Galliæ conciliis dicta auditaque. nec hospitale quicquam pacatumve satis priùs auditum, quàm Massiliam venerunt. Ibi omnia, ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita, *praoccupatos jam ab Annibale Gallorum animos esse. sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore (adeò ferocia atque indomita ingenia esse) ni subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur.* Ita peragratis Hispaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quàm consules in provincias profecti erant. civitatem omnem in exspectationem belli erectam invenerunt: satis constante fama, jam Iberum Pœnos transmisisse.

XXI. Annibal, Sagunto capto, Carthaginem Novam in hiberna concesserat. ibique auditis, quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solùm, sed etiam caussam esse belli, partitis divenditisque reliquiis prædæ, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego vos,* inquit, *socii, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam nobis militiam, exercitusque dimittendos esse, aut in alias terras transferendum bellum. ita enim hæ gentes non pacis solùm, sed etiam victoriæ bonis florebunt, si ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. Itaque quum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, & quæ cuique ibi cara sint, visuri sitis: si quis vestrûm suos invisere vult, commeatum do. Primo vere, edico, adsitis: ut, Diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus.* Omnibus

nibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, & jam desiderantibus suos, & longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores, aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Annibal, quum recensuisset omnium auxilia gentium, Gadeis profectus Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, si cetera prospera evenissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio firmare & eam statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maximè jaculatorum, levium armis, petiit: ut Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam, & funditores Baleares octingentos septuaginta, equites mistos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet. simul conquisitoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis, præsidium eosdem & obsides duci Carthaginem jubet.

XXII. Neque Hispaniam negligendam ratus; (atque ideo haud minùs, quod haud ignarus erat, circuitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos;) Asdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat: firmatque eum Africis

fricis

fricis maximè præsidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Balearibus quingentis. ad hæc peditum auxilia additi equites Libyphœnices (mistum Punicum Afris genus) ccc, & Numidæ Maurique accolæ Oceani ad MDCCC, & parva Ilergetum manus ex Hispania ducenti equites: &, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephanti quatuordecim. classis præterea data est ad tuendam maritimam oram (quia qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque: sed aptæ instructæque remigio triginta duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit: atque inde profectus præter Etovissam urbem ad Iberum, maritimamque oram ducit. Ibi, fama est, in quiete visum ab eo juvenem divina specie, qui se ab Jove diceret ducem in Italiam Annibali missum: proinde sequeretur, neque usquam à se deflecteret oculos. Pavidum primò, nusquam circumspicientem aut respicientem, secutum: deinde, cura humani ingenii, quum quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse. tum vidisse post sese serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri: ac post insequi cum fragore cœli nimbum. tum, quæ moles ea quidve prodigii esset quærentem, audisse, *vastitatem Italiæ esse: pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata in occulto esse.*

XXIII. Hoc visu lætus, tripartitò Iberum copias trajecit, præmissis, qui Gallorum animos, quà traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, & Ausetanos, & Lacetaniam, quæ subjecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus cœptus est, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano; tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. constabat, non tam bello motos, quàm longinquitate viæ, insuperabilique Alpium transitu. Annibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, quos & ipse gravari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos sollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur: & ad oppidum Illiberi castra locat. Galli, quanquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida imposita, metu servitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Annibali nunciatum est, moram magis quàm bellum metuens, oratores ad regulos eorum misit, *colloqui semet ipsum velle cum*

his;

his: & vel illi propius Illiberi accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset. nam & accepturum eos in castra sua se laetum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. Hospitem enim se Galliae, non hostem advenisse: nec stricturum ante gladium, si per Gallos liceat, quàm in Italiam venisset. & per nuncios quidem hæc. Ut vero reguli Gallorum, castris ad Illiberi extemplo motis, haud gravatè ad Pœnum venerunt, capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

XXV. In Italiam interim nihil ultra quàm Iberum transisse Annibalem, à Massiliensium legatis Romam perlatum erat: quum perinde ac si Alpes jam transisset, Boji sollicitatis Insubribus defecerunt: nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quàm quòd nuper circa Padum, Placentiam, Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modò multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius. C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est. pro C. Servilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam, & C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati ad expostulandum ad Bojos missi, violati sint, an in triumviros agrum metanteis impetus sit factus. Mutinæ quum obsi-

derentur, & gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis assideret muris, simulari cœptum de pace agi: evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modò gentium, sed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur, negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros. Quum hæc de legatis nunciata essent, & Mutina præsidiumque in periculo esset, L. Manlius prætor, ira accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam erant, plerisque incultis. ibi inexploratò profectus, in insidias præcipitatus, multaque cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit. ibi castra communita: &, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quanquam accisas res satis constabat. Iter deinde de integro cœptum, nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis; ubi rursus silvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut ex saltu invio atque impedito evasere. inde apertis locis facilè tutantes agmen Romani, Tanetum vicum propinquum Pado contendere. ibi se munimento ad tempus, commeatibusque fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio adversus crescentem indies multitudinem hostium tutabantur.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt, C. Atilium prætorem

cum

eum una legione Romana, & quinque millibus sociorum delectu novo à consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent. qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat, transcripta legione nova, profectus ab urbe sexaginta longis navibus præter oram Etruriæ, Ligurumque, & inde Salyum montes, pervenit Massiliam: & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat, vixdum satis credens Annibalem superasse Pyrenæos montes. quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, visendosque ex tuto hostes præmittit. Annibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam armis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Annibal, & eorum ipsorum qui sedes tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul & ipsi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem suam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est, lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum. novasque alias primûm Galli inchoantes cavabant ex singulis arbo-

arboribus: deinde & ipsi milites, simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alveos informes (nihil, dummodo innare aquæ & capere onera possent, curantes) raptim faciebant, quibus se suaque transveherent.

XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam equites virique obtinentes. quos ut averteret, Hannonem, Bomilcaris filium, vigilia prima noctis, cum parte copiarum, maximè Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei jubet: & ubi primò posset, quàm occultissimè trajecto amni, circumducere agmen: ut, quum facto opus sit, adoriatur ab tergo hostem. Ad id dati duces Galli educunt inde millia quinque & viginti, ferme supra parvæ insulæ circumfusum amnem; latiorem ubi dividebatur, eoque minùs alto alveo, transitum ostendere. ibi raptim cæsa materia, ratesque fabricatæ: in quibus equi virique, & alia onera trajicerentur. Hispani sine ulla mole, in utres vestimentis conjectis, ipsi cetris suppositis incubantes flumen transnatavere. Et alius exercitus ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportunè exsequendum. Postero die profecti ex loco, prodito fumo, significant se transisse, & haud procul abesse. quod ubi accepit Annibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres. equites fere propter equos nantes navium agmen ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens,

tran-

tranquillitatem infra trajicientibus lintribus præbebat. Equorum pars magna nantes loris à puppibus trahebantur, præter eos quos instructos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naves.

XXVIII. Galli occursant in ripam cum variis ululatibus, cantuque moris sui, quatientes scuta supra capita, vibrantesque dextris tela: quanquam & ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis, & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat: & è navibus tanta vis armatorum in terram evadens, & ab tergo improvisa premebat acies. Galli, postquam vim facere conati, ultro pellebantur, quà patere visum maximè iter, perrumpunt. trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Annibal, ceteris copiis per otium trajectis, spernens jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certè variata memoria actæ rei. quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterùm magis constat ratibus trajectos. id, ut tutius consilium ante rem foret, ita acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam ducentos longam pedes,

pedes, quinquaginta latam, à terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus retinaculis validis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum humo injecta constraverunt: ut belluæ audacter velut per solum ingrederentur. altera ratis æquè lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata est: & quum elephanti per stabilem ratem, tanquam viam, prægredientibus feminis, acti, in minorem applicatam transgressi sunt: ea extemplo resolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur. ita primis expositis, alii deinde repetiti ac trajecti sunt. Nihil sanè trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. primus erat pavor, quum soluta ab ceteris rate in altum raperentur. ibi urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationem aliquantum edebant, donec quietem ipse timor circumspicientibus aquam fecisset. excidere etiam sævientes quidam in flumen, sed pondere ipso stabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis in terram evasere.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Annibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi, & quantæ copiæ essent, & quid pararent. Huic alæ equitum missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. prœlium atrocius, quàm pro numero pugnantium, editur. Nam præter multa vulnera, cædes etiam prope par utrimque fuit: fugaque & pavor Numidarum Romanis jam admodum fessis victoriam dedit. victores

victores

ctores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi amplius ducentis ceciderunt. Hoc principium, simulque omen belli, ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud sanè incruentam ancipitisque certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt. Nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis cœptisque hostis & ipse conatus caperet: & Annibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an eum eo qui primus se obtulisset Romanus exercitus manus consereret, averterat à præsenti certamine Bojorum legatorum regulique Magali adventus: qui se duces itinerum, socios periculi fore affirmantes, integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam aggrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostes, nondum obliterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

XXX. Itaque Annibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata concione, variè militum versat animos castigando adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper impavida repens terror invaserit. per tot annos vincentes eos stipendia facere: neque ante Hispania excessisse, quàm omnes gentesque & terræ ea, quas duo diversa maria amplectantur, Carthaginiensium essent. Indignatos deinde, quòd quicumque Saguntum obsedissent velut ob noxam sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum trajecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad ortum intenderent iter. Nunc, postquam multo majorem*

jorem partem itineris emensam cernant, Pyrenæum saltum inter ferocissimas gentes superatum: Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis vi, trajectum: in conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiæ sit: in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid aliud Alpes esse credentes, quàm montium altitudines? Fingerent altiores Pyrenæi jugis: nullas profectò terras cœlum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. pervias paucis esse. exercitibus invias? eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sublimè elatos Alpes transgressos: ne majores quidem eorum indigenas, sed advenas Italiæ cultores, has ipsas Alpes ingentibus sæpe agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tutò transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, orbis terrarum caput, petentibus, quicquam adeò asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? Cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus desperet. proinde aut cederent animo atque virtute genti per eos dies toties ab se victæ, aut itineris finem sperent campum interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed, quantum à mari recessisset, minùs obvium fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam

liam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad Insulam pervenit: ibi Arar Rhodanusque amnes, diversi ex Alpibus decurrentes, agri aliquantulum amplexi, confluunt in unum. Mediis campis Insulæ nomen inditum. incolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. major, & qui priùs imperitârat, Brancus nomine, minore à fratre & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterat, pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio quum ad Annibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quod erat senatus principumque sententia futurum, imperium majori restituit. ob id meritum, commeatu copiaque rerum omnium & vestis est adjutus, quæ infames frigoribus Alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes peteret, non recta regione iter instituit, sed ad lævam in Tricastinos flexit: inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impedita via, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipse Alpinus amnis longè omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est. nam quum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia nullis coërcitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta via est) ad hæc saxa glareosa volvens, nihil stabile nec tutum ingredienti præbet. & tum fortè imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum, super

per cetera, trepidatione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

XXXII. P. Cornelius consul, triduo fere postquam Annibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus. ceterùm ubi deserta munimenta, nec facilè se tantum prægressos assecuturum videt, ad mare ac naves rediit, tutiùs faciliùsque ita descendenti ab Alpibus Annibali occursurus. ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Asdrubalem misit: non ad tutandos tantummodo veteres socios, conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispania Asdrubalem. ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo qui circa Padum erat exercitu Italiam defensurus. Annibal ab Druentia campestri maximè itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum quanquam fama priùs (qua quidem incerta in majus vero ferri solent) præcepta res erat; tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque cœlo prope immistæ, tecta informia imposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera visu quàm dictu fœdiora, terrorem renovavere. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani. qui, si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam stragemque dedissent. Annibal consistere signa jubet: Gallisque ad visenda loca præmissis, postquam comperit transitum

itineri ea non esse, castra inter confragosa omnia præruptaque, quàm extensissima potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sanè multum lingua moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent colloquiis montanorum, edoctus, interdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta; luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu viam per angustias facturus. Die deinde, simulando aliud quàm quod parabatur, consumpto, eodem, quo constiterant, loco castra communissent; ubi primùm degressos tumulis montanos, laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus quàm pro numero manentium in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, & maxima parte peditum, ipse cum expeditis acerrimo quoque viro raptim angustias evadit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit.

XXXIII. Prima deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere coepit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repente conspiciunt alios arce occupata sua super caput imminentes, alios via transire hostes. Utraque simul objecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit. deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maximè consternatis, quicquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, perversis rupibus juxta invia ac devia assueti discurrunt. Tum verò simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur: plusque inter ipsos (sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet) quàm cum hostibus certaminis erat. Equi maximè infestum agmen faciebant,

qui

qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant: & icti fortè aut vulnerati adeò consternati sunt, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent, multosque turba, quum præcipites deruptæque utrimque angustiæ essent, in immensum altitudinis dejecit: quosdam & armatos. inde ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quanquam foeda visu erant, stetit parumper tamen Annibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. deinde postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco: & quum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per otium modò, sed prope silentio mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput ejus regionis erat, vicosque circumjectos capit, & captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primò perculsis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Poenum veniunt: *alienis malis, utili exemplo, doctos,* memorantes, *amicitiam malle, quàm vim experiri Pœnorum; itaque obedienter imperata facturos, commeatum itinerisque duces, & ad fidem promissorum obsides accipe-*

rent.

ret. Annibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati apertè hostes fierent, benignè quum respondisset; obsidibus, quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus: nequaquam, ut inter pacatos, incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse post cum robore peditum, circumspectans sollicitus omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam ex parte altera subjectam jugo insuper imminenti ventum est, undique ex insidiis barbari à fronte & à tergo coorti, cominus eminusque petunt, saxa ingentia in agmen devolvunt. maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem ventum est. nam, dum cunctaretur Annibal demittere in angustias agmen, quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat; occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere. noxque una Annibali sine equitibus ac impedimentis acta est.

XXXV. Postero die, jam segniùs intercursantibus barbaris, junctæ copiæ, saltusque haud sine clade (majore tamen jumentorum quàm hominum pernicie) superatus. inde montani pauciores jam, & latrocinii magis quàm belli more concursabant; modò in primum, modò in novissimum agmen: ut cuique aut locus opportunitatem daret, aut progressi

gressi morative aliquam occasionem fecissent. Elephanti sicut præcipites per arctas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus, quacumque incederent, (quia insuetis adeundi propius metus erat) agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum est, per invia pleraque, & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non esset, temere initæ valles à conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugis stativa habita. fessis labore ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis, in castra pervenere. Fessis tædio tot malorum, nivis etiam casus, occidente jam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum signis prima luce motis segniter agmen incederet, pigritiaque & desperatio in omnium vultu emineret; prægressus signa Annibal, in promontorio quodam, unde longè ac latè prospectus erat, consistere jussis militibus, Italiam ostentat, subjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos; moeniaque eos tum transcendere non Italiæ modò, sed etiam urbis Romæ; cætera plana, proclivia fore: uno, aut summum altero prœlio arcem & caput Italiæ in manu ac potestate habituros. Procedere inde agmen cœpit: jam nihil ne hostibus quidem, præter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterùm iter multo, quàm in ascensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita arrectiora sunt) difficilius fuit. omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat, ut neque sustinere se à lapsu

possent;

possent; nec, si qui paullulum titubâssent, haerere afflicti vestigio suo: aliique super alios, & jumenta & homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut aegre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus jam ante praeceps, recenti terrae lapsu, in pedum mille admodum altitudinem, abruptus erat. Ibi quum velut ad finem viae equites constitissent, miranti Annibali, quae res moraretur agmen, nunciatur, rupem inviam esse. digressus deinde ipse ad locum visendum: haud dubia res visa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea verò via insuperabilis fuit, nam quum super veterem nivem intactam nova modicae altitudinis esset: molli, nec praealtae nivi facilè pedes ingredientium insistebant. ut verò tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem, fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat, ut à lubrica glacie non recipiente vestigium, & in prono citius pede se fallente: & seu manibus in assurgendo, seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsi si iterum corruissent, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant. Itaque in levi tantùm glacie tabidaque nive volutabantur jumenta; secabant interdum, etiam tum infimam ingredientia nivem, & prolapsa, jactandis graviùs in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut

ut pleraque, velut pedica capta, hærerent in durata & alte concreta glacie.

XXXVII. Tandem, nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrime ad id ipsum loco purgato. tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam via una esse poterat, milites ducti: quum cædendum esset saxum, arboribus circa immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta solùm, sed elephanti etiam deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptum. jumenta prope fame absumebantur. nuda enim fere cacumina sunt: & si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiores valles apricos quosdam colles habent, rivosque prope silvas, etiam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum est, etiam locis mollioribus & accolarum ingeniis.

XXXVIII. Hoc maximè modo perventum est in Italiam, quinto mense à Carthagine Nova, (ut quidam auctores sunt) quintodecimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Annibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt. qui minimum, viginti

ginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Annibale scribit, maximè auctor moveret me, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis. cum his scribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Annibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equorum & aliorum jumentorum amisisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam digresso. Id quum inter omnes constet, eò magis miror, ambigi, quanam Alpes transierit: & vulgò credere, Pennino, atque inde nomen & jugo Alpium inditum, transgressum. Cœlius per Cremonis jugum dicit transisse. qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera: utique quæ ad Penninum ferunt, obsepta gentibus semigermanis fuissent. neque hercule montibus his (siquem fortè id movit) ab transitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, nôrunt nomen inditum: sed ab eo, quem in summo sacratum vertice Penninum montani appellant.

XXXIX. Peropportunè ad principia rerum Taurinis, proximæ genti, adversus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Annibal, ut parti alteri auxilio esset, (in reficiendo maximè sentientem contracta ante mala) non poterat. otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, squalida & prope efferata corpora

[illegible] consuli caussa [illegible] exercitu à Man- [illegible] novis ignomi- [illegible]: ut cum hoste [illegible] sed quum Pla- [illegible] ex hibernis moverat [illegible] urbem, caput [illegible] non venie- [illegible] non metu [illegible] accolas Padi; [illegible] tempus, subitò [illegible] Annibal movit [illegible] pars sequenda esset, Gal- [illegible] Jam prope in [illegible] convenerantque duces, [illegible] ita jam [illegible] alterius. [illegible] jam ante Sa- [illegible] nomen erat: & [illegible] quòd adversus se dux [illegible] virum crede- [illegible]; Scipio, quòd, [illegible] in Italiam trans- [illegible] audaci tra- [illegible] Occuparit ta- [illegible] Padum trajicere: & ad Ticinum am- [illegible] educeret in aciem, [illegible] talem orationem [illegible]:

XL. Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos. quid enim adhortari referret, aut

eos

eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregiè vicissent; aut eas legiones, cum quibus, fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc quia ille exercitus, Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit: ego, ut consulem ducem adversus Annibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli. Novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis; cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis: à quibus stipendium per viginti annos exegistis: à quibus capta belli præmia Siciliam ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus & victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, (quum plures penè perierint quàm supersunt) plus spei nactos esse. Atenim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, imò umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enecti: contusi ac debilitati inter saxa rupesque: ad hæc, perusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma: claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis verear, quàm ne, antequam vos cum

hoste pugnaveritis, Alpes vicisse Annibalem videamini. Sed ut forsitan decuit, cum foederum ruptore duce ac populo Deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac profligare bellum: nos autem, qui secundum Deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

XLI. *Non vereor, ne quis me hoc, vestri adhortandi causa, magnificè loqui existimet; ipsum aliter animo affectum esse. Licuit in Hispaniam provinciam meam, quò jam profectus eram, cum exercitu meo ire, ubi & fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, & Asdrubalem potius quàm Annibalem hostem, & minorem haud dubiè molem belli. Tamen quum praeterveherer navibus Galliae oram, ad famam hujus hostis in terram egressus, praemisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Equestri proelio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi: peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, regressus ad naves, quanta maxima celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrum declinarem certamen, improviso videor incidisse, an occurrere in vestigiis ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrùm alios repente Carthaginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Ægates pugnavere insulas, & quos ab Eryce duodevicenis denariis aestimatos emisistis. & utrùm Annibal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert; an vectigalis stipendiariusque & servus populi Romani à patre relictus. quem nisi Saguntinum scelus agitaret*

agitaret, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certò patremque, & fœdera Amilcaris scripta manu: qui, jussus à consule nostro, præsidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas victis Carthaginiensibus leges fremens mœrensque accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solùm animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim: sed cum indignatione quadam atque ira, velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit, si voluissemus, ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere. licuit classem victricem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutela nostra deinde duximus, quum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis, furiosum juvenem sequentes, oppugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore nobis hoc tantum, & non pro salute esset certamen. non de possessione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia nobis est pugnandum. nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliæ sunt, quas dum superat, comparari nova possint præsidia. hic est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet; nec domesticas solùm agite curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum. qua-

lis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.

XLII. Hæc apud Romanos consul. Annibal, rebus priùs quàm verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit; armisque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem jussit, ecquis, si vinculis levaretur, armaque & equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, & dejecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujusque sors exciderat, alacer inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi verò dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modò conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincentium magis, quàm bene morientium, fortuna laudaretur.

XLIII. Dum sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur: *Si quem animum in alienæ sortis exemplo paullo ante habuistis, eundem mox in æstimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites. neque enim spectaculum modò illud, sed quædam velut imago vestræ conditionis erat. Ac nescio an majora vincula majoresque necessitates vobis, quàm captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextra lævaque duo maria claudunt, nullam ne ad effugium quidem navem habentibus: circa Padus amnis, major ac violentior Rhodano: ab tergo Alpes urgent,*

vix

vix integris vobis ac vigentibus transita. Hic vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primùm hosti occurristis: & eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab Diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantùm ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent. quicquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem agite, cum Diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est jam opulenta vos ac ditia stipendia facere, & magna operæ pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque & tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec quàm magni nominis bellum est, tam difficilem existimâritis victoriam fore. Sæpe & contemptus hostis cruentum certamen edidit: & inclyti populi regesque perlevi momento victi sunt. Nam, dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam, ab Herculis columnis, ab Oceano terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ & Galliæ populos, vincentes huc pervenistis: pugnabitis cum exercitu tirone, hac ipsa æstate cæso, victo, circumsesso à Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique

ducem. An me in prætorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum, certè eductum, domitorem Hispaniæ Galliæque, victorem eundem non Alpinarum modò gentium, sed ipsarum, quod multò magis est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? Cui si quis demptis signis Pœnos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non ego illud parvi æstimo, milites, quòd nemo vestrûm est, cujus non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus, cui non idem ego virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis à me millies donatisque, alumnus priùs omnium vestrûm, quàm imperator, procedam acie adversus ignotos inter se, ignorantesque.

XLIV. *Quocumque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris, veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos & infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses tum ob patriam tum ob iram justissimam pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tantò audaciùs fortiùsque pugnaturi, quantò major spes, major est animus inferentis vim, quàm arcentis. Accendit præterea animos & stimulat dolor, injuria, indignitas. ad supplicium depoposcerunt me ducem primùm, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnâssetis. deditos ultimis cruciatibus affecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit: cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere, æquum censet: circumscribit*

scribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quòd veterrimas provincias meas, Siciliam & Sardiniam, adimis. etiam Hispanias? & inde cessero, in Africam transcendes. Transcendes autem dico? duos consules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicârimus. Illis timidis & ignavis licet esse, qui respectum habent, quos suus ager, sua terra per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, & omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in prœlio potiùs, quàm in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis. nullum momentum ad vincendum homini ab Diis immortalibus acrius datum est.

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis caussa castellum insuper imponunt. Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit: Gallis parci quammaximè jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum à Victumviis consedit. Ibi Annibal ca-

ſtra habebat: revocatoque propere Maharbale, atque equitibus, quum inſtare certamen cerneret, nihil unquam ſatis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronunciat, in quorum ſpem pugnarent: agrum ſeſe daturum eſſe in Italia, Africa, Hiſpania, ubi quiſque velit, immunem ipſi qui accepiſſet, liberiſque: qui pecuniam quàm agrum maluiſſet, ei ſe argento ſatisfacturum: qui ſociorum cives Carthaginienſes fieri vellent, poteſtatem facturum: qui domos redire mallent, daturum ſe operam, ne cujus ſuorum popularium mutatam ſecum fortunam eſſe vellent: ſervis quoque dominos proſecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis ſe redditurum. Eaque ut rata ſcirent fore, agnum læva manu, dextra ſilicem retinens, ſi falleret, Jovem ceteroſque precatus Deos, ita ſe mactarent, quemadmodum ipſe agnum mactâſſet. ſecundùm precationem caput pecudis ſaxo eliſit. Tum vero omnes, velut Diis auctoribus in ſpem ſuam quiſque acceptis, id moræ, quod nondum pugnarent, ad potienda ſperata rati, prœlium uno animo & voce una poſcunt.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, ſuper cetera recentibus etiam territos prodigiis. nam & lupus intraverat caſtra, laniatiſque obviis, ipſe intactus evaſerat: & examen apum in arbore prætorio imminente conſederat. Quibus procuratis, Scipio cum equitatu jaculatoribuſque expeditis profectus ad caſtra hoſtium, exque propinquo copias, quantæ, & cujus generis

generis essent, speculandas, obvius fit Annibali, & ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso. neutri alteros primò cernebant. densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis, signum propinquantium hostium fuit. Constitit utrimque agmen, & prœlio sese expediebant. Scipio jaculatores & Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Annibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato, jaculatores fugerunt inter subsidia ad secundam aciem. inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps. deinde quia turbabant equos pedites intermisti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, jam magna ex parte ad pedes pugna ierat: donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti paullulum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Romanos: auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque intercursu tum primùm pubescentis filii propulsatum. Hic erit juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Annibale Pœnisque appellatus. Fuga tamen effusa jaculatorum maximè fuit, quos primos Numidæ invaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modò, sed etiam corporibus suis protegens, in castra, nusquam trepidè neque effusè cedendo, reduxit. Servati consulis decus Cœlius ad servum natione Ligurem delegat. malim equidem de filio verum esse,

esse, quod & plures tradidere auctores, & fama obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Annibale proelium fuit: quo facilè apparuit, & equitatu meliorem Poenum esse, & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte jussis militibus vasa silentio colligere, castra ab Ticino mota; festinatumque ad Padum est, ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias trajiceret. Priùs Placentiam pervenere, quàm satis sciret Annibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum in citeriore ripa, segniter ratem solventes, cepit: transire non potuit pontem, ut extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Coelius auctor est, Magonem, cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo transnâsse: ipsum Annibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint. nam neque equites armis equisque salvis tantam vim fluminis superâsse verisimile est, ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres: & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant, quà exercitus gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt, ea cum Magone equites Hispanorum expeditos praemissos. dum Annibal citra flumen legationibus Gal-

Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitésque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Annibal paucis post diebus sex millia à Placentia castra communivit, & postero die in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnæ fecit.

XLVIII. Insequenti nocte cædes in castris Romanis, tumultu tamen quàm re major, ab auxiliaribus Gallis facta est. ad duo millia peditum, & ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugiunt; quos Pœnus benignè allocutus, & spe ingentium donorum accensos, in civitates quemque suas ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio cædem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactósque eo scelere, velut injecta rabie, ad arma ituros, quanquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collésque impeditiores equiti castra movet. Minus quàm ad Ticinum fefellit: missísque Annibal primùm Numidis, deinde omni equitatu, turbâsset utique novissimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ divertissent. Ibi dum perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est. & quum jam transgressos Trebiam Romanos, metantésque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt citra flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via jactanti ultra patiens, & collegam (jam enim & revocatum

ex Sicilia audierat) ratus exſpectandum, locum, qui prope flumen tutiſſimus ſtativis eſt viſus, delectum communivit. Nec procul inde Annibal quum conſediſſet, quantum victoria equeſtri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hoſtium agros euntem, nuſquam præparatis commeatibus, major indies excipiebat, ad Claſtidium vicum, quo magnum frumenti numerum congeſſerant Romani, mittit. ibi quum vim pararent, ſpes facta proditionis: nec ſanè magno pretio nummis aureis quadringentis Daſio Brunduſino præfecto præſidii corrupto, traditur Annibali Claſtidium. id horreum fuit Pœnis ſedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præſidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil ſævitum eſt.

XLIX. Quum ad Trebiam terreſtre conſtitiſſet bellum, interim circa Siciliam inſulaſque Italiæ imminentes, & à Sempronio conſule, & ante adventum ejus terra marique res geſtæ. viginti quinqueremes cum mille armatis ad populandam oram Italiæ à Carthaginienſibus miſſæ, novem Liparas, octo inſulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æſtus. Ad eas conſpectas à Meſſana duodecim naves ab Hierone rege Syracuſanorum miſſæ, qui tum fortè Meſſanæ erat conſulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Meſſanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipſi claſſis eſſent, in Italiam miſſas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad ſollicitandos veteres ſocios. Lilybæi occupandi præcipuam curam eſſe: credere eadem tempeſtate, qua ipſi disjecti forent,

rent, eam quoque classem ad Ægateis insulas dejectam. Hæc sicut audita erant, rex Messanæ M. Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit; monetque, Lilybæum firmo teneret præsidio. Extemplo & circa prætorem ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent: ante omnia Lilybæum teneri ad apparatum belli: edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent: ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: perque omnem oram qui erant ex speculis prospicerent adventantem hostium classem. Simul itaque (quanquam de industria morati cursum navium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybæum) præsensum tamen est, quia & luna pernox erat, & sublatis armamentis veniebant, extemplo datum è speculis signum, & in oppido ad arma conclamatum est, & in naves conscensum, pars militum in muris portarumque stationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt: demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam classe absumpto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnæ esset, exitumque liberum è portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, & memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, & militum multitudine ac virtute.

L. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle. contra eludere Pœnus, & arte, non vi, rem gerere,

ftra habebat : revo
que equit
nihil unq
hortandos
ta præmia
sent : agru
Hispania, ui
accepisset, lil
maluisset, ei
rum cives Ca
facturum : qu
operam, ne c
secum fortuna
minos prosecutis
his mancipia d
rata scirent fore,
cem retinens, si
rus Deos, ita se
agnum mactâsset.
pecudis saxo elisit.
auctoribus in spem
moræ, quod non
sperata rati, prœliu
poscunt.

XLVI. Apud R
alacritas erat, super
tos prodigiis. nam
niatisque obvii
men apum in
rat. Quibu
culatoribusq
ctium, exq

...dicendi ... tion, ... Annius ... castra ... hostium ...

Insequenti ... facta est ... vigiliis ... transfugium ... spe ingenium ... Scipio ... Galerium ... insequentur ... ium, ... castra ... equorum, ... avidi ... diversi ... castra ... terum, ... jam ... castra ...

consul alter, equestri proelio uno & vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubiè gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modò moverent, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat, à Gallis accitum se venisse ad liberandos eos dictitans. Ob eam iram, simul ut præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque, mistos quosdam & Gallos, populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servâssent animos, coacti ab auctoribus injuriæ, ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, auxilium Romanorum terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti orant. Cornelio nec caussa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaque ei gens erat, tum ob infida multa facinora; tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Bojorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos, qui eguissent ope, defensos censebat. Tum, collega cunctante, equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme admistis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii sparsos & incompositos, adhæc graves præda plerosque, quum inopinatos invasissent, ingentem terrorem cædemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum prœlium restituere.

s essent, speculandas, ...
m equitibus ad exploranda ...
neutri alteros primò cernebant
incessu tot hominum equorum
signorum propinquantium host
utrimque agmen, & proelio
Scipio jaculatores & Gallos
at; Romanos, sociorumque
in subsidiis. Annibal frenatos
accipit, cornua Numidis fir
more sublato, jaculatores fug
d secundam aciem. inde equ
aliquamdiu anceps. deinde
os pedites intermisti, mu
aut desilientibus, ubi ...
s vidissent, jam magna ex
a ierat: donec Numidae
circumvecti paululum, a
t. Is pavor perculit Roma
rem consulis vulnus, periculu
m primum pubescentis fili
juvenis, penes quem pe
s est, Africanus ob egregiam
e Poenisque appellatum. fug
latorum maxime fuit, quos
invaserunt. Alius confertus
in medium acceptum, non
tiam corporibus suis prote
am trepidè neque effuse ...
ti consulis decus Coelius ab
em delegat. malim equide

fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum prædatoribus suis certamine crederet; adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat. cujus ne quod prætermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent; quorum ingentem multitudinem sciebat segniùs secuturam, quanto longiùs ab domo traherentur. Quum ob hæc taliaque speraret propinquum certamen, & facere, si cessaretur, cuperet; speculatoresque Galli ad ea exploranda quæ vellet tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent; locum insidiis circumspectare Pœnus cœpit.

LIV. Erat in medio rivus, præaltis utrimque clausus ripis, & circa obsitus palustribus herbis, &, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit; *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atque equite; cum quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare tempus est.* Ita prætorium missum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Annibal: *sed ut & numero etiam, non animis modò valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestrî similes eligite: Mago locum monstrabit, quem insideatis. Hostem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Annibal prima luce Numidas equites, transgressos Trebiam

flumen

flumen, obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem: injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde instratisque equis signum exspectare. Sempronius ad tumultum Numidarum primùm omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, postremò omnes copias ad destinatum locum jam ante consilio, avidus certaminis eduxit. Erat fortè brumæ tempus, & nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis. ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quicquid auræ fluminis appropinquabant, afflabat acrior frigoris vis. Ut verò refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt: (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia essent, simul jejuni, procedente jam die, fame etiam deficere.

LV. Annibalis interim miles ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen nunciatum est hostes, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum: deinde graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in

cor-

cornibus circumfudit decem millia equitum, & ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subitò Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato revocatos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, sociûm nominisque Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum. ea sola in fide manserat Gallica gens. his copiis concursum est. Proelium à Balearibus ortum est. quibus quum majore robore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ sunt. quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur. nam quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube jaculorum à Balearibus conjecta. ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus (equis maximè non visu modò, sed odore insolito territis) fugam latè faciebant. Pedestris pugna par animis magis quàm viribus erat, quas recentes Poenus paullo ante curatis corporibus in proelium attulerat: contra, jejuna fessaque corpora Romanis & rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum pedite solùm foret pugnatum. sed & Baleares pulso equite jaculabantur in latera, & elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant: & Mago Numidæque, simul latebras eorum improvida præterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies, maximè præter spem omnium adversus elephantos. eos velites, ad id ipsum locati, verutis

con-

conjectis & avertere, & insecuti aversos sub caudis, quà maximè molli cute vulnera accipiunt, fodiebant.

LVI. Trepidantes, propeque jam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu adversus Gallos auxiliares agi jussit Annibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque quum jam in orbem utrimque pugnarent, decem millia ferme hominum, quum alià evadere nèquissent, media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere. & quum neque in castra reditus esset, flumine interclusis, neque præ imbri satis decernere possent, quà suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ. & qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi. qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendere. aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenere. Imber nive mistus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & jumenta & elephantos prope omnes absumpsit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix lætitiam victoriæ sentirent. Itaque nocte insequenti quum præsidium Romanorum castrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent; aut nihil sensere Pœni, obstrepente pluvia; aut quia jam moveri præ lassitudine nequibant

quibant ac vulneribus, sentire sese dissimulaverunt: quietisque Pœnis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut jam ad urbem crederent infestis signis hostem venturum; nec quicquam spei aut auxilii esse, quo portis mœnibusque vim arcerent. *Uno consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse qua arcessantur?* Ita territis Sempronius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites, audacia magis, quàm consilio aut spe fallendi resistendive, si non falleret, transgressus. Id quod unum maximè in præsentia desiderabatur; comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius, & C. Flaminius. Ceterùm ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, & qua his impeditiora erant, Celtiberis, Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quod Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & validò firmatum præsidio. ejus castelli oppugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Annibal, quum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus non fefellit vigiles. Tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum

Ante Chr. 217. *U. C.* 535.

equi-

equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prælium interim commissum: in quo, quia Annibal saucius pugna excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregiè præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumpta, & vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentaverant accolæ misti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eò plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama impigre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis arreptis obviam Annibali procedit. Magis agmina quàm acies in via concurrerunt. & quum ex altera parte nihil præter inconditam turbam esset, in altera & dux militi, & duci fidens miles; ad triginta quinque millia hominum à paucis fusa. Postero die deditione facta, præsidium intra mœnia accepere: jussique arma tradere, quum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, ut tanquam vi captam urbem diriperent. neque ulla, quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est. adeò omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum.

LVIII. Hæ fuere hibernæ expeditiones Annibalis. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeò atrox tempestas ad-

orta est, ut Alpium fœditatem propè superaverit. Vento mistus imber quum ferretur in ipsa ora; primùm, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti affligebantur, constitere: deinde, quum jam spiritum intercluderet, nec reciprocare animam sineret, aversi à vento parumper consedere. Tum verò ingenti sono cœlum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id verò laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quicquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat; omnia perscindente vento, & rapiente. & mox aqua levata vento, quum super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosæ grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegminibus suis magis obruti quàm tecti. tantaque vis frigoris insecuta est, ut ex illa miserabili hominum jumentorumque strage, quum se quisque attollere ac levare vellet, diu nequiret; quia torpentibus rigore nervis vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando sese movere ac recepere animos, & raris locis ignis fieri est cœptus; ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere, multi homines, multa jumenta; elephanti quoque ex his, qui prœlio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti.

LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit, & ad decem millia progressus consedit.

dit. postero die duodecim millia peditum, quinque equitum adversus hostem ducit. Nec Sempronius consul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen. atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu pugnatum est. primo concursu adeò res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solùm, sed pulsos hostes in castra persequerentur: mox castra quoque oppugnarent. Annibal paucis propugnatoribus in vallo portisque positis, ceteros confertos in media castra recepit: intentosque signum ad erumpendum spectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequicquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Annibal accepit, laxatamque pugnam, & recessum à castris vidit, extemplo equitibus dextra lævaque emissis in hostem, ipse cum peditum robore medius castris erupit. pugna raró ulla magis sæva: & cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi eam dies in longum spatium sivisset. Nox accensum ingentibus animis proelium diremit. itaque acrior concursus fuit quàm cædes. & sicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est. ab neutra parte sexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis quàm pro numero jactura fuit: quia equestris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti sociorum tres sunt interfecti. Secundùm eam pugnam Annibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Annibali, per insidias intercepti duo quæstores Romani, C. Ful-

vius & L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, & quinque equestris ordinis senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur.

LX. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hispaniam cum classe & exercitu missus, quum ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosque montes circumvectus, Emporiis appulisset classem, exposito ibi exercitu, orsus à Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modò populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modò apud eos, sed societas etiam armorum parata est. validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptæ sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat. eum reliquerat Annibal ad regionis ejus præsidium. itaque priusquàm alienarentur omnia, obviam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret cum Hannone & Asdrubale sibi dimicandum esse; malletque adversus singulos separatim, quàm adversus duos simul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum. nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur: & Scissis, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum præda oppidi parvi pretii rerum fuit, supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. castra militem dita-

ditavere, non ejus modò exercitus, qui victus erat, sed & ejus, qui cum Annibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus (ne gravia impedimenta ferentibus essent) citra Pyrenæum relictis.

LXI. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Asdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tanquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Scissim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios, vagos palantesque per agros (quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, majore fuga ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hostium agmine acto, quum in paucos præfectos navium animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Asdrubal aderat: & Illergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursum cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Illergetum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam urbem (quæ caput ejus populi erat) circumsedit: intraque dies paucos pluribus quàm ante obsidibus imperatis, Illergetes, pecunia etiam mulctatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios &

ipsos Pœnorum, procedit: atque urbe totum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Cæsa ad duodecim millia, exuti penè omnes armis, domos passim palantes per agros diffugere. nec obsessos alia ulla res, quàm iniqua oppugnantibus hiems, tutabatur. triginta dies obsidio fuit: per quos raro unquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeòque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit.

LXII. Postremò quum Amusitus, princeps eorum, ad Asdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est. Romæ aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta: aut (quod evenire solet motis semel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita sunt. in queis ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamâsse: & foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte escendisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese dejecisse: & navium speciem de cœlo affulsisse: & ædem Spei, quæ in foro olitorio est, fulmine ictam: & Lanuvii hastam se commovisse: & corvum in ædem Junonis devolâsse, atque in ipso pulvinario consedisse: & in agro Amiternino, multis locis hominum specie procul candida veste visos, nec cum ullo congressos: & in Piceno lapidibus pluisse: & Cæræ sortes attenuatas: & in Gallia lupum vigili gladium è vagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia

digia libros adire decemviri jussi. quod autem lapidibus pluisset in Piceno, novendiale sacrum editum: & subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium urbs lustrata est: hostiæque majores, quibus editum est, Diis cæsæ: & donum ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum est: & signum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt: & lectisternium Cære, ubi fortes attenuatæ erant, imperatum: & supplicatio Fortunæ in Algido: Romæ quoque & lectisternium Juventati, & supplicatio ad ædem Herculis, nominatim deinde universo populo, circa omnia pulvinaria, indicta: & Genio majores hostiæ cæsæ quinque: & C. Atilius Serranus prætor vota suscipere jussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis magna ex parte levaverant animos religione.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hibernabant, sorte evenerant, edictum & literas ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis Arimini adesset in castris. Huic in provincia consulatum inire consilium erat, memori veterum certaminum cum Patribus, quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat: invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat; ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plus quàm trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habi-

habitum ad fructus ex agris vectandos. quæstus omnis Patribus indecorus visus est. Res per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem, alterumque inde consulatum peperit. Ob hæc ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, & consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus, clam in provinciam abiit. Ea res ubi palam facta est, novam insuper iram infestis jam ante Patribus movit: *Non cum senatu modò, sed cum Diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere, consulem ante inauspicatò factum, revocantibus ex ipsa acie Diis atque hominibus, non paruisse; & nunc conscientia præteritorum & Capitolium & solennem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Jovis optimi maximi templum adiret: ne senatum invisus ipse, & sibi uni invisum, videret consuleretque: ne Latinas indiceret, Jovique Latiali solenne sacrum in monte Albano faceret: ne auspicatò profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde ad provinciam iret. Lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quàm si exilii caussa solum vertisset: magis pro majestate videlicet imperii Arimini, quàm Romæ magistratum initurum, & in diversorio hospitali quàm apud penates suos prætextam sumpturum. Revocandum universi retrahendumque censuerunt; & cogendum omnibus priùs, præsentem in Deos hominesque fungi officiis, quàm ad exercitum & in provinciam iret.* In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Anti-

Antistius profecti, nihilo magis eum movere quàm priori consulatu literæ moverant à senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit: immolantique ei vitulus jam ictus è manibus sacrificantium sese quum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam major, apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit. Id à plerisque *in omen magni terroris acceptum*. Legionibus inde duabus à Sempronio prioris anni consule, duabus à C. Attilio prætore acceptis, in Etruriam jam per Apennini tramites exercitus duci est coeptus.

FINIS VOLUMINIS SECUNDI.

